

Çağdaş Azərbaycan tarixi

**İstiqlal tarixini yaradanlar
(1972 – 1992 – ci illər)**

Bakı - 2002

Kitab Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası və Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının 10 illik yubileylərinə ittihaf olunur.

«HAQQIDIR, HAQQI TAPAN MILLƏTİMİN, İSTİQLAL»

Mehmet Akif Ərsoy

Müəllif: t. e. n. Məhərrəm Zülfüqarlı

Elmi redaktor : t. e. d., prof. Bəxtiyar Nəcəfov

Redaktor: Əflatun Quliyev

Mündəricat

Giriş

- 1 Azərbaycanca XX əsrin 70 – ci illərində tələbə hərəkatı.
2. Çağdaş Azərbaycan milli – azadlıq hərəkatının istiqlal dövrü (fevral 1988 – 18 oktyabr 1991)
 - 2.1. Azərbaycan milli – azadlıq hərəkatının ilkin mərhələsi (fevral 1988 – yanvar 1990)
 2. 2. Əvvəl istiqlal, sonra hürriyyət (yanvar 1990–18 oktyabr 1991)
3. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyinin beynəlxalq aləmdə tanınması sahəsində diplomatik fəaliyyət. (noyabr – dekabr 1991)
4. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və demokratik cəmiyyətin bərqərar olması uğrunda mübarizə. Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının təsis edilməsi. (15 oktyabr 1991 – 3 – 4 iyul 1992)

Müəllifdən

Azərbaycan xalqı XX əsrin 80 - ci illərinin axırlarında milli istiqlal hərəkətinə başlarkən əsrin əvvəllərində itirilmiş dövlət müstəqilliyini bərpa etmək, erməni separatizminə qarşı mübarizədə ölkənin ərazi bütövlüyünü qorumaq, cəmiyyət həyatının bütün sahələrini demokratikləşdirilməsi kimi taleyüklü məsələləri həyata keçirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bununla yanaşı xalq, «Azərbaycan tarixi»nin saxtalaşdırılması əleyhinə mübarizə aparmaq, tarixi qara və ağ ləkələrdən təmizləmək kimi şərəfli bir vəzifəni də öz üzərinə götürmüşdür. Demokratik fikirli Azərbaycan ziyalıının bu sahədə gərgin fəaliyyəti nəticəsində 70 illik totalitar sovet rejimində düşməni dost, dostu düşmən kimi qələmə vermiş sovet tarixşünaslığının bir çox sahələrdəki saxtakarlığı ifşa edilmişdir. Bunun nəticəsində uzun illər sovet tarixçiləri tərəfindən böhtanlara, şantajlara məruz qalmış, əsrin əvvəllərində milli məfkurənin ideoloji əsasını qoymuş görkəmli mütəfəkkirlər Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi ənələrini bərpa edərək şərqdə ilk demokratik dövlətin - Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin əsasını qoymuş Məmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli Xan Xoyski, Əlimərdan bəy Topçubaşov və başqa tarixi şəxsiyyətlər haqqında düzgün məlumatlar əldə edilmişdir.

Çox təəssüf ki, bu proses son 9 ildə müxtəlif maneələrlə üzləşərək zəifləmiş və nəinki XX əsrin əvvəllərindəki tarixi proseslərin, hətta indiki nəslin gözünün qarşısında baş vermiş 1988 – 1991- ci illər milli - azadlıq hərəkəti və bu hərəkətdə rəhbərlik etmiş şəxsiyyətlərin fəaliyyətlərini saxtalaşdırmaq istiqamətində cəhdlər artmışdır. Bu cəhdlər

ona görə ciddi narahatlıq doğurur ki, saxtakarlıqlar Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra müxtəlif proseslərdən öz xeyrinə istifadə edərək, revanş götürmüş və hakimiyyətə yiyələnmiş keçmiş kommunist partnamenklaturanın xeyir - duası və rəhbərliyi ilə həyata keçirilir. Hətta iş o yerə çatmışdır ki, son vaxtlar ən yüksək səviyyədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasında milli - azadlıq hərəkatının rolunun inkar edilməsi cəhdlərinə də rast gəlmək olur.

İstiqlal tarixini saxtalaşdırmağa cəhd edənlər son vaxtlar belə bir fikir irəli sürürlər ki, guya SSRI - nin dağılması prosesi nəticəsində bütün müttəfiq respublikalar kimi Azərbaycan da müstəqillik əldə etmişdir. Onlar milli – azadlıq hərəkatının rolunu aşağı salmaq üçün belə bir fikri irəli sürürlər ki, bu prosesdə milli-azadlıq hərəkatına heç bir ehtiyac yox idi və onsuz da bu proses baş verəcəkdi. Fikrimizcə bu fikirlər ya siyasi naşılıqdan, ya da həmin prosesə ögey münasibətdən yaranır. Az - çox siyasi savadı olan şəxs bilməlidir ki, təbiət hadisələrindən fərqli olaraq cəmiyyət hadisələri insanların şüurlu fəaliyyətindən asılıdır. İnsanların şüurlu fəaliyyəti olmadan heç bir imperiyanın dağılması, onun yerində müstəqil dövlətlərin yaranması prosesi baş verə bilməzdi. Azərbaycan milli - azadlıq hərəkatı digər respublikalardakı hərəkatlarla birlikdə insanların kommunist rejiminə qarşı çox yüksək səviyyədə, mütəşəkkil təşkil olunmuş şüurlu fəaliyyəti idi. Məhz bu şüurlu fəaliyyət SSRI - nin dağılması və ayrı - ayrı müstəqil dövlətlərin yaranması amilində həlledici rol oynamışdır. Bu prosesdə şimalda Baltıqyanı respublikalar, cənubda isə Azərbaycan ön sırada getmişdir. Hətta 1990 - cı ildə Azərbaycan xalqı dünyanın ən vətənpərvər xalqı elan olunmuş, KIA – nin keçirdiyi rəy sorğusuna görə isə Etibar Məmmədov Azərbaycanda ilin ən güclü şəxsiyyəti seçilmişdir.

Tarixi bilərəkdən saxtalaşdıranların əməllərini görəndə istər -istəməz belə bir sual ortaya çıxır ki, görəsən bu şəxslər kimlərdir və onları bütün dünyanın gözü qarşısında baş vermiş Azərbaycan milli - azadlıq hərəkatının rolunu bu cür insafsızcasına aşağı salmağa nə vadar edir? Fikrimizcə çağdaş milli – azadlıq hərəkatı tarixini saxtalaşdırmağa cəhd edənləri şərti olaraq aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- Birinci qrupa keçmiş kommunist partnomenklaturanın hazırkı iqtidarda təmsil olunan nümayəndələrini və tarixi saxtalaşdırmaq yolu ilə yüksək elmi adlar almış, səhvlərini etiraf etməyərək sovet ənənələrini davam etdirən şəxsləri aid etmək olar. Hətta H. Əliyevin hakimiyyəti dövründə iqtidar nümayəndələri vəzifələrindən sui – istifadə edərək ali və orta məktəblərin proqramlarına təhrif olunmuş materialları daxil etmişlər.

- İkinci qrupa hazırkı iqtidarda təmsil olunmaq imkanını itirmiş partnomenklaturanın bir hissəsi və onları müdafiə edən şəxslər aid oluna bilər. Bunlar da əsasən sol partiyalarda təmsil olunaraq hazırkı hakimiyyətə müxalifət mövqeyində dayanırlar. Onların fikrincə Azərbaycanda heç bir milli azadlıq hərəkatı baş verməmişdir. Baş vermiş bu hadisələr isə H.Əliyev tərəfindən idarə olunan və onu hakimiyyətə gətirməyə xidmət edən qabaqcadan düşünülmüş planın tərkib hissəsini təşkil etmişdir.

- Üçüncü qrupa sağ müxalifətdə təmsil olunan, obyektiv və subyektiv səbəblərdən milli - azadlıq hərəkatında iştirak etməyən şəxslərin müəyyən bir hissəsini aid etmək olar. Bunları şərti olaraq «ağ yaxalıqlar» da adlandırırlar. Bu şəxslər sayca o biriləri ilə müqayisədə azlıq təşkil edirlər. Lakin bunlardan bəzilərinin istiqlalın əldə olunmasından bəhrələnmələrinə baxmayaraq çox zaman milli azadlıq hərəkatı iştirakçılarına qısqanclıqla yanaşır, onların fəaliyyətinə kölgə salmağa, fürsət düşən kimi həmin proseslərdə iştirak etməmələrinə haqq qazandırmaya və buna

görə də tarixi saxtalaşdırmağa uğursuz cəhdlər edirlər. Lakin onların bu cəhdlərinin təsiri Azərbaycan milli - istiqlal tarixinin saxtalaşdırılması prosesində çox cüzdür.

- Dördüncü qrupa isə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən, sosial bazası çox zəif olan, lakin iqtidar tərəfindən fəaliyyətinə bilərəkdən əlverişli şərait yaradılan bir neçə dağınıq kommunist partiyalarının nümayəndələrini aid edilə bilər. Bu şəxslər nəinki milli-azadlıq hərəkatına, o cümlədən Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinə düşmən münasibət bəsləyirlər. Hətta onlar son zamanlar Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsi kimi Konstitusiyaya zidd fikirlər də irəli sürməkdən çəkinmirlər.

Bütün bunlar onu göstərir ki yaşadığımız dövrdə tarixin bilərəkdən saxtalaşdırılmasına, çoxlu sayda reallığı əks etdirməyən, hadisələri təhrif edən kitabların nəşr olunmasına qarşı mübarizə aparılmasa gələcək nəsillər XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycan tarixi haqqında düzgün məlumatlar əldə etməkdə çətinlik çəkəcəklər. Məhz buna görə də həmin dövr tarixinin, xüsusilə də 1988 – 1991 - ci illər dövrünün, o cümlədən Azərbaycan milli - azadlıq hərəkatına rəhbərlik etmiş, xalq arasında böyük nüfuza malik olan şəxsiyyətlərin fəaliyyətlərinin obyektiv tədqiqi böyük aktuallıq kəsb edir. Fikrimizcə çağdaş Azərbaycan tarixinin saxtalaşdırıldığı cildlərlə kitabların tezliklə makulaturaya çevriləcəyi şübhəsizdir. Lakin obyektiv reallığı əks etdirən və xalqın sevə - sevə oxuduğu kitablar əbədi yaşayacaqdır.

Giriş

Azərbaycan xalqı XX əsrdə müstəqillik, demokratiya uğrunda apardığı milli - azadlıq hərəkatına rəhbərlik etmiş şəxsiyyətləri ilə haqlı olaraq fəxr edə bilər. Azərbaycan istiqlalının daxili və xarici düşmənləri bu şəxsiyyətlər haqqında nə qədər böhtan, iftiralar uydursalar da, son nəticədə vətənin azadlığı, müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan şəxsiyyətlər tarixdə öz layiqli yerlərini tutmuşlar.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan milli - azadlıq hərəkatı Səttarxan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqa dahi şəxsiyyətlər yetirmişdir. 1988 - ci ildən yenidən vüsət alan bu hərəkat onların şərəfli işini layiqincə davam etdirən, varislik ənənələrinə sadıq qalan yeni şəxsiyyətlər irəli çıxarmışdır. Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının yetirdiyi bütün şəxsiyyətlər xalqımız üçün əziz, dövlətçiliyimiz üçün qiymətlidir. Onların rəhbərliyi ilə XX əsrin sonunda Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi çağdaş Azərbaycan tarixinin şərəfli səhifələrindəndir.

Çox təəssüf ki, tarixçilər obyektiv və subyektiv səbəblərdən Azərbaycan tarixinin ən yeni dövrünün tədqiqindən ehtiyat edirlər. Bir sıra tədqiqatçılar istisna olmaqla əksər tarixçilər bu dövrə münasibətdə gözləmə mövqeyi tuturlar. Son illər «Azərbaycan tarixi»nə aid dəyərli kitablar nəşr olunmasına baxmayaraq, 1920-ci ildən sonrakı dövr, xüsusilə 1988-ci ildən vüsət alan milli–azadlıq hərəkatı dövrü əsaslı, obyektiv şəkildə tədqiq olunmamışdır.

Çağdaş Azərbaycan milli-azadlıq hərəkatının liderlərindən, öz qətiyyəti və nüfuzuna görə başqalarından fərqlənən, AXC – nin yaradıcılarından biri, ölkəmizdə rəsmi

qeydiyyatdan keçmiş ilk siyasi partiyanın- Milli İstiqlal Partiyasının Sədri, 1990 – 2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü, 1998 – ci ildə Azərbaycan Respublikasında keçirilmiş prezident seçkilərində prezidentliyə namizəd kimi qərb standartlarına uyğun müvəffəqiyyətli seçki kampaniyası keçirərək 1 milyondan artıq seçici səsini qazanmış və qalib gəlmək əzmini nümayiş etdirmiş Etibar Səlidar oğlu Məmmədovun 70 - ci illərdən bu günə qədər keçdiyi çətin mübarizələrlə dolu həyat yolu haqqında xalqın məlumatı olsa da, kifayət qədər deyildir. Fikrimizcə digər obyektiv və subyektiv səbəblərlə yanaşı, bunun əsas səbəblərindən biri də E. Məmmədovun öz fəaliyyətinə təvəzökarlıqla yanaşması və fəaliyyətinin tədqiqinə uzun zaman imkan verməməsidir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq bu sahədə az da olsa müəyyən işlər görülmüşdür.

Milli azadlıq hərəkatının liderlərindən biri Etibar Məmmədovun siyasi fəaliyyətinin tədqiqinə başlayarkən onu qeyd etmək yerinə düşər ki, artıq bu fəaliyyətin tarixşünaslığı formalaşmışdır. Bu tarixşünaslığı təhlil edərkən onu şərti olaraq iki qrupa bölmək olar. Birinci qrupa E. Məmmədovun bilavasitə fəaliyyətinə həsr olunmuş məqalə və kitabları (1), ikinci qrupa isə digər problemlərlə yanaşı E.Məmmədovun fəaliyyətinin də bu və ya digər cəhətlərini əhatə edən kitab və məqalələri daxil etmək olar.(2) Lakin bu kitab və məqalələrin nəşr olunmasına baxmayaraq problemin elmi şəkildə, dərinlən öyrənilməsi üçün hələ çox işlər görülməlidir.

Fikrimizcə Etibar Məmmədovun siyasi fəaliyyətinə həsr olunmuş bu kitabı problemin tədqiqində ilk cəhdlərdən biri hesab etmək olar.

Kitabın yazılmasında Azərbaycan milli - azadlıq hərəkatının 1988 - 1991- ci illər dövrünə həsr olunmuş kitab və məqalələrdən, ölkə daxilində və xarici ölkələrdə nəşr olunan

qəzet və jurnal materiallarından, Bəxtiyar Vahabzadə, Rəfiq Zəka, Rəhim Saraylı, Vitali Şmelyov və başqa şairlərin E. Məmmədova həsr etdikləri 20 - dən artıq şeirlərdən (3), AMIP- in cari və video - foto arxiv materiallarından bir mənbə kimi istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı Etibar Məmmədovun 1972-ci ildən bəri keçdiyi 30 illik mübarizə yolunun canlı şahidi kimi müəllif öz müşahidələrindən də istifadə etmişdir.

Azərbaycan milli azadlıq hərəkatı tarixinin tədqiqi göstərir ki, bu tarixi yaradan şəxsiyyətlərə xalq layiq olduqları qiyməti vaxtında deyil, müəyyən zaman keçdikdən sonra verir. Lakin buna baxmayaraq xoşbəxtlikdən Azərbaycanda tarixi şərait yetişdikdə daim xalqa rəhbərlik etməyə layiq şəxsiyyətlər irəli çıxmış və onlar xalq qarşısında öz borclarını ləyaqətlə yerinə yetirmişlər. E.Məmmədov bu barədə belə demişdir: «Heç kəs fikirləşməməlidir ki, sabah onu liderlik gözləyir. Sonralar kim isə liderə çevrilirsə, bu, tarixi zərurətdən, hərəkatın gedişindən, obyektiv faktorlardan irəli gəlir. Bu isə heç kimə əlavə hüquqlar vermir. Əksinə, onun üzərinə düşən məsuliyyəti birə on artırır» (4)

Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan milli – istiqlal hərəkatının yetişdirdiyi şəxsiyyətlər varislik ənənələrini çətin mübarizə şəraitində qoruyub saxlaya bilmiş və onu ləyaqətlə davam etdirmişlər. Şəxsiyyətə pərəstişin əleyhinə olan Etibar Məmmədov Azərbaycan xalqının bütün dövrlərdə yeni - yeni şəxsiyyətlər üzə çıxarmağa qadir olduğuna ürəkdən inanaraq qeyd etmişdir ki, « Azərbaycan şəxsiyyət çoxdur və bu keçid dövründə də yeni şəxsiyyətlər yetişəcəkdir»(5)

Etibar Məmmədovun Azərbaycan istiqlal hərəkatının öndəri Məmməd Əmin Rəsulzadənin vəfatından 27 gün sonra, yəni 2 aprel 1955 - ci ildə dünyaya gəlməsi təsadüf idi, ya zərurət, demək çətinidir. Lakin bir daha danılmaz faktdır ki, tanrının köməyi ilə çağdaş milli azadlıq hərəkatı

liderləri xalqla birlikdə öz sələflərinin mübarizə ənənələrinə sadıq qalmış, onların müqəddəs işini çox çətin və gərgin zamanda şərəflə davam etdirmişlər. Onlar endirilmiş üç rəngli bayrağı yenidən yüksəldərək, əsrin əvvəllərində itirilmiş dövlət müstəqilliyimizi bərpa etmiş və bunu dönməz prosesə çevirmişlər.

M. C. Pişəvəri yazırdı: «Rəşidlik nəzəri ilə baxsaq, Səttarxan qəhrəman imiş... Şeyx o xasiyyətlərə malik olduğu halda, bir də onun alimlik məqamı var idi». (6)

XX əsrin son rübü üçün Səttarxan və Şeyx Məhəmməd Xiyabani kimi şəxsiyyətlərdə olan bu xüsusiyyətləri özündə birləşdirən şəxsiyyət fikrimizcə məhz Etibar Məmmədovdur. O, milli istiqlal hərəkatının lideri olmaqla yanaşı, Azərbaycan tarixinin ən çətin problemlərini tədqiq edən bacarıqlı alimdir.

Tarixdə xalq kütlələrinə rəhbərlik etmiş dahi şəxsiyyətlər tarix yaratmış, tarixçilər isə onu tədqiq etmişlər. M. K. Atatürkün qeyd etdiyi kimi «tarix yazmaq, tarix yaratmaq qədər mühümdür». (7)

Etibar Məmmədov bu iki məsuliyyətli vəzifəni layiqincə yerinə yetirməklə çağdaş Azərbaycan tarixində özünə layiqli yer tutmuş şəxsiyyətlərdəndir. Bu şərəfli işi o bu gün də ləyaqətlə davam etdirir.

1. Azərbaycanda XX əsrin 70 – ci illərində tələbə hərəkatı.

«Etibar bəy bu günün Etibarı deyil. O, millətin vicdanının gözüdür». (8)

Əbülfəz Elçibəy.

Çağdaş Azərbaycan milli – azadlıq hərəkatında Bakı Dövlət Universitetinin xüsusi rolu var. Hal - hazırda fəaliyyət göstərən siyasi partiya liderlərinin əksəriyyəti universitetin

yetirmələridir. Bu barədə Etibar Məmmədov belə demişdir: «Azərbaycanda xalq hərəkatının başlanmasını tələbələrin adı ilə bağlayırlar. BDU - nun tələbələri, müəllimləri həmişə milli - azadlıq hərəkatının öncülləri olublar». (9)

70-ci illərdə Universitet Respublika tələbə hərəkatının mərkəzinə çevrilmişdir. Əbülfəz Elçibəy bu barədə sonradan belə yazmışdır: «1971-1974- cü illərdə Universitetdə tələbə hərəkatı özünü büruzə verdi. Məqsəd gəncliyi gələcəyə hazırlamaq idi». (10).

Bu dövrdə başqa fakültələrdən fərqli olaraq xüsusi nəzarətdə olan tarix fakültəsində tələbələrin mübarizə ruhunun daha güclü olması fikrimizcə həmin fakültənin mahiyyətindən irəli gəlirdi. Tarix fakültəsində bu dövrdə mövcud olan şərait milli duyğuların və vətənpərvərlik hissinin inkişafına müəyyən şərait yaradırdı. Belə bir mühitdə tələbə hərəkatının gənc lideri, artıq tələbəlik dövrünün ilk illərindən təqiblərə, təzyiqlərə məruz qalan, qətiyyət və mübarizliyi ilə tələbə yoldaşlarının rəğbətini qazanan Etibar Məmmədov kommunist rejiminə qarşı şüurlu mübarizəyə başlamışdır.

E. Məmmədov sonradan bu məsələ barəsində belə demişdir: «Mən hələ Universitetdə oxuyanda xalqımızın acı taleyi haqqında çox düşünmüşəm... Elə o vaxtdan xalqın haqq işi uğrunda mübarizə aparmaq alovu ürəyimi yandırır». (11)

1972 - ci ilin avqustunda BDU - nun tarix fakültəsində qəbul imtahanları zamanı öz cavabları ilə müəllimlərin diqqətini cəlb edən 17 yaşlı gəncin sonradan SSRI kimi bir iperiyanın lərzəyə gətirərək, onun dağılması prosesinin əsasını qoyan Azərbaycan milli - azadlıq hərəkatının liderlərindən biri olacağını o zaman heç kim təsəvvürünə belə gətirmirdi.

Lakin Etibar Məmmədovun tələbəlik illərinin ilk günlərindən öz cəsarətli, məntiqli hərəkatları, gözüaçıqlığı,

haqsızlığa qarşı daim mübarizəyə hazır olması və o dövrdə başqaları üçün qaranlıq qalan və müasir dövrdə də elmdə mübahisəli olan mövzulara maraq göstərməsi ilə digər tələbələrədən fərqlənməsi onun gələcəkdə siyasi liderlik zirvəsinə yüksəlməsi üçün böyük potensiala malik olmasından xəbər verirdi. Hələ indi də alimlər arasında mübahisəli mövzu olan, tarixin müxtəlif dövrlərində bilərəkdən saxtalaşdırılmış Azərbaycan xalqının etnogenezi problemi ilə birinci kursdan məşğul olmağa başlayan E. Məmmədov tez - tez Elmlər Akademiyasına gedərək bu problemlə məşğul olan Z.Bünyadov, I. Əliyev, M. İsmayılov və digər görkəmli alimlərlə məsləhətləşərdi.

E.Məmmədov siyasi mübarizəyə xalqımızın mənşə-yinin, soykökünün obyektiv tədqiqi ilə başlamışdır. Çünki haqqı müdafiə etmək üçün haqqın özünü tapmaq, başqalarına da bu hissi aşılamaq onun əsas prinsiplərindən biri idi.

E.Məmmədov sonralar tələbəlik illəri haqqında belə demişdir: «Mənim tələbəlik illərim 70-ci illərə təsadüf etmişdir. 70-ci illərdə milli ruhun oyanması prosesi gedirdi. Gənclər bir çox məsələləri, xüsusən də Gülüstan, Türkmənçay müqavilələri ilə bağlı məsələləri, Azərbaycanın nə zaman müstəqil olacağı haqqında ideyaları müzakirə edirdilər. Bəzən kiçik dərnəklər də yarada bilirdik.»(12)

1972 - ci ildə birinci kursda oxuyarkən fakültə tələbə həmkarlar təşkilatının hesabat seçki iclasının demokratik ruhda keçməsi, yuxarıların təzyiqinə qarşı duraraq tələbələrin öz istədikləri nümayəndələri rəhbər orqanlara seçmələri və bir sıra başqa tədbirlər tələbə yoldaşları kimi Etibar Məmmədovda da böyük ruh yüksəkliyi yaratmış, öz qüvvəsinə inamını artırmışdı. O, tez-tez tələbələr arasında Çar Rusiyasının imperiya siyasətini yeni formada davam etdirən sovet rejiminin şovinist siyasətini tənqid edir, SSRİ-də totalitar rejimin bərqərar olmasını və digər məsələlər haqqında söhbətlər aparır, ayrı-ayrı dərslərdə isə müəllimlərə

irad tutaraq «SSRI tarixi» adı ilə Rusiya tarixinin tədris olunmasına etirazını bildirirdi. Azərbaycan tarixinin saxtalaşdırılmasını, dərş proqramında cənubi Azərbaycan mövzusunə geniş yer verilməməsini, şah İsmayıl, Cavad xan, Səttarxan, Xiyabani kimi şəxsiyyətlər, Güllüstan və Türkmənçay müqavilələri haqqında obyektiv məlumatların gizlədilməsini tənqid edirdi. Sovet tarixşünaslığında «Azərbaycanın Rusiyaya birləşməsi» kimi işlədilən fikri tənqid edərək işğala siyasi qiymət verilməsini, o zaman üçün qadağan olunmuş digər mövzuların obyektiv tədqiq olunmasını tələb edir, Çarizmin Qafqazda yeritdiyi işğalçı siyasəti sovet rejiminin yaradıcılarının öz sözləri ilə tənqid edirdi. E.Məmmədov bu məsələlər barədə deyirdi: «1928-ci ildə yazılmış «Qafqazın idarə olunması haqqında xüsusi mülahizələr» adlı planda belə bir göstəriş var : «Ordakı əhalini rus dilində danışmağa, yazmağa və düşünməyə məcbur etmək lazımdır. Başqa dildə danışmaq olar, lakin sən başqa dildə düşünməyə məcbur edilsənsə, öz xalqın üçün itmiş adamsan. Ona görə də təhsil milliləşdirilməli, rus maarifinin tərcüməsinin Azərbaycan məktəblərində zorən tədrisinə son qoyulmalıdır. Öz dilini unudub, onu kölə vəziyyətinə salmış imperiyanın dilinə «könül bağlayan», beləliklə də yadlaşan, əcnəbiləşən adamın böyük xalqa rəhbərlik etməsi faciədir». (13)

Nəhayət, Etibar Məmmədovun rəhbərliyi ilə 1974-cü il oktyabrın 24-ü saat 18–00-da BDU-nun tarix fakültəsinin yerləşdiyi (İndiki İqtisad Universitetinin binası) binanın 3-cü mərtəbəsində yarıqaranlıq bir auditoriyada keçirilmiş iclasda gizli təşkilatın əsası qoyuldu. (14)

Təşkilatın əsas fəaliyyət istiqamətləri Azərbaycanın müstəqilliyi, cənubi Azərbaycanla şimali Azərbaycanın birləşməsi ideyalarını yaymaq, ölkəyə rusların axınının qarşısını almaq, beynəlmiləçilik bayrağı altında Azərbaycan xalqının ruslaşdırılmasına qarşı etiraz etmək, Respublikanın

sərvətlərinin Moskva tərəfindən istismarına qarşı çıxmaq, dövlət idarələrində ana dilinin dövlət dili kimi işlədilməsinə nail olmaq və s. məsələlərdən ibarət idi.

E. Məmmədov çarizmin və kommunist rejiminin müsəlman əhaliyə qarşı ayrı-seçkilik siyasətini faktlarla ifşa edərək yazırdı: «Rus imperiyası yaranandan bəri xristian və müsəlman əhalisinə münasibətdə ikili siyasət yeridilirdi. Əgər işğal edilmiş ərazilərin əhalisi xristian idisə, idarəçilik sistemi əsasən yerli zadəganları qulluğa qəbul edib, onlara arxalanmaqla qurulurdu. Müsəlman regionlarında isə köklü zadəgan nəsiləri fiziki cəhətdən məhv edilir, mühacirətə məcbur olunur və s. vasitələrlə sıradan çıxarmaqla tamamilə idarəçilikdən uzaqlaşdırılırdı. Qalan zadəganlar isə hüquqları məhdudlaşdırılmaqla imperiyadan tam asılı vəziyyətə salınırdı». (15)

Təşkilatın mübarizə vasitələri üçlük qruplar yaratmaq, gizli dərnəklərin sayını çoxaltmaq, digər dərnəklərlə məxvi əlaqələrə girmək, tələbələr arasında təbliğatı gücləndirmək, qəzet buraxmaq, tələbələrin gizli çıxışlarını təşkil etmək və s. məsələlərdən ibarət idi. Təşkilatın yığıncaqlarında «Asiya və Afrika ölkələrinin tarixi» fənnindən dərs deyən Əbülfəz Əliyevin (Elçibəy) təqib olunmasına münasibət bildirilir, milli adət-ənənələrimizi bərpa etmək üçün yollar axtarıldı. Bütün yığıncaqlarda cənubi Azərbaycan məsələsinə xüsusi yer verilir, B.Vahabzadənin «Gülüstan» poeması tələbələr tərəfindən mübarizəyə çağırış simvolu kimi həvəslə oxunurdu.

Bu dövrdə digər fakültələrdəki milli ruha malik tələbələrlə sıx əlaqələr yaradılmışdı. Xüsusilə «Novruz» bayramı günü - 1975-ci ilin mart ayının 21-də Fəxri xiyabanda Şıxəli Qurbanovun məzarı üstündə rus müstəmləkəçiliyinin davamı olan sovet müstəmləkəçiliyi əleyhinə mitinq keçirmiş jurnalistika fakültəsinin tələbləri ilə 1-ci kursdan səmimi münasibətlər yaradılmışdı.

Etibar Məmmədovun rəhbərlik etdiyi təşkilat, sonrakı hadisələrdə mühüm rol oynamış divar qəzeti üzərində işi 1974-cü il dekabrın 21-də başa çatdırdı. Gizli yığıncaqda məqalələrin yazılması konkret şəxslərə tapşırılmışdı.

Etibar Məmmədov rəhbərlik etdiyi həmin gizli iclasda Kərim Şükürov, Gülağa Tağıyev, Əflatun Quliyev, Ələsgər Hahiyev, Boris Sadıxov, Vədadi Sultanov və s. şəxslər iştirak etmişlər. «Odlar yurdu» adlanan qəzetin başlığı alov dilimləri ilə haşıyılmış, sağ tərəfdə Babək, sol tərəfdə Səttarxanın üsyankar obrazları əks olunmuşdu.

Qəzetdəki «Cənubi Azərbaycan Milli Hökuməti» (1945–1946) adlı məqalənin müəllifi Etibar Məmmədov, «Odlar yurduna müraciət» başlıqlı məqalənin müəllifi Boris Sadıxov, Vyetnamın, Almanıyanın, Çinin və başqa parçalanmış dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycanın birləşməsi uğrunda mübarizə ideyasına həsr olunmuş məqalənin müəllifi Kərim Şükürov (hazırda BDU-nun dosentidir) idi. Bundan başqa qəzetdə M.Şəhriyarın «Azərbaycan» şeri də verilmişdi. Qəzetin tərtibatı və şəkillərin çəkilməsi Ələsgər Hahiyevə tapşırılmışdır. Dekabrın 21-də saat 13–30-da qəzetin dekanlığın yaxınlığındakı divardan asılması ilə fakültədə vəziyyət daha da gərginləşmişdi. Əvvəl fakültənin dekanı, professor M.Qazıyev tələbələrə bu cür məqalələrlə qəzet çıxarmağın təhlükəli olduğunu başa salmağa çalışaraq, şənbə günü olduğundan bazar ertəsi bir yerə yığılıb onun özünü də redaksiya heyətinə daxil etməklə «Odlar Yurdu»nun əvəzinə yeni bir qəzet çıxarmağı məsləhət görmüşdü. Lakin növbəti tənəfüsə çıxarkən tələbələr fakültənin «Bakı Soveti» yaxınlığındakı binasına universitet rektorunun, DTK-nın universitetə təhkim olunmuş kuratorunun gəldiyinin şahidi olmuşdular. Onlar dekandan fərqli olaraq redaksiya üzvlərinə qarşı hücumla keçərək, tələbələri universitetdən xaric və hətta həbs etdirəcəkləri ilə hədələmişlər. Lakin 19 yaşlı gənclər özlərini ləyaqətlə apararaq bütün məqalələrin «Azərbaycan»

buraxdığı kitablar əsasında yazdıqlarını bildirsələr də təzyiqlər güclənirdi. 3 gündən sonra redaksiya heyətinin universitetdən xaric olunması haqqında əmr hazırlanmışdı. Dekabrın 24-də Etibar Məmmədov və digər redaksiya üzvləri rektorun qəbuluna gətirildi və onlardan tələb olundu ki, bu işə onları «Asiya və Afrika ölkələrinin tarixi» kafedrasının müəllimi Əbülfəz Əliyevin təhrik etdiyi barədə izahat yazsınlar. Lakin tələbələr bundan qəti imtina etdikdə rektor qəzəblənərək onların universitetdən xaric olunmaları haqda əmrin gətirilməsini tələb etmişdi. Universitetin qarşısına öz yoldaşlarını müdafiə etmək üçün çoxlu sayda tələbələrin yığılması, o zaman üçün görünməmiş mübariz ruhlu həmrəylik, universitet rəhbərliyini güzəştə getməyə məcbur etmiş və əmr icra olunmamışdı. Lakin həmin tələbələrə qarşı nəzarət və təzyiq bütün təhsil müddətində planlı surətdə həyata keçirilmişdir. Əbülfəz Əliyevi çoxdan həbsə almağa fürsət axtaran DTK bu hadisədən sui-istifadə edərək 1975-ci ilin yanvarında onu həbsə almışdı.

Məhkəmə prosesinin getdiyi dövrü tələbə hərəkatının ən yüksək dövrü adlandırmaq olar ki, bu hərəkatın da şəxsiz lideri Etibar Məmmədov idi.

Ali Məhkəmənin qarşısında çoxlu saylı milis və əsgərlərin hökm oxunan gün tələbələri içəri buraxmamaları ciddi etiraza səbəb olmuşdu. Tələbələrlə milis arasında güclü qarşıdurma onların Ali Məhkəmənin qarşısındakı bağa tərəf sıxışdırılması ilə nəticələnmişdi. Milislərin təxribat xarakterli təhqiramiz hərəkətlərinə tələbələrin ciddi etiraz etmələrinə baxmayaraq məhkəmə prosesi başa çatana qədər bu qarşıdurma davam etmişdir. Milislər tələbələrin qarşısını kəsməkdə aciz qaldıqlarına görə, onlara çoxlu sayda əsgərlər köməyə göndərilmişdi. Qarşıdurmada oğlanlarla yanaşı, tələbə qızlar da böyük cəsarət nümayiş etdirmişlər.

Bu hadisələrdən sonra tələbələrə təzyiqlər daha da artmış və nəzarət güclənmişdir. Bütün təzyiqlərə baxmayaraq

tələbələr mübarizənin taktikasını dəyişərək məhkəmə prosesində özünü ləyaqətsiz apararaq yalançı şahidlik etmiş və Əbülfəz müəllimin həbsinə kömək etmiş professor, müəllim və tələbələrə fakültədə kollektivin ümumi nifrətinin yaranmasına nail olmuşdular. Lakin çox təəssüf ki, Əbülfəz bəyin bu cür şəxslərə humanistcəsinə yanaşması sonrakı dövrlərdə onu yenidən xəyanətlərlə üz-üzə qoymuşdu. E.Məmmədov bu barədə sonralar belə demişdi: «Əbülfəz bəyin ətrafında elə adamlar var idi ki, tutulandan sonra onun evinə getməyə qorxurdular, onun qardaşlarına salam vermirdilər. Məhkəmədə üzünə dayananlar da olub. İndi hərəkətdə həmin adamlardan iştirak edəni də var. Mən belə adamları bağışlamazdım. Sabah Əbülfəz bəyin başına bir iş gəlsə, mən inanıram ki, bu adamlar keçmiş hərəkətlərini təkrar edəcəklər».(16) Böyük uzaqgörənliklə deyilmiş bu fikir sonrakı dövrlərdə özünü tamamilə doğrultmuşdur.

Məhkəmədən sonra Əbülfəz müəllim haqqında məlumatları tələbələr Etibar Məmmədovdan alırdılar. Milli-azadlıq hərəkətinin yetişdirdiyi, Xəlil Rza Ulutürkün Azərbaycan milli hərəkətinin qoşa qanadı (17) adlandırdığı bu iki şəxsiyyət arasında müəllim, tələbəlikdən əlavə səmimi dostluq münasibətləri də var idi.

70-ci illər hərəkəti haqqında E.Məmmədov sonralar belə demişdir: «O dövrün ümumi siyasətindən narazı olan adamlardan biri də mənəm. (O vaxt tələbə olmuşam) Əbülfəz bəylə bir yerdə incidilmişəm, biz ayrı -ayrı adamlara qarşı deyil, aparılan ümumi siyasətə qarşı çıxmışıq ». (18)

Tələbə hərəkəti məhkəmə prosesindən sonra da davam etmişdir. Nəzərə alınmalıdır ki, bütün bunlar Sovet İmperiyasının və onun cəza aparatının çox güclü olduğu 70-ci illərdə baş vermişdir.

E.Məmmədov Universiteti bitirib böyük həvəslə elmi tədqiqatlarını davam etdirmək istəməsinə baxmayaraq, o dövrün totalitar rejimi buna imkan vermirdi. Mübarizənin bu

mərhələsində kommunist rejiminin süni yaradılmış maneələrinə qarşı o təkbaşına mübarizə aparırdı ki, bu da o dövrdə böyük cəsarət tələb edirdi. Gənc mübariz öz haqqını müdafiə etmək üçün Azərbaycan KP MK-ya dəfələrlə yazılı müraciət etmişdir. Müraciətlərində o, universitetin pedaqoji institutlardan fərqli olaraq beş illik təhsil sistemi üzrə daha yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırladığı üçün onun məzunlarının orta məktəblərə təyinatla zorla göndərilməsinin qeyri-qanuniliyini sübut edirdi. Bununla yanaşı o, öz hüquqlarının pozulmasına qarşı çıxaraq elmi tədqiqatlarla məşğul olmaq üçün elmi işçi vəzifəsi ilə təmin olunmasını tələb edirdi. İnadlı mübarizə nəticəsində E.Məmmədovu Azərbaycan KP MK-nın şöbə müdiri R.Məmmədov (son vaxtlara qədər Mətbuat Nazirinin müavini vəzifəsində çalışırdı) qəbul etmiş və onu bu fikirlərindən daşındırmağa çalışmışdır. Bundan sonra təzyiqlərin güclənməsinə baxmayaraq, uzun və gərgin sürən mübarizə və qətiyyəti nəticəsində E.Məmmədov çətinliklə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırda BDU) tarix fakültəsində əvvəl «Arxeologiya və etnoqrafiya» kafedrasında, sonra isə «SSRI tarixi» kafedrasında fəaliyyət göstərmişdir. 1982-ci ildə isə müvəffəqiyyətlə imtahan verərək istehsalatdan ayrılmaqla universitetin aspiranturasına qəbul olunmuş və bilavasitə elmi tədqiqat işləri ilə məşğul olmuşdur.

E.Məmmədovda olan liderlik xüsusiyyətləri aspirantlıq illərində də özünü göstərirdi. Öz hüquqları ilə yanaşı aspirant yoldaşlarının da hüquqlarını daim müdafiə edən E.Məmmədovu demokratik ruhlu şəxslər sevirdilərsə, irticacı qüvvələr daim ona təzyiq göstərirdilər. O, aspirantlıq dövründə başqalarından fərqli olaraq elmi rəhbərinə heç bir əziyyət vermədən, heç kimdən yardım almadan təkbaşına tədqiqat işlərini müvəffəqiyyətlə aparırdı. Özünün davranışı və qabiliyyəti ilə E.Məmmədov fakültədə aspirantdan çox, uzun illər elmi işlərə başçılıq edən təcrübəli elmi rəhbərə

layiq hörmət qazanmışdır. Gərgin zəhmətin nəticəsində «Çarizm və Zaqafqaziya ali müsəlman silki (torpaq silk münasibətləri problemi, XIX əsrin əvvəlləri–1917-ci il)» adlı namizədlik dissertasiyasını vaxtından əvvəl – 23 dekabr 1987-ci ildə müvəffəqiyyətlə müdafiə edərək alimlik dərəcəsi alan Etibar Məmmədov bütün elmi və siyasi fəaliyyətini çarizmin və onun varisi olan sovet imperiyasının müstəmləkəçi siyasətinin ifşasına həsr etmişdir.

Qarşıda isə istiqlal uğrunda mübarizənin gərgin və şərəfli dövrü gəlirdi. Onun özünün dediyi kimi «70-ci illərdəki müzakirələrin nəticəsi idi ki, 80-ci illərin ikinci yarısında birdən-birə milli azadlıq hərəkatı geniş vüsət ala bildi»(19).

2. Milli - azadlıq hərəkatının istiqlal dövrü

2.1. Azərbaycan milli-azadlıq hərəkatının ilkin mərhələsi (fevral 1988 – yanvar 1990)

SSRI və digər iri dövlətlərin rəhbər qurumlarının yaxından köməkliyi ilə Azərbaycan torpaqlarına qarşı planlı surətdə növbəti erməni fitnəkarlığı həyata keçirilməyə başlayarkən, Dağlıq Qarabağda erməni separatçılarının vəhşiliklərinə etiraz olaraq Azərbaycanda ilk dəfə, kommunist rejimi dövründə görünməmiş izdihamlı mitinq keçirilmişdi. Mitinqdə əvvəl üç-dörd min adam iştirak etsə də, sonra «Azadlıq» meydanından Azərbaycan KP MK-nın qarşısına qədər daha da genişlənərək 10-15 min adamın iştirak etdiyi izdihamlı mitinqə çevrilmişdi. Mitinqdə səslənən haqlı tələblərə etinasız yanaşan Respublika və SSRI rəhbərliyi öz fəaliyyətləri ilə sonrakı faciələr üçün şərait yaratdılar.

Azərbaycan-erməni qarşıdurmasını gücləndirmək, Ermənistan və DQMV-də yaşayan azərbaycanlıları öz ata-

baba yurdlarından vəhşicəsinə qovulmasını ört-basdır etmək üçün ermənilər və onların separatçılığını dəstəkləyən müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycan daxilində bir faciə törətməyi planlaşdırmışdılar. Onlar bunun üçün dərin sosial-iqtisadi problemlərə malik, 83 millət və xalqın yaşadığı Sumqayıt şəhərini seçmişdilər. 1988-ci il fevralın 27–29-da baş vermiş Sumqayıt faciəsinin əsil təşkilatçılarının bilavasitə erməniləri mərkəzlərinin özlərinin olmasına aid mətbuatda və elmi ədəbiyyatda bir çox danılmaz faktlar göstərilmiş və onlar ifşa olunmuşlar. Hadisədən iki gün əvvəl varlı erməni əhalisinin əmanət banklarından pullarını çıxararaq şəhəri tərk etmələri, hadisənin səhəri günü DQMV– də Sumqayıt faciəsi qurbanlarına abidə ucaldılması, hadisədən əvvəl Sumqayıta göndərilmiş operatorların şəhərə gətirilmiş təxribatçıların köməkliyi ilə çəkdiqləri lentlərin tələsik qərb ölkələrində nümayiş etdirilməsi, həbs olunanlar içərisində əsil təşkilatçı Qriqoryanın olması və s. faktlar bunu sübut edir.

Sumqayıt hadisələri başlayarkən fevralın 27-si gecə ikən E. Məmmədova bu həyəcanlı xəbəri çatdırdıqda, o təmkinli olmağı, sayıqlığı itirməməyi və düşmən təxribatlarından dinc əhalini qorumağı məsləhət bilmişdi. Eyni zamanda təəssüflə qeyd etmişdi ki, ölkədə təxribatların qarşısını ala bilən real qüvvə və təşkilat yoxdur. Sumqayıt hadisələrini mürəkkəbləşdirən əsas cəhətlərdən biri o idi ki, bu faciənin baş verməsində SSRİ-nin dağılmasını istəyən və istəməyən daxili və xarici qüvvələr eyni dərəcədə maraqlı idilər. Onlardan hər biri bu faciədən öz məqsədlərinə uyğun maksimum istifadə etməyi planlaşdırmışdı. Sumqayıt hadisəsi, bundan başqa Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda Azərbaycanlılara qarşı törədilmiş cinayətlər ermənilərin XIX əsrin axırlarından başlayaraq 1905 – 07 – ci illərdə, 1918 – ci ilin martında və digər vaxtlarda törətdikləri cinayətlərin yeni formada davamı idi.

Sumqayıtın əhalisi bu cür təxribatlara uymayaraq faciənin əsil təşkilatçılarının ifşa olunmasında böyük fəallıq göstərmiş və sovet rejiminə qarşı milli-azadlıq hərəkatında ölkə əhalisinin ən fəal hissəsi kimi çıxış etmişlər. E.Məmmədov sonralar şəhər sakinləri ilə görüşdə bu haqda belə demişdi: «Sumqayıtın əhalisi Azərbaycanda başlanan milli-azadlıq hərəkatının ilk günlərindən öz mübarizliyi və qətiyyəti ilə seçilib». (20)

Erməni separatizminə qarşı ilk dəfə etirazını kütləvi şəkildə bildirmiş Azərbaycan Dövlət Universitetinin kollektivi Moskva rəhbərliyinin diqqət mərkəzində idi. Məhz buna görə də hadisələrin təzə başladığı dövrdə Respublikamıza gəlmiş nümayəndə heyəti universitet kollektivi ilə intensiv görüşlər keçirirdi. Görüş ərəfəsində ciddi müqavimətə baxmayaraq Etibar Məmmədov çox çətinliklə Sov.IKP MK Siyasi Bürosunun üzvü Demiçevə yaxınlaşaraq Ermənistan SSR ərazisindən azərbaycanlılara məxsus yer adlarının məqsədyönlü şəkildə dəyişdirilməsini sübut edən materialları və adları dəyişdirilmiş 200 - dən artıq Azərbaycan yer adları olan siyahını ona təqdim etmişdir. Bununla yanaşı E.Məmmədov Demiçevlə 20 dəqiqəyə yaxın erməni azğınlığı, saxtakarlığı barədə təkliddə söhbət də etmişdir. Demiçev universitet kollektivi qarşısında çıxış edərkən bu cavan oğlanın cəsarətini xüsusi qeyd etmiş, onun verdiyi ciddi məlumatlardan xəbərdar olmadığını təəssüflə bildirmişdi. O, universitet kolektivi qarşısında Moskvaya qayıdandan sonra bu faktları ölkə rəhbərliyinin nəzərinə çatdıracağına söz vermişdi.

Sonrakı dövrlərdə Etibar Məmmədov istər Azərbaycan, istərsə də Sov.IKP və Sovet dövlətinin müxtəlif yüksək vəzifəli şəxsləri ilə çoxsaylı görüşlər keçirmiş, xalqdan ayrı düşmüş hakimiyyət orqanlarını xalqın arzusu və istəkləri ilə yaxından tanış etmək üçün məqsədyönlü fəaliyyət göstərmişdir. Lakin E. Məmmədovun gərgin fəaliyyətinə

baxmayaraq bu təbəqə xalqın taleyinə biganə qalaraq hadisələrin arxasınca sürünməkdə davam etmişdi. Mərkəzin və Respublika rəhbərliyinin erməni azğınlığına qarşı fəaliyyətsizliyi xalqımıza baha başa gəlmişdi. Xalqın başına gələn müsibətlərin səbəblərinə daxildə axtaran, ölkə daxilində düşmən ovuna çıxanlardan fərqli olaraq Etibar Məmmədov bütün bu faciələrin səbəbi haqqında demişdir: «Günahkar dağılmaq təhlükəsi qarşısında istənilən cinayətə əl atmağa hazır olan imperiya və onun apardığı siyasətdir. Günahkar mövcud sistemdir». (21)

E.Məmmədovun qətiyyətli mübarizəsindən qorxuya düşən Respublika rəhbərliyi onu ciddi nəzarət altına alınması haqqında xüsusi tapşırıqlar vermişdi. Ölkə əhalisinin haqlı tələblərinə düşmən münasibət bəsləməklə Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi genişlənən xalq hərəkatının arxasınca sürünməyə özünü məhkum etmişdi.

Ermənilərin gündən-günə azğınlaşmasına etiraz olaraq xalq kütlələri 16 mart 1988-ci ildə Elmlər Akademiyasında, 16 may 1988-ci ildə isə Azadlıq meydanında mitinqlər keçirmişdi. Mərkəzi hakimiyyətin 18 iyul qərarından sonra mərkəzin və yerli hökumətin məsuliyyətsizliyi, Ermənistandan azərbaycanlıların vəhşiliklə qovulmasının kütləvi hal alması xalqın səbr kasasını daşıdıraraq, qərb mətbuatının XX əsrin oğuz dastanı adlandırdığı meydan epopeyasının başlanmasına gətirib çıxarmışdı.

Meydan hərəkatının əsasını təşkil edən mitinq 17 noyabr 1988-ci il tarixdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (İndiki BDU) qarşısından başlayarkən, E.Məmmədov öz müəllim yoldaşları ilə birlikdə izdihamın önündə indiki «İstiqlal» küçəsinədək gəlmiş və burada küçəni avtobuslarla və trolleybuslarla kəsmiş milislərlə rastlaşmışdılar. Akademiyanın Əlyazmalar Institutunun qarşısında Əbülfəz Elçibəy də öz silahdaşları ilə izdihama qoşulmuş və onlar

birlikdə mitinq iştirakçılarının mərkəzi meydana keçməsinə şərait yaratmaq üçün küçələrə düzülmüş nəqliyyat vasitələrinin götrülməsini tələb etmişlər. Nəhayət «İstiqlal» küçəsində toplanmış insan seli polis dəstələrini yararaq «Azərbaycan» kinoteatrı tərəfdən «Neftçilər» prospektinə, oradan da sürətlə indiki Azadlıq meydanına gəlmiş və bununla da 18 gün davam edən meydan hərəkatı başlanmışdır.

Lakin E.Məmmədovun fəaliyyətindən qorxuya düşən yerli hakimiyyət orqanları mitinqlərin ilk günü onu həbsə alaraq indiki Səbəyel rayonu polis idarəsinə gətirmişdi. Ona qarşı müxtəlif şantaj və böhtanların səmərə vermədiyini və mitinqlərin gündən-günə gücləndiyini görən o zamankı rəhbərlik E.Məmmədovu cərimə edərək azad etmək məcburiyyətində qalmışdır. Hakim S. A. Həsənzadənin imzası ilə Azərbaycan SSR Bakı şəhəri 26-lar rayon məhkəməsinin 18 noyabr 1988-ci il tarixli qərarında göstərilmişdir: «S. M. Kirov adına ADU-nun müəllimi E. S. Məmmədov V. I. Lenin adına meydanda icazəsiz mitinqdə iştirak etmiş və saat 11-00-da tribunada çıxış üçün mikrofon tələb edərək vətəndaşlarla mübahisə etmiş, milis əməkdaşlarının xəbərdarlığına məhəl qomamış və ictimai asayışı pozmuşdur.» Bu süni ittihamlara əsasən məhkəmənin qərarı ilə E.Məmmədov 50 manat cərimə olunmuşdur. (AMIP cari arxivi) Məhz ilk dəfə yazılı ədəbiyyatda açıqlanan bu səbəbə görə Etibar Məmmədovun meydan hərəkatı dövründəki fəaliyyəti nəzərə çarpmamışdır.

Təqiblərə baxmayaraq bu dövrdə Etibar Məmmədov xarici radiostansiyalarla əlaqə yaratmaq, onlara obyektiv məlumat vermək sahəsində məqsədyönlü fəaliyyət göstərmişdir. O, bu fəaliyyəti ilə meydan hərəkatı dövründə dünya miqyasında ermənipərəst qüvvələrin iftiraçı və inhisarçı informasiya hökmranlığına son qoymaqla yanaşı, ölkədə gedən milli-azadlıq hərəkatının daha da genişlənməsində mühüm rol oynamışdır.

Bu dövrdəki təqiblər haqqında sonradan E.Məmmədov demişdir: «DTK arxivləri açılmalıdır... Açılma o demək deyil ki, onların siyahısını götürüb qəzetə tam vermək lazımdır. Komissiya yaradılmalı, o da gedib DTK-da işləməli, xalq hərəkətinə qarşı iş aparanları aşkar etməlidir.Çox təəssüf ki, indi MM-də DTK-nın keçmiş işçiləri çıxış edib deyirlər ki, agentlər heç biri millətə qarşı işləməyiblər... Amma mənim əlimdə Şirin Hacıkerimovun öz əli ilə yazdığı sənəd var ki, «Dmitri» ləqəbli agent mənim haqqımda ona 1988-ci ilin dekabrında məlumat vermişdir. Alınan belə məlumatlar əsasında adamlar həbs olunurdular. Həmin arxivlər də «Dmitri»ləri, «Prozaik»ləri aşkar etmək üçün açılmalıdır ki, onlar sonra da xalqa qarşı işləməsinlər».

(22)

1988-ci il dekabrın 5–dən 6–sına keçən gecə meydana mitinqin zorakılıqla dağıdılmasının əsas səbəbini isə Etibar Məmmədov hərəkətin rəhbərlik edən siyasi təşkilatın olmamasında görürdü. (23)

Hərəkətin rəhbərlik edəcək təşkilatın zəruriliyini təbliğ edən Etibar Məmmədov hərəkət başlandıqdan sonra siyasi təşkilatın - AXC-nin yaradılması üçün çoxcəhətli fəaliyyət göstərirdi. 1989-cu ilin əvvəllərində «Amerikanın səsi» radiostansiyası Baltikyanı respublikaların xalq cəbhələrinin birgə yığıncağından və orada Azərbaycan Xalq Cəbhəsi nümayəndəsinin iştirakından məlumat vermişdir. Bundan sonra E.Məmmədovdan soruşanda ki, bu informasiya nə dərəcədə doğrudur, Azərbaycanda xalq cəbhəsi varmı? O, bir qədər sərt şəkildə cavab vermişdi ki, hamınız yaxanızı çəkmisiniz kənara, əgər istəyirsinizsə və qorxmursunuzsa lazımi sənədləri verim gedin işlədiyiniz müəssisələrdə xalq cəbhəsinin özəklərini yaradın. E. Məmmədovdan fərqli olaraq bir çox ziyalılar hərəkətin bu mərhələsində tərəddüd edərək, gözləmə mövqeyi tutsa da, Azərbaycan İstiqlalını özləri üçün amal seçən E.Məmmədov və silahdaşları 1989-cu

il martın 13-də AXC təşəbbüs qrupunu yaradaraq, təsis konfransına ciddi surətdə hazırlaşmağa başlamışlar. Xalq Cəbhəsinin yaradılmasının Azərbaycan üçün zəruri olduğunu E.Məmmədov belə izah edirdi: «Dünya ölkələrinin tarixi göstərir ki, cəbhə iki cür zərurətdən yaranır: Birincisi, xarici müdaxilə olanda, xaricdən təhlükə gözləniləndə... İkincisi, daxili təhlükə baş verəndə. Onda da bütün qüvvələr diktaturanı, totalitar rejimi aradan qaldırmaq üçün cəbhə yaradılır. Bizdə isə iki tərəfli təhlükə mövcuddur... Ona görə də bu cəbhə bütün siyasi partiyaları, təşkilatları birləşdirməli idi, yəni kollektiv üzvlük olmalı idi». (24)

Azərbaycan rəhbərliyi Azərbaycanda Xalq cəbhəsi yaradılması ideyasından qorxuya düşərək bunun qarşısını hər vəchlə almağa çalışırdı. Bu dövrdə saxta qurumlar yaratmağa, onu öz təsiri altına almağa səy göstərilirdi. Respublika rəhbərliyi digər respublikalarda yaranmış xalq cəbhələrinin fəaliyyətindən, gündən-günə artan nüfuzundan ehtiyat edərək, Xalq Cəbhəsi əvəzinə «El birliyi», «Milli qurtuluş birliyi» yaradılmasını təklif edirdilər ki, bu da onların öbyektiv reallığı dərk etmədiklərini, Moskvanın əlində oyuncaq olduqlarını bir daha sübut edirdi.

Bütün təzyiq və təxribatlara baxmayaraq 1989-cu il iyulun 16-da Azərbaycanın 30 rayonundan məşvərətçi səsle 240, səsvermə hüququ olan 196 nəfərin iştirakı ilə Bakıda təsis konfransı keçirilmişdir. (25) Xalq Cəbhəsinin yaranması haqda dünya xalqlarına 22 dildə müraciət göndərilmişdir. Bundan sonra Etibar Məmmədov AXC-nin ilk idarə heyətinin üzvü kimi, milli azadlıq hərəkatının rəsmi, tanınmış liderlərindən biri kimi öz fəaliyyətini daha da genişləndirmişdi. Onun yaxından iştirakı ilə hazırlanmış aşağıdakı qətnamələri AXC təsis konfransı qəbul etmişdi:

- 1.Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin təsisi haqqında.
- 2.Azərbaycan dövlət suverenliyi haqqında.
- 3.Azərbaycan SSR-nin iqtisadiyyatı haqqında.

4. Azərbaycan Demokratik Respublikası haqqında.
5. DQMV-də Xüsusi İdarə Forması haqqında.
6. Azərbaycan SSR-nin bəzi yerlərindəki xüsusi vəziyyət haqqında
7. Siyasi məhbuslar haqqında.
8. Türk xalqlarının müasir dövrdə vəziyyəti və vəzifələri haqqında.
9. SSRİ-də milli münasibətlər haqqında.
10. Ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyət haqqında.

AXC-nin ilk proqram və nizamnaməsi qəbul edilərkən E. Məmmədov bu və ya digər məsələlərə öz münasibətini bildirmiş, gələcək istiqamətin düzgün müəyyən edilməsinə ciddi cəhd göstərmişdir. O, bu barədə sonradan demişdir: «Hələ Azərbaycan Xalq Cəbhəsi yaradılıb, onun nizamnamə və proqramı qəbul ediləndə orada yazılmışdı ki, SSRİ-nin tərkibində Azərbaycanın Suverenliyinə nail olmalıyıq. Mən o vaxt demişdim ki, biz əsil məqsədimizi gizlətməməli, Azərbaycanın tam dövlət müstəqilliyini başlıca məsələ kimi qarşıya qoymalıyıq. Və Cəbhə bu məqsəd, bu ideya ətrafında birləşməlidir. Nizamnaməyə gələndə isə orada göstərilir ki, Xalq Cəbhəsinə üzvlük fərdidir, təşkilat ərazi istehsalat prinsipi üzrə qurulur, aşağıdan yuxarı bəzi formalarda tabeçilik mövcuddur. Mən burada etirazımı bildirdim və dedim ki, cəbhə partiya prinsipi ilə qurula bilməz. O zaman mənə etiraz etdilər, səs çoxluğu ilə qəbul olundu ki, üzvlük fərdidir. Cəbhə partiya prinsipi ilə qurulmağa başladı. Bu bizim ən böyük səhvimiz idi». (26)

AXC-nin qəbul olunmuş ilk proqramında göstərilirdi ki, «AXC-nin siyasi fəaliyyətinin əsas məqsədi SSRİ tərkibində Azərbaycan SSR-nin siyasi, iqtisadi və mədəni suverenliyinə nail olmaq, onu hüquqi dövlətə çevirməkdir». (27) Təsis konfransında qəbul edilmiş «Azərbaycan SSR-nin dövlət suverenliyi haqqında» qətnamədə isə bu məsələ belə yazılmışdı: «Azərbaycanda Demokratik Respublika quruluşu

Sovet Sosialist quruluşu ilə əvəz edildikdən sonra onun suverenliyi böyük dövlətçilik siyasəti nəticəsində ləğv edilmiş və indiyə qədər bərpa olunmamışdır. AXC SSRI tərkibində qalmaqla Respublikanın suverenliyinə nail olmaq perspektivini yalnız inqilabi yenidənqurma proseslərinin davam etməsi şəraitində mümkün hesab edir. AXC SSRI-nin federativ sisteminin təkmilləşdirilməsini zəruri hesab edir».(28)

SSRI-nin tərkibində Azərbaycanın suverenliyinin qeyri mümkünlüyünü yaxşı başa düşən Respublika rəhbərliyi xalqın gözündən pərdə asmaq üçün iri şəhərlərdə bu şüarı görkəmli yerlərdə yazdıraraq, təbliğini təşkil etmiş və bununla da xalqı milli azadlıq hərəkatından yayındırmağa çalışmışdı. Sonradan Az. KP MK katibi, akademik Ə.Daşdəmirov «Pravda» qəzetinin 24 avqust 1990-cı il tarixli nömrəsində «Suverenliyin həddləri» məqaləsində bu ideyanı müdafiə edərək Respublikanın digər rəhbərləri ilə əhalini yeni ittifaq müqaviləsinə doğru sürükləməyin ideoloji xəttini müəyyən etmişdi. Fikrimizcə SSRI-nin tərkibində Azərbaycanın Suverenliyi 27 aprel 1920-ci il işğalından sonra bolşeviklərin elan etdiyi müstəqil Azərbaycan Sovet Respublikasının suverenliyi ilə oxşarlıq təşkil edirdi.

AXC-yə və hərəkata yalnız miili-azadlıq hərəkatına görə qoşulduğunu (29) qeyd edən E.Məmmədov bu məsələ barədə belə deyirdi: «Bütün milli azadlıq hərəkatındakı kimi Azərbaycanda müstəqilliyə nail olmağın yolu üç həlledici qüvvənin- zəhmətkeş kütlələrin, milli ziyalıların və milli burjuaziyanın birləşməsindədir. Ona görə də xalq hərəkatı milli azadlıq mərhələsinə qədəm qoyduğu andan yuxarıların məqsədi bu üç qüvvəni bir-birindən ayıraraq, qarşı-qarşıya qoymaqdır... Partokratiya isə parazit təbəqədir. Onlar heç bir faydalı əmək sərf etmədən, ancaq tutduqları vəzifəyə görə rüşvət almaqla cəmiyyətin qanını sorur və onu mənəvi cəhətdən pozğunlaşdırır».(30)

29 iyul 1989-cu il tarixdən böyük vətənpərvərlik dalğası ilə Azadlıq meydanında mitinglərin yeni mərhələsi başlamışdı ki, bu mitinglərə də 1988-ci il noyabr mitinglərindən fərqli olaraq mütəşəkkil bir təşkilat olan AXC rəhbərlik etmişdi. «Azadlıq» meydanında avqustun 5-də keçirilən mitinqdə E.Məmmədov çıxış edərək keçən mitinqdə Respublika rəhbərliyinə verilən tələblər yerinə yetirilmədiyi üçün yeni tələblər irəli sürülmühdü:

1.Dağlıq Qarabağda Azərbaycanın suverenliyi bərpa edilməlidir.

2.Dağlıq Qarabağ hadisələrindən sonra həbs olunanlar azad edilməlidir.

3.Hərbi vəziyyət ləğv edilməlidir.

4.Yeni seçkilər keçirilməlidir.

5.AXC rəsmi olaraq qeydə alınmalı, onun fəaliyyəti üçün şərait yaradılmalıdır.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinə seçkilərlə bağlı E.Məmmədov belə demişdi: «Bu seçki xalqımızın taleyini həll edəcək. Bu dəfə də məğlub olsaq yeni-yeni məğlubiyyətlərə düçar olacağıq». (31)

Tələblər yerinə yetirilmədiyinə görə E.Məmmədov yüz minlərlə insanın iştirak etdiyi 12 avqust mitinqində onu bir daha geniş şərh edərək demişdir: «Suverenlik–Ali hakimiyyət deməkdir. Hər bir azad ölkədə Ali hakimiyyət yalnız xalqa məxsusdur. Deməli, Azərbaycan SSR Ali Soveti bizimdirsə xalqın tələbini yerinə yetirməlidir. Azərbaycanın suverenliyini pozan Xüsusi İdarə Komitəsi ləğv olunmalıdır. Bu idarə forması Azərbaycan xalqının iradəsinə zidd olaraq tətbiq edilmişdir, ona görə də qeyri-qanunidir. ... Əgər tarixə nəzər salsaq, görürük ki, bu idarə forması ilk dəfə 1920-ci ildə Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal ediləndən sonra tətbiq olunub. 1918-ci ildə də Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında gərgin vəziyyətlə əlaqədar müvəqqəti xüsusi general–qubernatorluq yaradılmışdı. General Sultanovun rəhbərlik etdiyi bu

general-qubernatorluq indiki üzdənirə, ermənipərəst, antimüsəlman siyasəti yeridən qurumdan fərqli olaraq, məhz Azərbaycan hökumətinin iradəsi ilə yaradılmış və o bütövlükdə Azərbaycan hökumətinə tabe idi və vəziyyəti qısa müddətə sabitləşdirə bildi». O daha sonra bildirmişdi ki, «Azərbaycan xalqının suverenliyi uğrunda mübarizə aparanların vətənpərvər olduğunu rəhbərlər başa düşmürsə xalqın onları başa salmağa gücü çatır». (32)

Mitinğin sonunda tələblər yerinə yetirilmədiyi üçün avqustun 24-nə bir günlük tətil elan olundu. Bu öz nəticəsini verdi və nəhayət Respublika rəhbərliyi qarşıdurmadan geri çəkilməyə məcbur olmuşdu. Avqustun 14-də, birgünlük xəbərdarlıq tətilinin nəticələri müzakirə olunduğu mitinqdə Respublika rəhbərliyinin nümayəndəsi iştirak edərək AXC İdarə Heyətini Azərbaycan KP MK - nın rəhbərliyi ilə danışıqlara dəvət etmişdir. Azərbaycan KP MK - nın rəhbərliyinin AXC İdarə Heyətini ilə danışıqlara başlaması milli – azadlıq hərəkatının ilk böyük qələbəsi idi. Respublika rəhbərliyi bu addımı məhz milli – azadlıq hərəkatının real gücünü gördükdən sonra məcburən atmışdır. İqtidar – müxalifət danışıqlarının və xalqın güclü təzyiqi nəticəsində Azərbaycan SSR Ali Soveti «Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində vəziyyət haqqında» qərar (15 avqust 1989) qəbul etmişdi ki, bu qərar da kağız üzərində qalaraq heç bir müsbət dəyişiklik etməmişdi. Moskvadan tam aslı olan Azərbaycan rəhbərliyi xalqın xeyrinə hər hansı bir müsbət iş görmək iqtidarında olmadığına görə bu cür qərarlar qəbul etməklə yalnız gözdən pərdə asırdı.

500 minə qədər adamın iştirak etdiyi 19 avqust 1989-cu il mitinqində E.Məmmədov Respublika rəhbərliyi ilə keçirilmiş görüş haqqında belə demişdir: «Rəhbərlik Yusif Səmədoğlu, Əbülfəz Əliyev, İsa Qəmbərov, Zərdüşt Əlizadə və mənəmlə görüşdü. Görüş 5 saat davam etdi. Növbəti gün Yusif Səmədoğlu, Zərdüşt və mənəmlə 2 saat görüşü oldu...

Görüşdə bunlar haqqında danışılıb: 1.Fövqaladə vəziyyətlə əlaqədar olaraq növbədənənar sessiyanın çağırılması barədə. Vəzirov dedi ki, sentyabrın 12-də sessiya çağırılacaq və DQMV məsələsi qoyulacaq. Bildiyiniz kimi, bu bizim tələb deyil.

2.DQMV-də yaradılmış Xüsusi İdarəetmə Komitəsinin ləğvi.

3.DQMV-də başlamış böhranlı vəziyyətlə əlaqədar olaraq o vaxtdan bəri Azərbaycan vətənpərvərlərinə qarşı qaldırılmış məhkəmə işinin ləğvi.

4.Komendant saatının ləğvi haqqında.

5. AXC-nin təsdiqi haqqında.

Vəzirov milli qüvvələrin yaranmasının tam əleyhinə olduğunu bildirdi və dedi ki, azərbaycanlılardan ibarət heç bir qüvvə yaranmayacaq. Bizim tələbimiz isə belədir: «DQMV-də xüsusi komitə ləğv edilməli, milli milis bölmələri və müəssisələrdə yaradılmış milli drujina dəstələri silahlandırılıb Qarabağa göndərilməli və siyasi məhbuslar azad edilməlidir». (33)

Mitinqlərdə irəli sürülən tələblər yerinə yetirilmədiyinə görə məhz E. Məmmədovun rəhbərliyi ilə avqustun 21 – 22 -də iki günlük, sentyabrın 4-dən 11-nə kimi bir həftəlik ümumrespublika tətili hazırlanmış və keçirilmişdi. Bu kütləvi tədbirlərdən sonra Azərbaycan KP MK ilə AXC İdarə Heyəti arasında 13 sentyabr 1989-cu il tarixdə danışıqlar aparılaraq 10 maddədən ibarət razılaşma protokolu imzalanmışdır. Protokolda DQMV-də fəaliyyət göstərən Xüsusi İdarə Komitəsinin ləğv olunması, Azərbaycan SSR-in dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi haqqında qanun layihələrinin müzakirə edilib İdarə Heyətinin müəyyən etdiyi qanunların qəbul olunması və s. məsələlər barədə razılıq əldə olunduğu qeyd olunmuşdur.(34)

15 sentyabr 1989-cu il tarixdə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənənar sessiyası öz işinə başlamış və

razılaşma protokolunun DQMV ilə bağlı 1-ci maddəsi qismən, AXC İdarə Heyətinin sessiyaya dəvət olunması, qanun layihələrinin gedişinin televiziya ilə birbaşa translyasiyası nəzərdə tutulmuş 2 və 10-cu maddələrinə tam əməl olunmuşdur. Digər maddələr, xüsusilə dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqillik haqqında qanunun qəbul olunmasını nəzərdə tutan 3-cü maddənin qəbul edilməməsi üçün Respublika rəhbərliyinin saxtakarlıq cəhdlərinin qarşısı Etibar Məmmədov və digər AXC liderləri tərəfindən alınmışdı. E. Məmmədov və silahdaşlarının qətiyyətli çıxışları və fəaliyyəti nəticəsində 23 sentyabrda öz işini başa çatdıran sessiyada keçmiş SSRİ ərazisində ilk dəfə olaraq «Azərbaycan» Sovet Sosialist Respublikasının suverenliyi haqqında «Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyası» qanunu qəbul olunmuşdur. (35)

E. Məmmədov bu qanunun tarixi əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: «Əslində Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə 1989-cu ilin sentyabrında Ali Sovet tərəfindən qəbul olunmuş «Suverenlik haqqında» qanunla başladı və 1991-ci ilin avqustunda FVDK hadisələrindən sonra müstəqillik haqqında Bəyannamə Ali Sovet tərəfindən elan edildi və 1991-ci il oktyabrın 18-də «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında» Konstitusiyası Aktı ilə nəticələndi». (36)

1989 – cu ilin sentyabrından 1990 – cı ilin 20 yanvarına qədər olan dövrü şərti olaraq Azərbaycanda «iki hakimiyyətlik» dövrü kimi də xarakterizə etmək olar. Bu dövrdə kommunist partiyası hakimiyyətdə olsa da gücü yox idi. Xalq Cəbəsinin isə gücü olsa da hakimiyyəti yox idi.

Maraqlıdır ki, bəzi müqayisələr aparılsa Azərbaycanda XX əsrin 80–ci illərin axırı – 90–cı illərin əvvəllərində baş vermiş hadisələrlə Polşada baş vermiş hadisələr arasında çoxlu oxşar cəhətlərə rast gəlmək olar.

Polşada da Azərbaycanda olduğu kimi 1989-cu ilin avqustunda kütləvi hərəkatların nəticəsində hökumət müxalifətlə dialoqa başlamağa və 21 maddədən ibarət saziş imzalamağa məcbur olmuşdur. Bu, «Həmrəylik» təşkilatının rəhbərliyi ilə genişlənən xalq hərəkatının ilk böyük qələbəsi idi. Lakin Polşa iqtidarı hiylə işlədərək az sayda müxalifət nümayəndələrinin parlamentdə təmsil olunmasını təşkil etmək və sonradan siyasi və iqtisadi böhranın bütün günahını müxalifətin üstünə yıxmağa cəhd göstərməkdə davam etmişdi. Müxalifətin güclü müqaviməti ilə onların hiyləsi baş tutmadı və nəticədə «Dəyirmi masa» yaradıldı. «Dəyirmi masa» da katolik təşkilatı KPN-dən başqa bütün müxalif təşkilatlar təmsil olunmuşdur. İqtidar–müxalifət danışıqları nəticəsində razılıq əldə olundu ki, 4 sentyabr 1989–cu ildə ikipalatalı parlament seçkiləri keçirilsin. Aşağı palata olan Seymə qeyri–demokratik, yuxarı palata olan Senata demokratik seçkilər keçirilsə barədə qərar qəbul olunmuşdu. Aşağı palatada yerlərin 65 %-i Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyası (Kommunist Partiyası) və onu dəstəkləyən partiyalara ayrıldıqdan sonra 35 % yerə və Senata demokratik seçkilər keçirilməsinə iqtidar mane olmadı. Nəticədə Seymədə yerlərin 35 %-nə və Senatda 100 yerdən 99–na müxalifət nümayəndələri seçildi.

Konstitusiyaya dəyişiklik etmək üçün Seymin dördü üç hissəsinin səsi tələb olunurdu. İqtidar yönümlü Kəndli və Ziyalıları partiyalarının müxalifət tərəfə keçməsi ilə vəziyyət müxalifətin xərinə dəyişdi. Bundan sonra kommunistlər hökumət təşkil edə bilmədilər. (Azərbaycanda buna oxşar vəziyyət 1999–cu ildə YAP –dan olan deputatların AMİP və ADP–yə keçməsi ilə başlamışdı. Lakin Polşadan fərqli olaraq Azərbaycan prezidentli Respublika olduğundan və parlamentin səlahiyyətləri çox az olduğundan və müxalifət nümayəndələrinə qarşı qeyri–qanuni təzyiqlər çox olduğundan bu proses inkişaf edə bilmədi) İqtidar–müxalifət

dialogunda razılıq əldə olundu ki, Seymdə müxalifətin nümayəndəsi Tadeuş Mazovetski baş nazir və 99 % müxalifətdən təşkil olunmuş Senatda Yaruselskinin prezident seçilsin. Bu prosesdən sonra müxalifətin təzyiqi ilə Yaruselski istefa vermişdi. 20 dekabr 1989 – cu ildə keçirilmiş demokratik seçkilərdə müxalifətin nümayəndəsi Lex Valensa prezident seçilmişdi. (Bakıda 20 yanvar faciəsi törədilməsəydi Azərbaycanda da Polşada olduğu kimi seçkilərdə müxalifətin qələbə çalacağına heç bir şübhə yox idi) (37)

Respublika rəhbərliyinin acizliyi , Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılara qarşı azğınlığın və cinayətlərin artması nəticəsində ölkədə böhran gündən-günə kəskinləşməyə başlamışdı ki, bunun da nəticəsində 1989-cu ilin noyabr ayından mitinqlər yenidən geniş vüsət almışdı. Mitinqlərdə irəli sürülən tələblərdən biri Ermənistandan öz yaşayış yerini məcburi tərk etmiş 165 min azərbaycanlını Qarabağda yerləşdirməkdən ibarət idi. Lakin SSRI Ali Sovetinin « DQMV-də vəziyyəti normal hala salmaq tədbirləri haqqında» qərarı (28 noyabr 1989) bunun qarşısını almışdı. AXC-nin seçkilərdə qələbəsinin labüdlüyü və Azərbaycanın Moskvanın əlindən çıxmaq qorxusu imperiypərəst qüvvələri qanlı cinayətə təhrik edirdi. Onlar dağılmaqda olan imperiyanın ömrünü uzatmaq və başqa regionlarda yenidən vüsət alan milli hərəkətləri dəhşətə gətirmək məqsədilə Azərbaycanın paytaxtında 20 yanvar faciəsini törətməyi planlaşdırdılar. Faciə ərəfəsi Respublikamızda yayılan şaiələr və «Azərbaycanın» erməni terrorçularının qanlı cinayətləri haqqında yaydığı xəbərlər xalqın ehtiraslarını coşdurur, onun problemlərinin həllində passiv mövqe tutan rəhbərliyə qarşı müxtəlif təzyiq formalarından istifadə etməyə təhrik edirdi. 20 yanvar faciəsinə qədər Respublikanın bir sıra bölgələrində qarşıdurma qeyri adi hadisələrlə və faciələrlə nəticələnmişdi.

1989-cu il dekabrın 28-dən 29-a keçən gecə Respublikanın müxtəlif yerlərindən gətirilmiş yüzlərlə silahlı milisin Cəlilabadda əhalinin etiraz mitinqini zorakılıqla dağıtmaq cəhdi faciə ilə nəticələnmişdi. Ölənlər və yaralananlar olmuşdu. Bundan hiddətlənən rayon əhalisi inzibati binaları dağıtmaq, milis maşınlarını yandırmaqla zorakılığa cavab vermişdilər.

30-dekabr 1989-cu il tarixdə «Azadlıq» meydanında keçirilən mitinqdə E.Məmmədov çıxış edərək hadisələrə münasibətini aşağıdakı kimi bildirmişdi: «Cəlilabadda nümunə kimi fəvqaladə vəziyyət elan etmək istəyirlər ki, sonradan digər yerlərdə də bunu tətbiq etsinlər... İndiki dövrdə onların qorxdığı bir məsələ var ki, o da seçki məsələsidir. Seçki məsələsindən Moskva da narahatdır, Bakı da. Vəzirov həttə təklif edib ki, 15 - 20 deputat yeri verək, bizdən əl çəkin. 360 yerə AXC - dən 360 namizəd veriləcək. Onlar uduzacaqlarını görürlər.» Mitinqdə Vəzirovun istefa tələbinə münasibətini bildirən E.Məmmədov daha sonra demişdir: «Vəzirov gedəcək, yerinə V. Hüseynov, A. Mütəllibov, H.Həsənov gələcək. Onlar özləri gəlməyəcək, Moskvadan təyin olunacaqlar. Hakimiyyətin xalqa verilməsinin bir yolu var. Ali Qanunverici Orqan xalqa verilməlidir. Onda onun işinə heç kim qarışa bilməz. Ali Sovet xalqın əlinə keçsə, Konstitusiyadan 6-cı maddə çıxardılar... SSRİ-nin rəhbərliyinin qorxdığı bir şey varsa o da Azərbaycanın SSRİ- dən ayrılmasıdır. Bunun iki yolu var. Ya Ali Qanunvericilik Orqanının qərarı ilə, ya da üsyan yolu ilə... Bizim indiki yolumuz odur ki, iki-üç il dözmüşük, iki-üç ay da dözək.»

Sonra E. Məmmədov yanvarın 2-də keçiriləcək sessiyada aşağıdakı tələblərin qəbul olunmasını məqsəduyğun olduğunu elan etmişdi: «Ermənistanla bütün əlaqələrin kəsilsin, Dağlıq Qarabağın erməni əhalisi Azərbaycanın qanunlarına tabe olmadığına görə vətəndaşlıqdan məhrum edilib, Respublikadan çıxarılsın... Bizim məqsədimiz şəhərdə

əmin-amanlığın qorunması, əhalinin bir-biri ilə toqquşmasına yol verməməkdir.»(38)

Bakıda gərginliyi artırmaq məqsədilə Moskva əvvəl Xanlar və Qubadlıya hərbi vertalyotların hücumunu təşkil etmişdi, lakin bu təxribat istənilən nəticəni vermədikdə, Bakıda yanvarın 13-də erməni talanları təşkil edilmişdi. Bu təxribat vaxtı Bakıda imperiyanın 12 minlik ordusu var idi ki, onlar və digər güc nazirliklərinin qüvvələrinə 20 yanvara kimi heç nəyə qarışmamaq əmri verilmişdir. Bu milli qırğını təşkil etməkdə Moskvanın məqsədi Milli Azadlıq Hərəkatını gözdən salmaq, onun haqqında dünya ictimaiyyətində mənfi rəy yaratmaqla qan içində boğmaq və bununla da müstəqilliyə can atan bütün xalqlara dərs vermək idi. AXC-nin düzgün təşkil olunmuş fəaliyyəti nəticəsində həmin təxribatların qarşısı yanvarın 16-da tamamilə alınmışdı. E. Məmmədov və digər AXC rəhbərlərinin yaxından köməyi ilə yüzlərlə erməni həyatı xilas edilmiş, onları «Sülh» kinoteatrına və Bakının «Dəniz limanına » toplayaraq gəmilərlə sağ – salamat yola salmışlar.

SSRI Ali Soveti Rəyasət heyətinin 15 yanvar 1990-cı ildə «Dağlıq Qarabağda» və bəzi digər rayonlarda fəvqaladə vəziyyət elan olunması haqqında» fərman qəbul etməsi Respublikada vəziyyəti daha da gərginləşdirmişdi. Həmin fərmanın Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinə Gəncədə və Bakıda komendant saati tətbiq edilməsini tövsiyə edən 7-ci bəndi əhalinin xüsusilə kəskin etirazına səbəb olmuşdu. Çünki Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara qarşı qətlər və qarətlər törətməklə onları öz dədə-baba torpaqlarından zorla qovan, Dağlıq Qarabağ və onun ətraf rayonlarında yaşayan azərbaycanlılara qarşı eyni azğınlıqları törədən Ermənistana deyil, Azərbaycana qarşı bu cür fərmanın tətbiq edilməsi Moskvanın ermənipərəst mövqe tutmasından xəbər verirdi.

AXC IH 17 yanvar 1990-cı il tarixdə bu qərarı Azərbaycan xalqının milli ləyaqətini təhqir edən bir sənəd kimi qiymətləndirərək, yanvarın 20-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasının çağrılmasını və bu fərmanın «Azərbaycan SSR-nin suverenliyi haqqında» (23 sentyabr 1989) Konstitusiyaya qanununa zidd bir qərar kimi fəaliyyətinin dayandırılması haqqında qərarın qəbul edilməsini tələb etmişdi.

SSRI Ali Sovet Rəyasət Heyətinin məlum fərmanı mətbuatda dərc olunan kimi əhali bu haqsızlığa etiraz olaraq Bakı şəhərinin bütün istiqamətlərindəki giriş yollarında və şəhərdə olan hərbi hissələrin qarşısında piketlər keçirməyə və barikadalar qurmağa başlamışdı.

Yanvarın 16-da Xalq Hərəkatı rəhbərləri ilə görüşdə Y.Primakov və A.Girenko, yanvarın 19-da mitinqçilər qarşısında Y. Primakov, Sov.IKP.MK-nın məsul işçisi V.Mixaylov, Ə.Daşdəmirov və M.Məmmədov isə televiziya ilə çıxışlarında bildirmişdilər ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan olunmayacaq və şəhərə qoşun yeridilməyəcək.

Yanvarın 17-də ümumi tətil elan edilərək Azərbaycan KP MK-nın qarşısında Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasının çağrılmasını, respublika rəhbərliyinin istefasını, Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarına son qoyulmasını, Bakı ətrafında toplanmış sovet qoşunlarının Dağlıq Qarabağa, daim erməni yaraqlılarının hücumlarına məruz qalan sərhəd rayonlara göndərilməsini tələb edən fasiləsiz mitinq başlanmışdı.

Yanvarın 19-da AXC IH üzvü E. Məmmədovun televiziya ilə Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan olunmayacağı və şəhərə qoşun yeridilməyəcəyi barədə SSRI rəhbərliyinin fikirlərini xalqa çatdırmaq, piket və mitinqlərdən əhəlinin dağılmasını təmin etmək üçün xalqa müraciəti nəzərdə tutulmuşdu. Lakin E.Məmmədovun xalqa müraciətinə az qalmış, yəni saat 19-27 dəqiqədə Azərbaycan Dövlət

Televiziyanın enerji bloku DTK əməkdaşları tərəfindən partladılmış və xalqa bu məlumatın çatdırılmasına imkan verilməmişdi. Fikrimizcə bu faktın özü, yəni E. Məmmədovun televiziya ilə xalqa müraciətinə imkan verilməməsi faciənin Moskva tərəfindən qabaqcadan planlaşdırıldığını əyani şəkildə sübut edir. Əgər bu çıxışa imkan verilsə idi xalq arasında böyük nüfuza malik olan E. Məmmədovun müraciəti ilə ola bilsin ki, piket və mitinqlərdən əhalinin evlərinə dağılışmasına nail olmaq mümkün olardı. Fikrimizcə Televiziyanın enerji blokunun DTK əməkdaşları tərəfindən partladılması fəciə ərafəsi hadisələrin kulminasiya nöqtəsi idi.

Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə qaniçən ordu xəbərdarlıq etmədən qəflətən bir neçə istiqamətdən Bakıya girərək əliyalın, ürəkləri azadlıq hissi və vətən sevgisi ilə döyünən əhaliyə qarşı ağılasıgmaz vəhşilik edərək görünməmiş ağır cinayət törətdi. O gecə Azərbaycan xalqı qurban verə-verə milli azadlığın şəhidlik sınağından mərdliklə çıxaraq, təkrar olunan tarixi faciənin əsil səbəblərini şüurlu sürətdə dərk edərək, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə doğru inamlı addım ataraq dərdədən güclü olduğunu bir daha sübut etmişdi.

20 yanvar faciəsindən bir neçə gün sonra Bakı – Sumqayıt yolunun Ceyranbatan qəsəbəsinə yaxın hissəsində azğınlaşmış ordu daha bir cinayət etmişdir. Hərbi texnika bilərəkdən yolun kənarında dayanmış avtomobili əzərək Sumqayıtda yerləşən elmi – tədqiqat institutuna işə tələsən dörd azərbaycanlı professoru qətlə yettirmişdir.

Deputat istintaq komissiyasının məlumatına görə yanvar faciəsində 131 nəfər şəhid olmuş, 700 nəfər yaralanmışdır. Hətta fəvqaladə vəziyyət elan edilməyən Neftçala və Lənkərana qoşun yeridilərək vəhşiliklər edilmiş, nəticədə Neftçalada 2 nəfər, Lənkəranda 6 nəfər şəhid olmuşdur. Qanlı cinayətlə yanaşı imperiya ordusu minədək

vətəndaşı həbs edərək, Rusiyanın müxtəlif bölgələrinə göndərmişdi.

Əhaliyə qarşı etdikləri ağır cinayətləri ört basdır etmək üçün qaniçən ordu rəhbərliyi bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdi. İtkin düşənlər haqqında müxtəlif şaiyələrin yayılması əhalini bərk narahat etmişdi. «Sabit Orucov» gəmisi «sos» signalı ilə bütün dünyaya faciə barədə məlumat verdikdən sonra şəhərə dənizdən hücumun qarşısını almaq üçün qəhrəman Azərbaycan dənizçiləri həyatları ilə risk edərək bütün gəmiləri Bakı buxtasına yığmışdılar. Yanvarın 21-də saat 20.30 dəqiqədə iki hərbi gəminin, iki katerin müşayiəti ilə naməlum yük aparılması haqqında məlumat alan dənizçilər silahlı quldurlarla əliyalın qeyri-bərabər mübarizəyə girişmişlər. Düşmənin atəşi nəticəsində «Neftqaz – 18», «Neftqaz-64» , «Aktau» , «Şirvan 2» , «Çelekin 1», «Atlet-21» , «Vadaley-4» gəmiləri ciddi surətdə zədələnmişdir. Yaralı gəmilər Azərbaycan xalqının düşmənlərə nifrətinin, silahsız mübarizənin nümunəsi idi. 20 yanvardan sonra başlanmış kütləvi represiyalara qəhrəman dənizçilər də məruz qalmışlar.

2. 2. Əvvəl istiqlal, sonra hürriyyət (yanvar 1990 – 18 oktyabr 1991)

AXC rəhbərliyinin bir hissəsi 20 yanvar qırğınına kimi SSRI-nin tərkibində Azərbaycanın real suverenliyinə nail olmasını mümkün hesab edirdisə, bu hadisədən sonra onlar bu mövqedən imtina etdilər. AXC Ali Məclisinin 1990-cı il yanvarın 24–25-də Ağstafa rayonunda keçirilmiş iclasında, AXC-nin SSRI-dən kənarda Azərbaycanın tam dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə apardığı bəyan olunmuşdu.

Qanlı yanvar faciəsinə etiraz əlaməti olaraq Naxçıvan MSSR Ali Soveti SSRI-nin və müvafiq surətdə Azərbaycan

SSR-in tərkibindən çıxmaq haqqında qərar qəbul etmişdi. (Yanvarın 27-də Azərbaycan SSR Ali Soveti bu qərarı ləğv etmişdi) Yanvarın 22-də Azərbaycan SSR Ali Soveti Bakıda fəvqaladə vəziyyətin tətbiqini qeyri-qanuni hesab edərək, onu ləğv etməyinə baxmayaraq Azərbaycan KP MK bürosu fəvqaladə vəziyyəti zəruri saymışdı. Bununla da faciələrin əsl bəisi olduğunu bir daha nümayiş etdirmişdi. (39)

20 yanvardan bir neçə gün sonra SSRI rəhbərliyinin bir-birindən fərqli, ziddiyyətli bəyanatlar verdiyi bir vaxtda əməliyyata bilavasitə rəhbərlik etmiş SSRI müdafiə naziri D.Yazov «Izvestiya» qəzeti vasitəsilə bildirmişdi ki, «qoşun şəhərə AXC-nin mövcud strukturunu məhv etmək üçün daxil olmuşdu».

Çağdaş Azərbaycan milli azadlıq hərəkatı tarixinin öyrənilməmiş şanlı səhifələri hələ də çoxdur. Belə hadisələrdən biri 20 Yanvar hadisi- səsindən sonra Moskvada səfirlik statusunda olan Azərbaycanın Daimi Nümayəndəliyinə vəhşicəsinə təcavüz və milli azadlıq hərəkatının lideri E.Məmmədovun həbsdədir. Çox təəssüf ki, Bakıya 20 Yanvar təcavüzündən sonra Moskvada toxunulmazlıq statusuna malik Azərbaycanın Daimi Nümayəndəliyinə edilən təcavüzə nə o zaman, nə də indi siyasi qiymət verilməmişdir. Fikrimizcə, bu hadisə Bakıda törədilmiş vəhşiliyin davamı olmaqla yanaşı, həm də bütün diplomatik normalara zidd bir siyasi cinayət aktı idi.

Az. TV ilə 20 Yanvarla bağlı hər il verilən silsilə verilişlərdə indiki dövlət başçısının Daimi Nümayəndəliyə gələrək baş sağlığı verməsi geniş işıqlandırıldığı halda bütün dünya ictimaiyyətinin xəbərdar olduğu bu hadisə haqqında bir cümlə belə işlədilməməsi hazırkı hakimiyyətin müasir dövrdə də tarixi saxtalaş- dırmasından xəbər verir. Nümayəndəliyə təcavüz tək E. Məmmədov şəxsiyyətinə qarşı deyil, bütün Azərbaycan xalqına qarşı planlı surətdə həyata keçirilən bir siyasi aksiya idi. Məhz buna görə də, gec də olsa, Azərbaycan rəsmiləri Moskvada Azərbaycanın Daimi Nümayəndəliyinə qarşı törədilmiş bu vəhşiliyə öz münasibətini bildirməli və hadisənin siyasi qiymətini verməlidirlər.

20 Yanvardakı repressiya aktından və silahsız azərbaycanlıların qəhrəmancasına göstərdiyi müqavimət- dən dünya xalqlarının obyektiv

məlumatı olmadığı, respublika rəhbərliyinin və müxalifətin iflic vəziyyətə düşdüyü bir vaxtda Azərbaycan milli hərəkatının lideri Etibar Məmmədov heç kəsin gözləmədiyi halda, azğınlaşmış imperiyanın paytaxtı Moskva şəhərinə getmək üçün yollar axtarırdı. Bunun üçün o, əvvəl Qubadakı dostlarının köməyi ilə Mahaçqalaya, ordan da Moskvaya getməyə cəhd etmiş, lakin həmin günlərdə Mahaçqaladan Moskvaya təyyarə reysi olmadığına görə maşınla Tbilisiyə, oradan da gürcüstanlı dostlarının köməyi ilə Moskvaya getmişdir.

Moskvaya çatan kimi E.Məmmədov Azərbaycanın Daimi Nümayəndəliyinə gələrək orada olan həmvətənlərlə görüşmüş və Bakıda baş vermiş hadisələrlə bağlı təcili mətbuat konfransı keçirmək niyyətində olduğunu onlara bildirmişdir. Bundan sonra o, nümayəndəlikdə olan Sevil Cahani, İlahə Balaxanova və digər azərbaycanlıların köməkliyi ilə Moskva şəhərində akreditə olunmuş bütün KIV nümayəndələrini mətbuat konfransına dəvət etmişdir.

Səfirlik kimi bir statusa malik Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyində yanvarın 25-də müxtəlif ölkələrin jurnalistlərinin iştirak etdiyi mətbuat konfransında E.Məmmədov Azərbaycan xalqının başına gətirilən müsibətlər haqqında obyektiv məlumatlar vermiş və bu sahədə mövcud olan informasiya blokadasını yarmışdır.

O, SSRI Ali Sovetinin təcili sessiyasının çağırılmasını və 20 Yanvar faciəsini törədən cinayətkarların cəzalandırılmasını tələb etmiş, bu məqsədlə bir sıra deputatlarla danışıqlar da aparmışdı. E.Məmmədovun bu qorxmaz, mərd hərəkatı Mixail Qorbaçov başda olmaqla SSRI rəhbərliyini təşvişə salmışdı. Onlar düşdükəri vəziyyətdən çıxış yolu kimi Azərbaycan milli hərəkatının Moskvada olan rəhbəri ilə danışıqlar aparmaq qərarına gələrək öz rəsmi şəxslərini vasitəçi kimi Nümayəndəliyə göndərmişlər. Lakin bu vaxt AXC rəhbərliyindəki bir sıra şəxslərin kimlərinsə təhriki ilə mətbuat konfransından sonra Moskvaya zəng vuraraq E.Məmmədovun danışıqlar aparmağa heç bir səlahiyyəti olmadığını, onunla danışıqlar aparılmasına AXC rəhbərliyinin kəskin etiraz etdiyini bildirməsi bu işi pozdu. AXC daxilindən təşkil olunmuş bu xəyanət nəticəsində, həmçinin Azərbaycan rəhbərliyinin xeyir-duası ilə SSRI rəhbərliyi E.Məmmədovla danışıqlara başlamaq haqqında fikrini dəyişərək istiqlal mübarizini həbs etmək üçün xüsusi plan hazırladı.

Bu məsələ ilə bağlı Ə. Elçibəy öz fikrini belə açıqlamışdı: «20 yanvardan sonra Xalq Cəbhəsini dağıtmaq istəyən Yazova Qorbaçov etiraz edib deyib ki,

demokratik fikirlilər o millətçiləri, radikalları təmizləsinlər, sonra onlarla danışıqlara girərsiniz». (40)

E. Məmmədovun həbsdən az sonra, yəni yanvarın 31-də AXC-nin açıq fəaliyyətə keçməsi, hətta təşkilatın iki üzvünün Pribaltikaya gedərək erməni nümayəndələri ilə görüşməsi də bu həbsdə AXC-nin bəzi nümayəndələrinin əli olmasını sübut edir.(41)

E. Məmmədov bu məsələ ilə bağlı demişdir: «1990 cı ilin yanvar hadisələrindən sonra Azərbaycanda yaranmış vəziyyət və milli əhval-ruhiyyə bütün xalqın kommunist rejiminə qarşı və milli-azadlıq uğrunda vahid milli cəbhədə birləşməsi üçün olduqca əlverişli şərait yaratmışdı.Lakin AXC idarə heyətinin gözləmə mövqeyi tutması və özünü məsuliyyətdən kənarda qoymağa çalışaraq, günahı cəbhənin radikal qanadının üzərinə yıxmaqla faktiki olaraq rəsmi hökumət mövqeyini müdafiə etməsi, iflic olmuş SSRI və Respublika rəhbərliyinin tezliklə təşəbbüsü yenidən ələ almasına səbəb olmuşdu.» (42)

Mətbuat konfransından sonra özlərini SSRI və RSFSR-in deputatı kimi təqdim edən rus millətindən olan bir neçə şəxs Daimi Nümayəndəliyə gələrək E.Məmmədovla görüşmək istədiklərini bildirir. Və onların təkidlə E. Məmmədovun orada olub-olmamasını öyrənməyə çalışması azərbaycanlıları şübhəyə salır.

Daimi Nümayəndəliyin binasının nəzarət altında olduğunu görən və ora nəzarət edənlərin məqsədini dəqiqləşdirmək üçün görkəmcə E. Məmmədova oxşayan Rövşən adlı bir azərbaycanlı onun paltosunu və şərfini geyinərək bir neçə azərbaycanlı ilə nümayəndəlikdən çıxıb maşınla Moskvanın küçələrində manevr edərək yenidən nümayəndəliyə qayıdır. Bu zaman onu izləyən şəxslər maşını atəşə tuturlar. Maşın zədələnsə də xoşbəxtlikdən orada olanlar xəsarət almır. Silahlı adamlar Rövşəni həbs edərək öz maşınlarında qeyri-müəyyən istiqamətə aparsalar da, sonradan onun E.Məmmədov olmamasını görüb azad edirlər. Bundan sonra Nümayəndəlik mühasirəyə alınmağa başlanır.

Gecə saat 12.00 radələrində E.Məmmədovun otağının pəncərəsi küçədən atəşə tutulur. Hadisələrin canlı şahidi, hazırda AMIP-in fəal üzvlərindən olan Sevil Cahani həmin gecə baş vermiş hadisə haqqında belə deyir: “Azərbaycanlıların maşınının və E.Məmmədovun otağının pəncərəsinin atəşə tutulmasından belə nəticəyə gəlmək olar ki, düşmən əvvəl E.Məmmədovu həbs etməyi yox, qarışıqlıqdan istifadə edib öldürməyi planlaşdırmışdı. Lakin

nümayəndəlikdə olan azərbaycanlıların fədakarcasına Etibar bəyi müdafiə etməsi və baş verən hər bir hadisə haqqında xarici ölkə səfirliklərinin və jurnalistlərin məlumatlandırılması onların bu planının həyata keçirilməsinə imkan verməmişdi”.

Pəncərəyə ilk atəşdən sonra Nümayəndəliyə gəlmiş 4-5 rus deputatı yoxa çıxmış və bu zaman kimliyi məlum olmayan dəbilqəli, təpədən dirnağa qədər silahlanmış hərbcilər binaya basqın etmişlər.

Silahlı quldurlar qışqıra-qışqıra nümayəndəlikdə olan azərbaycanlılardan əllərini qaldıraraq üzlərini divara çevirməyi tələb edir və onlara qarşı zorakılıq, təzyiqlərə başlayırlar. Onlar həmvətənlərimizə “Sdayte orujiye” əmrini verərək E.Məmmədovun yerini göstərməyi tələb edir. Silahsız insanlar bu təzyiqlərin və işgəncələrin qarşısında mərdliklə dayanaraq onu tanımadıqlarını bildirirlər.

Silahlı quldurlar nümayəndəliyin binasına xeyli maddi ziyan vuraraq mebelləri sındırmaqla yanaşı hətta döşəmənin parketlərini də sökürlər.

Bir azdan basqınçılar E.Məmmədovu da həbs olunanların yanına gətirir. Lakin onlar hələ E.Məmmədovu dəqiq tanımadıqlarına görə orada olanların hamısını həbsdə saxlamaq qərarına gəlirlər. Bu zaman oradakı azərbaycanlılar Etibar Məmmədova özünü başqa şəxs kimi təqdim etməsini məsləhət görsələr də o bununla razılaşmır. Bundan sonra E.Məmmədov və digər həbs olunanlar nümayəndəliyin binasından çıxarılarq naməlum istiqamətə aparılır. Orada qalanlar hadisə barəsində gecə ikən bütün səfirliklərə və KIV nümayəndələrinə xəbər verir. Nümayəndəlikdəki azərbaycanlılar Moskva milisinə müraciət etsələr də, onlar bu əməliyyatın kimlər tərəfindən həyata keçirilməsindən xəbərsiz olduqlarını bildirirlər.

Səhəri gün, yəni yanvarın 26-da, Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyinin binasında yenidən mətbuat konfransı keçirilir. Lakin bu tədbirin bir gün əvvəl keçirilmiş mətbuat konfransına alternativ olması bir qədər sonra aydın olur. Mətbuat konfransının təşkilatçıları orada xarici səfirliklərin və KIV nümayəndələrinin qarşısında riyakarcasına çıxış edərək Bakıda təşkil olunmuş 20 Yanvar repressiya aktında M.Qorbaçovun heç bir günahı olmadığını, bunu yenidənqurma siyasətinin əleyhdarları olan mafiyaların təşkil etdiyini bildirirlər. Bu zaman orada iştirak edən həmvətənlərimiz çıxışlara kəskin etiraz edərək mətbuat konfransının iştirakçılarına gecə baş vermiş vəhşiliklər və qeyri-qanuni həbslər barədə

məlumatlar verir. Xarici jurnalistlər gecə gülləbaran edilmiş maşının şəkillərini çəkərək baş verən hadisə ilə maraqlandıqlarını bəyan edirlər.

Nəhayət səhəri gün E.Məmmədovdan başqa digər həbs olunanlar azad olunmuş və bununla da nümayəndəliyə basqının əsas mahiyyəti aydınlaşmağa başlanmışdır.

E.Məmmədov sonradan hadisə barəsində belə deyirdi: “Bircə nəfər adama görə Azərbaycanın Daimi Nümayəndəliyinin hücumla tutulub dağıdılması və sonra həmin adamın həbs edilməsi imperiyanın böyük qorxu içində olduğunu, zəifliyini göstərir və bu zəifliyə nail olmaq bizim böyük nailiyyətimiz idi”.(43)

E.Məmmədovun mətbuat konfransının materiallarının və audiokasetlərinin Bakıya gətirilməsi çox böyük risk tələb edirdi. Bakıya qayıdan bütün azərbaycanlılar Moskvada çox ciddi yoxlanılırdı. Kasetlərin Bakıya gətirilməsində Moskvada təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin böyük rolu olmuşdur. Etibar Məmmədovun qardaşı Eldar Məmmədov mətbuat konfransının materiallarını və audiokasetləri çoxaldaraq yayılmasına yaxından köməklik etmişdir.

Bu dövrdə dünyanın bir sıra ölkələrində, o cümlədən ABŞ-da yaşayan azərbaycanlılar 20 Yanvar repressiyasına və E. Məmmədovun həbsinə etiraz əlaməti olaraq mitinq və piketlər keçirmişlər. Bu cür tədbirlər imperiyanın paytaxtı Moskva şəhərində də keçirilmişdir.

AXC daxilində fikir ayrılığına baxmayaraq respublikada və dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımız E.Məmmədovun və digər siyasi məhbusların azadlığı uğrunda mübarizəyə başlamışlar. Respublikada “Etibar Məmmədova azadlıq!” tələbi ilə bir milyon yarım imza toplanmış və ayrı-ayrı yerlərdə aclıq aksiyaları keçirilmişdi. Aclıq aksiyalarından biri də E.Məmmədovun yaşadığı evin qarşısında təşkil olunmuşdu. Bu tədbirlərdə cavanlarla yanaşı yaşlılar, hətta çoxuşaqlı analar da iştirak edirdilər. Məsələn, üç uşaq anası, 1942-ci il təvəllüdlü E.Rəsulova bir həftə aclıq aksiyasında iştirak etdikdən sonra, vəziyyəti ağırlaşdığına görə xəstəxanaya aparılmışdı.

Bu prosesdə sonradan AMIP sıralarında siyasi fəaliyyətini davam etdirmiş yüzlərlə insan fəal iştirak etmişdir. Bunlardan biri də 1992-ci ildən AMIP üzvü, mərhum Asiya xanım Qasımova olmuşdur. E.Məmmədovun azadlığı uğrunda mübarizə aparmış bu fədakar qadın ömrünün axırına kimi milli istiqlal idealına sadıq qalmışdır.

Respublikada çıxan “FV-ÇP”, Tallində çıxan “Ocaq” və s. qəzetlərdə siyasi məhbusların müdafiəsi ilə bağlı yazılar nəşr olunmuşdu. “Ocaq” qəzetinin 1990-cı il 5-ci nömrəsində B.Vahabzadənin “Toxunmayın Etibara” şeri, “Etibara azadlıq!” emblemi çap olunmuşdu. “Etibara azadlıq!” emblemi E.Məmmədov həbs olunduqdan sonra respublikanın bütün ərazisində yayılmış, əksər nəqliyyat vasitələrindən asılmışdı. 20 Yanvar hərbi repressiyasından sonrakı vəziyyət haqqında E.Məmmədov belə demişdir: “1990-cı ildə bizim ən böyük nailiyyətimiz o oldu ki, xalq ümitsizliyə qapılmadı, milli azadlıq məqsədini dərk etdi”.

1990-cı ildə “TURAN” İnformasiya Agentliyinin keçirdiyi sorğunun nəticələrinə görə ilin ən güclü şəxsiyyəti E.Məmmədov elan olunmuşdur.

E. Məmmədovun anası Səkinə xanım Məmmədova 23 may 1990-cı il tarixdə SSRİ Baş Prokuroru A. Y. Suxarevə, SSRİ DTK-sının sədri Kryuçkova məktubla müraciət etmişdir. Müraciətin mətni poçt vasitəsilə Moskvaya göndərilmiş və aidiyyəti şəxslərə çatması haqqında sənəd Əli Əliyevin (hazırda AMİP Sədrinin müavini) adına Bakı şəhəri A. Neymətulla küçəsi, ev № 58 ünvanına göndərilmişdir. Müraciətdə deyilir:

«Sovet Rusiyası 1922-ci ildə öz keçmiş müstəmləkələrini öz müqaviləsinə cəlb edərkən sovet vətəndaşlarının hüquq və ləyaqətlərini, müttəfiq respublikaların ərazi bütövlüyü və suverenliyini qoruyacağına and içmişdir...

Mənim oğlum, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin liderlərindən biri, tarix elmləri namizədi Etibar Məmmədov Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyinə qeyri qanuni quldur basqını nəticəsində həbs olunaraq artıq beş aydan çoxdur ki, Lefertova həbsxanasında əziyyət çəkir. Mən, Etibar Məmmədovun anası, Sizdən – SSRİ-nin baş prokurorundan və birinci çəkistindən soruşuram necə olur ki, Zaqafqaziyadakı faciənin senari müəllifi və rejissoru, faşist cəlladı Eyxmanın mənəvi varisi Zori Balayan SSRİ-nin xalq deputatı kimi ölkəni, ABŞ-ı, Avropanı gəzərək çoxsaylı ermənipərəst mərkəzlərini əlaqələndirir və cəzasız qalır,

mənim oğlum isə Sovet Ordusunun azərbaycanlılara qarşı qanlı cinayət törətdiyi gecədən bir neçə gün sonra, bu görünməmiş qəddar aksiya haqqında məlumatları mətbuat nümayəndələrinə çatdırdığına görə həbs olunaraq, DTK həbsxanasına atılır. Ölkə üçün kim daha təhlükəlidir–qatı rüşvətxor, kölgə iqtisadiyyatının görkəmli nümayəndəsi, hansı ki, təcrid vəziyyətdə ola–ola Ermənistanın xalq deputatı seçilmiş, sonra isə milli qəhrəman kimi azadlığa buraxılmış Aşot Manuçarov, yoxsa mənim oğlum–iki kiçik yaşlı uşaq atası, daim öz Konstitusiya hüquqlarından istifadə edərək Qorbaçovun özü tərəfindən elan olunmuş aşkarlıq, demokratiyanın tərəfdarı, Azərbaycan SSR–in suverenliyi və ərazi toxunulmazlığı uğrunda müğariz? Yoxsa Rusiya demokratiyası və aşkarlığı yalnız sizin qanbir yetirməniz olan xristian sovet respublikaları üçündür, müsəlman sovet respublikaları üçün isə yalnız dəyənək və güllə nəzərdə tutulub?

Mən tam əminəm ki, yuxarılarla sovet xalqı arasında olan qalın ermənipərəst sədd bu müraciətin Sizə çatmasına mane olacaqdır. Lakin özümün mənəvi təskinliyim üçün çalışacam ki, bu müraciəti respublika mətbuatında, mümkün olmasa qeyri formal təşkilatların orqanlarında dərc etdirim, «Amerikanın səsi», «Bi–bi–si», «Alman Dalğası», «Azadlıq» radio–stansiyaları vasitəsilə səsləndirim. Çünki Etibar Məmmədov artıq çoxdan tək mənim oğlum deyil, bütün Azərbaycan xalqının oğludur. Qoy bütün dünya Böyük Oktaybr « inqilabından » başlayan, tamamilə günahsız insanları cəzalandıran və məhv edən Sovet Rusiyasının imperiya demokratiyasının əsil simasını tanısin.» (AMIP–in cari arxivi

E.Məmmədovun həbsindən az sonra Bakıda “E.Məmmədovun hüquqlarını müdafiə komitəsi” yaradılmış və komitə üzvləri onun azadlığa buraxılması üçün imzatoqlama kampaniyasına başlamışdır.

1990-cı il mayın 14-də ABŞ-ın Moskvadakı səfirliyində “Etibar Məmmədovun hüquqlarını müdafiə komitəsi”nin üzvləri Bəxtiyar Nəcəfov və Almaz Estekov (qazax) səfir Metlok və Qafqaz məsələləri üzrə səlahiyyətli nümayəndə Roz Mari Forsaytla görüşmüşlər. Görüşdə Bakıda törədilmiş 20 yanvar faciəsi və E.Məmmədovun həbsi zamanı Moskvada Azərbaycan nümayəndəliyinin binasında qəddarlıq və zorakılıqla həyata keçirilmiş əməliyyat müzakirə olunmuşdur. Görüşdə B.Nəcəfov E.Məmmədovun azadlığını qətiyyətlə tələb edən, Bakıdan gizli surətdə gətirilmiş 1 milyondan artıq vətəndaşın imzasını ABŞ səfirliyinin rəsmilərinə təqdim etmişdir. Roz Mari Forsayt bildirmişdir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nəzdində olan İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Təşkilatın Nizamnaməsinin 7-ci maddəsinə əsasən hər hansı bir şəxsi 1 milyon insan öz imzası ilə müdafiə edərsə, həmin təşkilat bu şəxsin müdafiəsinə qoşulur və azad olunana qədər onu müdafiə edir.

Bütün bu işləri həyata keçirmək üçün “E.Məmmədovun hüquqlarını müdafiə komitəsi” Almaniyanın Frankfurt şəhərində yerləşən Beynəlxalq İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinə üzv olmalı və onların xüsusi formalı vəərəqlərində imzalar toplamalı idi. Məhz buna görə Müdafiə komitəsinin üzvləri həmin komitəyə üzv olmağın yollarını axtarmağa başladılar. Azərbaycan hələ SSRI-nin tərkibində qaldığı üçün müstəqil surətdə həmin komitəyə üzv olmaq qeyri-mümkün idi. Buna görə də vəziyyətdən çıxış yolu “E.Məmmədovun hüquqlarını müdafiə komitəsi”nin Beynəlxalq İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinin Leninqrad şöbəsinin Azərbaycan bölməsi kimi təsdiq olunmasından ibarət idi. Məhz buna görə Azərbaycanın Moskvadakı hazırkı səfiri Ramiz Rizayevin sədrliyi və AMIP Siyasi Şurasının üzvü Bəxtiyar Nəcəfovun katibliyi ilə Bakı ictimaiyyətinin iclası keçirilmişdir. Iclasda Beynəlxalq İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinin Leninqrad şöbəsinin nəzdində Respublika Vətəndaşlarının Hüquqlarını Müdafiə Komitəsi təsis olunmuş və komitənin 9 nəfərdən ibarət idarə heyəti seçilmişdi. İdarə Heyətinə - B.Fərzəliyev, B.Nəcəfov, Ə.Siyabov, A.Xeyrullazadə, F.Zeynalov, V.Cavanşirov, R.Qarayev, R.Rizayev və A.Məcidov seçilmişlər. Bundan başqa iclasda Almaniyanın Frankfurt şəhərində yerləşən Beynəlxalq İnsan Haqları

Müdafiə Komitəsinə Respublika Vətəndaşlarının Hüquqlarını Müdafiə Komitəsinin həmin komitənin Azərbaycan bölməsi kimi qeydiyyatdan keçirməsi haqqında müraciət də qəbul olunmuşdur.

Beynəlxalq İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinin Leningrad şöbəsinin sədri R. B. Yevdokimovun imzası ilə 16 may 1990 – cı ildə Bəxtiyar Nəcəfovun adına verilmiş vəsiqədə yazılmışdır:

« Bu sənədə əsasən cənab Bəxtiyar Nəcəfov İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinin Leningrad şöbəsinin səlahiyyətli nümayəndəsidir.

Cənab Bəxtiyar Nəcəfov onun vasitəsilə İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinə göndərilən bütün şikayət və ərizələrə görə tam məsuliyyət daşıyır.

İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinin Leningrad şöbəsinin nümayəndəsi kimi cənab Bəxtiyar Nəcəfovun fəaliyyətinə hərtərəfli dəstək vermək və onunla həmrəylik nümayiş etdirmək üçün İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinin Leningrad şöbəsi bütün sovet dövlət və ictimai təşkilatlara və müsisələrə zamanətlə müraciət edir.

Vəsiqə qeyri məhdud müddətə verilir. »

Beynəlxalq İnsan Haqları Müdafiə Komitəsinin xüsusi vərəqələrində E.Məmmədovun azadlığa buraxılması üçün yenidən imza toplanması kampaniyasına başlanmış və tezliklə 1.5 milyon imza toplayaraq komitəyə təqdim edilmişdir.

Azərbaycanın ali məktəb, zavod və fabrik kollektivlərinin, bəstəkarlar, ziyalılar ittifaqlarının, Xalq Cəbhəsi rayon təşkilatlarının və s. kollektivlərin E.Məmmədovun azadlığa buraxılması ilə əlaqədar müraciətlərinin gündən-günə artdığı bir vaxtda SSRİ DTK İstintaq İdarəsinin rəisi, general-mayor Jmyaçkin bu müraciətlərin həqiqiliyini yerində yoxlamaq üçün Bakıya getməyi lazım bildi. Bu barədə o, Moskvada “E.Məmmədovun hüquqlarını müdafiə komitəsi”nin üzvü B.Nəcəfovla görüşdə bildirmişdir.

Jmyaçkin Bakıya gəldikdən sonra bu müraciətlərin həqiqətən xalqın rəyini əks etdirdiyini öz gözləri ilə görmüş və bunu Azərbaycan SSR EA prezidentinin kabinetində Eldar Salayev, Həsən Turabov, Eldar Məmmədov (Etibar Məmmədovun qardaşı), Ramiz Rizayev, Bəxtiyar Nəcəfovla görüşündə etiraf etmişdir.

E.Məmmədovun və digər siyasi məhbusların həbsi ilə bağlı aclıq aksiyası keçirənlər iyunun 30-da aksiyanın Moskvada davam etdirilməsi haqqında qərar

qəbul etmişlər. 1990-cı ilin iyulunda bir qrup AXC üzvü aksiyada iştirak etmək üçün Moskvaya yola düşmüşdür. Bu işin təşkilinə AXC sədri Ə.Elçibəy də yaxından köməklik göstərmişdir. Daha sonra müdafiə komitəsinin üzvü Vaqif Cavanşir aclıq aksiyasını təşkil etmək üçün 10 nəfər Naxçıvandan gəlmiş vətənpərvərlə Moskvaya getmişdir. Moskvada yaşayan azərbaycanlıların köməkliyi ilə şəhər sovetini və səhiyyə şöbəsini xəbərdar etdikdən sonra 11 nəfər azərbaycanlı vətənpərvər əvvəl Qızıl meydanda, sonra Qurultaylar sarayının qarşısında, daha sonra isə Azərbaycan nümayəndəliyinin qarşısındakı bağda aclıq aksiyasını davam etdirmişlər. Moskvada yaşayan azərbaycanlılar və hətta tələbələr aclıq aksiyası keçirənlərlə həmrəylik nümayiş etdirərək bir neçə günlük növbə ilə aksiyaya qoşulmuşlar.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sədri Elmira Qafarova, Ali Sovet sədrinin müavini Afiyəddin Cəlilov və digər rəsmi şəxslər aksiya iştirakçıları ilə görüşmüş və onların tələbləri ilə tanış olmuşlar. Aclıq aksiyasının 7-ci günü AXC rəhbərliyindən Tamerlan Qarayev Moskvaya gələrək aksiyanın tələblərinin lazımı orqanlara və dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırılmasına köməklik etmişdir. Aclıq aksiyasının iştirakçıları ilə görüşənlər arasında ASDP həmsədri Zərdüşt Əlizadə də olmuşdur. Aksiya iştirakçılarının əsas tələbi E.Məmmədov və digər siyasi məhbuslara azadlıq verilməsi, fəvqaladə vəziyyətin ləğv olunması və parlament seçkilərinin təxirə salınmasından ibarət idi.

Bu işlərin həyata keçirilməsində “E.Məmmədovun hüquqlarını müdafiə komitəsi”nə Azərbaycan xalqının yaxın dostu, qazax şairi Oljas Suleymenov və Almaz Estekov yaxından köməklik göstərmişdir. Onların köməkliyi ilə Moskvada 27 - 30 sentyabr 1990 – cı il tarixdə keçirilmiş SSRI Türk Xalqları və Fars Xalqları İctimai Təşkilatları və Hərəkətləri nümayəndələrinin 1 – ci qurultayının gündəliyinə « SSRI ərazisində milli və dini dünyagörüşə görə təqib olunanların, vicdan azadlığı və hüquq müdafiəçilərinin qüvvələrinin birləşdirilməsi» adlı məsələ salınmışdır. Qurultayda günün şüarı kimi « Türk xalqının görkəmli oğlu Etibar Məmmədova azadlıq! » şüarı ilə sürülmüşdür. Qurultayda E.Məmmədovun hüquqlarını müdafiə edən «Azərbaycan insan haqları komitəsi»nin sədri B. Nəcəfovun rəhbərliyi ilə Azərbaycan nümayəndə heyəti də iştirak etmişdir. Qurultayda 20 yanvar repressiya aktı və E.Məmmədovun həbsi ilə bağlı məsələ müzakirə edilmiş və onun azadlığını

tələb edən qərar qəbul edilmişdir. Qurultayın bu qərarı Moskvada olan bütün səfirliklərə, beynəlxalq təşkilatlara və BMT-yə göndərilmişdir.

Qurultayda Şərq Xalqları Assambleyasının Koorlinasiya Şurası təsis olunmuş və Şuranın Həmsədrələri seçilmişdir:

1. Oljas Suleymenov – SSRI Ali Sovetinin üzvü.
2. Abdulrəhim Platov – « Birlik» Xalq Hərəkatının Sədri.
3. Almaz Estekov – Siyasi mühacir ABŞ.
4. Fauziya Bayramova – Tatarstan Milli Partiyası – « Ittifaq»ın sədri
5. Hacı Murat İbrahimbəyli – professor, tarix elmləri doktoru.
6. Marat Mulyukov – Tatar ictimai mərkəzin sədri
7. Dəmir Valeev – Başkırd « Ural » xalq mərkəzinin sədr müavini.
8. Bəxtiyar Nəcəfov – Azərbaycan insan haqları komitəsinin sədri

E.Məmmədovun azadlığa buraxılması üçün Respublikada 1,5 milyon imza toplanması milli azadlıq hərəkatı liderinin ölkədəki nüfuzunun bariz nümunəsi idi. Şairlər E.Məmmədov qətiyyəti və mərdliyinə müxtəlif şerlər həsr edirdilər. Bunlardan Bəxtiyar Vahabzadənin “Toxunmayın Etibara”, Cahan Ələkbərlinin “Etibarım”, Sürəyya Mirabdullayevanın “Etibar Məmmədova - Vətənə şöhrət olan Xalq Cəbhəsi liderinə”, Üzeyir Əlizadənin “Azadlıq müjdəçisi”, Rəfael Əmrahovun “Hanı Etibar?”, Tahir Ələkbərlinin “Etibarın ad gününə”, Qələmə Orucovun “Qaytar bizə Etibarı”, Əli Çərkəzoğlunun “Etibara”, Nəbi Xəzrinin “İstiqlal marşı”, Moskvalı şair Vitaliy Şmelyovun “Etibar Məmmədova həsr olunur”, Şamo Bərgüşadlının “Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Etibar Məmmədova həsr olunur”, Rəfiq Zəka Xəndanın “Etibar üçün” və s. şerləri göstərmək olar. (47)

Bu şerlər haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq üçün onlardan B. Vahabzadənin 1990 – cı ildə Tallində çıxan « Ocaq» qəzetində nəşr olunmuş «Toxunmayın Etibara» və Rəfiq Zəka Xəndanın 1990 - cı ildə İstanbulda nəşr olunmuş «Seçilmiş əsərləri» kitabından götürülmüş «Etibar üçün» şerindən bir neçə misranı nümunə kimi oxucuların diqqətinə çatdırmağı lazım bilirik:

Toxunmayın Etibara

O Babəkdir, Koroğludur,
 Namus, qeyrət ər oğludur,
 Elimizin nər oğludur,
 Toxunmayın Etibara...

O xalqının nərəsidir,
 Bir azadlıq nəğməsidir,
 Şəhidlərin haqq səsidir,
 Alim hara, zindan hara,
 Toxunmayın Etibara.

Etibar üçün

Yıldızlar kimi gurlayırdı geniş meydanda,
 Nerdədi şimdi? Qızıl Moskvada zindanda!
 Onu satqınlarımız satdı, o, qurd yavrusudur,
 Qurd ürəkli bir ulus yavrusu, yurd yavrusudur.
 Millətin dərini duymuşdu könüldən, candan,
 Səslənirdi gidi dünyaya Azərbaycandan !
 Gözlərindən gülürdü bizə yıldızlı hilal,
 Varlığı türklük idi, özlədiyi istiqlal !
 Qüdrətilə çıxacaqdır o günəş zindandan,
 Yenə türkdaşlar ona səs verəcək dörd yandan.

Bu dövrdə qəzet və jurnallarda çıxan müxtəlif məqalələrlə də xalq öz mübariz oğluna mənəvi dayaq olurdu. Belə məqalələrdən biri tarix elmləri namizədi Kərim Şükürovun “Azadlıq mücahidi Etibar” (“Vətən səsi” qəzeti, 8 avqust 1990) adlı məqaləsi idi. Məqalədə E.Məmmədovun milli-azadlıq hərəkatının lideri kimi keçdiyi çətin mübarizə yolu qısa şəkildə işıqlandırılmışdır. Məqalə bu fikirlə tamamlanırdı: “Altı aydır ki, Etibar bəy həbsdədir. Millətin təəssübkeşini xalqdan ayırmaq istəyirlər. Bu mümkün deyil. O, hər bir azərbaycanlının qəlbindədir. Sabaha açılan hər gün bizim Etibarı azadlıqda görmək ümidimizi artırır...”.

E.Məmmədovun azadlığı uğrunda mübarizənin formalarından biri onun Azərbaycanın və SSRİ-nin müxtəlif ərazilərdən deputatlığa namizədliyinin irəli sürülməsi idi. Məsələn, Ordubad rayonunun əhalisi 339-cu seçki dairəsindən onun Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputatlığa namizədliyini irəli sürərək bu məsələ barəsində rəsmi olaraq SSRİ Prokurorluğuna müraciət etmişdir. Təcridxananın rəisi Y.D.Rostvorovun imzası ilə bu məsələ ilə əlaqədar SSRİ Prokurorluğu Qanunların İcrasına Nəzarət İdarəsinin rəisi V.I.Ilyuxinə və 339 №-li Ordubad seçki dairəsinə cavab göndərilmişdir.

C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında Azərbaycan SSR xalq deputatlığına namizədlərin irəli sürülməsinə həsr edilmiş 3 avqust 1990-cı il tarixli konfransda kinorejissor Ziya Ənvər oğlu Şıxlinski demişdir: “Bu gün bizim hamımızın borcudur ki, qanunsuz olaraq həbsə alınmış Azərbaycanın mərd, mübariz oğullarını müdafiə edək. Mənə elə gəlir ki, Ramiz müəllim də mənim təklif edəcəyim adama səs verəcək. Mən Etibar Məmmədovun namizədliyini təklif edirəm”.

Rusiya Demokratları da E. Məmmədovun azad olunması üçün məqsədyönlü fəaliyyət göstərmişlər. Onların təşəbbüsü ilə Ivanovo, Yaroslavl və Leningrad vilayətlərindən E.Məmmədov SSRİ xalq deputatlığına namizəd irəli sürülmüşdür. Rusiya demokratlarının yaydığı vərəqələrdə E.Məmmədovun deputat irəli sürülməsi bəyan edilir və qeyd olunurdu ki, “Bu cür şəxsiyyətli, ağıllı insanın həbsxanada saxlanması demokratiyaya kömək etmir, əksinə demokratiyanın əleyhinədir. Bu cinayətdir!”

Tatarıstan milli istiqlal partiyası - “İttifaq”-ın sədri, Tatarıstan SSR Ali Sovetinin deputatı F.Bayramova E.Məmmədov barədə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi A.Mütəllibova, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sədri E.Qafarovaya, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri H.Həsənova və Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin sədri H.Talıbova müraciət etmişdir. Müraciətdə deyilirdi: “Azərbaycanın hörmətli hakimiyyət nümayəndələri! Etibar Məmmədov Azərbaycanın və SSRİ-nin bütün əzilən xalqlarının milli-azadlıq hərəkətlərinin tanınmış siyasi xadimidir. Etibar Məmmədov üzərində qurulacaq məhkəmə prosesi konkret hüquqi ittihamdan asılı olmayaraq siyasi xarakter daşıyacaqdır. Bu siyasi məhkəmənin biyabırçılığı konkret icraçılarla yanaşı, bütün hazırkı Azərbaycan rəhbərliyinin üzərinə düşür. Biz hesab edirik

ki, Etibar Məmmədov kimi siyasi xadimlərin arxasında xalq durduğu üçün onların deputatlar kimi şəxsi toxunulmazlıq hüququ təmin olunmalıdır”.

SSRI Ali Sovetinin deputatları E.Salayev, R.Ibrahimbəyov, H.Turabov, A.Rzayev SSRI Prokurorluğuna E.Məmmədovun azadlığa buraxılması ilə bağlı müraciət etmiş və 2 aprel 1990-cı il tarixdə SSRI baş prokurorunun müavini I.P. Abramovun imzası ilə cavab məktubu almışlar. Məktubda deyilirdi ki, E.Məmmədova qarşı həbs imkan tədbirinin dəyişdirilməsi üçün hazırkı dövrdə heç bir əsas yoxdur.

Məhkəmənin uzadılmasına etiraz əlaməti olaraq E.Məmmədov aclıq aksiyasına başlamışdı. Əhali arasında yayılmış vərəqələrdə bu aksiya haqqında belə yazılmışdı: “Altı aydan artıqdır ki, Moskvada Lefortovo həbsxanasında saxlanılan AXC-nin İdarə Heyətinin üzvü, Azərbaycan xalqının qeyrətli oğlu Etibar Məmmədov iyulun 27-dən etiraz əlaməti olaraq aclıq elan etmişdir. Tələbləri: 1. Qəti imkan tədbirinin dəyişdirilməsi; 2. Avqustun 10-na qədər məhkəmənin başlanması”.

Rejim E. Məmmədovun xalq arasında olan böyük nüfuzundan qorxaraq məhkəmə baxışını Az.SSR Ali Sovetinə təkrar seçkilərdən sonrakı dövrə kimi uzatmağa çalışırdılar. Lakin xalqın təzyiqi və tələbi ilə SSRI rəhbərliyi geri çəkilərək, parlamentə təkrar seçkilərə qədər E.Məmmədovun məhkəmə iclasının keçirilməsinə və onun imperiyanın paytaxtında deyil, Azərbaycanda keçirilməsinə razılıq verdi. Məhkəmə iclasına minlərlə insanın gəlməsindən ehtiyat edən respublika rəhbərliyi prosesi şəhərdən kənarda Mərdəkan qəsəbəsinin mədəniyyət evinin zalında keçirməyi lazım bildi.

Xalqın qətiyyətli tələbi ilə E.Məmmədov parlamentə təkrar seçkilər ərəfəsi imperiya caynağından xilas oldu və minlərlə seçici Etibar Məmmədov şəxsiyyətinə böyük hörmət əlaməti olaraq gül - çiçəklə seçki məntəqələrinə gələrək xalqın mübariz oğlunu millət vəkili seçdilər.

E.Məmmədov azadlığa buraxılmasının səbəbləri haqqında sonradan belə demişdir: « Xalqın təzyiqi və tələbi nəticəsində biz azadlığa buraxıldırıq... Keçmiş SSRI - nin tarixində nadir hal idi ki, siyasi məhbusun azad olunması üçün milyon yarıma qədər imza toplanmışdır» .(48)

E. Məmmədovun azad olunması ilə bağlı SSRI – nin müxtəlif regionlarından ona təbrik teleqramları və məktubları gəlmişdi. Belə məktublardan biri, 1989 – cu ilin dekabrından Dağstanda nəşr olunan « Tribuna » qəzetinin redaktoru A. Qistsevdən 14 noyabr 1990 – cı il tarixdə gəlmişdir. Məktubda deyilirdi: « AXC, Bakı, Etibar Məmmədova. Hörmətli Etibar, sevinclə Sizin azad olunma xəbərinizi eşitdim... Sizin və dostlarınızın respublikanızda demokratiya uğrunda mübarizənizə uğurlar arzulayıram. Bir il əvvəl « Tribuna » qəzetinin birinci nömrəsinin nəşr olunmasına kömək etdiyinizə görə Sizə minnətdarlığımızı bildiririk. İndi « Tribuna » artıq qeydiyyatdan keçib və tirajı 5000 nüsxəyə çatıb... Sizə mənim dostlarım Fətulla Camalov və Artur Əhmədov da salam göndərirlər.» (AMIP cari arxivi)

Artıq 1990-cı ilin axırlarında milli - azadlıq hərəkatının liderlərindən biri E.Məmmədov Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda qətiyyətli mübarizəsini millət vəkili kimi davam etdirməyə başlamışdı.

AXC rəhbərliyi ilə fikir ayrılığına baxmayaraq E. Məmmədov bu təşkilatı 1990 - cı ilin yanvarında deyil, sonralar tərk etmişdi. Sonralar bu barədə o, belə demişdir: « Mən cəbhəyə sizin dediyiniz kimi arxadan zərbə vurmaq istəsəydim, 90 - cı ilin yanvarında ayrıca partiya elan edərdim və AXC tamamilə dağılardı. Bunu etmədim. 1991 - ci ilin yazında, AXC - nin konfransında AXC - nin siyasi fəaliyyətini dəyişmək istədim. Məni millətçilikdə günahlandırıdılar, tənqid etdilər. Bu gün isə həmin adamlar ideyaları millətçilik olan Musavatı yaradıblar, yaxud onun sıralarındadırlar. Özünüz deyin, AXC - yə arxadan zərbəni kim vurur».(49)

E. Məmmədovun 20 yanvar faciəsindən sonra xalqa ilk müraciəti

« 1991 – ci il yanvarın 18 – ində Azərbaycan Ali Sovetinin iclas zalında 1990 – cı il 20 yanvar faciəsinin ildönümü münasibəti ilə keçirilmiş matəm məclisinin televiziya ilə verilmiş video yazısından sonra Azərbaycanın müxtəlif şəhər və rayonlarından mənə çoxlu müraciətlər olmuşdur. Müraciət edənlər həmin televiziya verilişində mənim çıxışımın eybəcər hala salınmasından narazılıqlarını bildirir və xahiş edirlər ki, çıxışın tam mətnini mətbuat vasitəsi ilə əhəlinin nəzərinə çatdırım.

Doğrusu, həmin məclisdəki çıxışımın qayçılanması mənim üçün gözlənilməz deyildi. Gözlənilməyən onun son dərəcə hörmətsizliklə bərbad hala salınması və məzmununun təhrif olunması idi. Ona görə də əsas məsələ belə təhrifin hansı məqsəd daşmasını və kim tərəfindən edildiyini aydınlaşdırmaq olduğu üçün Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinin sədri Q. Xəlilova müraciət etdim. Aydın oldu ki, qayçılama « yuxarılar »ın göstərişi ilə edilib, çıxışın da nə video yazısı qalıb, nə də ki, səs yazısı. Təhrifin məqsədi isə dövlət, daha doğrusu, partiya mənafeyi ilə izah olunur.

Belə bir vəziyyətdə həmin çıxışımı yaddaşımda bərpa etməklə oxucuların nəzərinə çatdırmaq məcburiyyətindəyəm.»

Etibar Məmmədov

ƏZİZ MILLƏTİM!

90 – cı ilin Yanvar faciəsindən keçən müddət ərzində məlum səbəblər üzündən ilk dəfə xalqa müraciət etmək imkanı əldə etdiyim üçün həmin faciədə millətimin həlak olmuş, şəhid olmuş nümayəndələrinin ailələrinə, yaxınlarına

həm öz adımdan, həm də Xalq Cəbhəsi adından başsağlığı verməyi özümə borc bilirəm.

Bu gün həmin Yanvar faciəsindən keçən müddət ərzində millətimizin həyatındakı ən ağır bir dövrə yekun vurulur, yəni matəm ili başa çatır.

Mərasimi keçirərkən biz bir daha geri dönməli, həmin hadisələrə həm özümüz üçün, həm də gələcəyimiz üçün qiymət verməliyik. Bunun çox böyük zərurəti var, çünki indiyədək tariximizdə baş vermiş mühüm hadisələri yaddaşımızdan silməklə bizi keçmişimizdən ayırmağa çalışırlar. Bu iclasın keçirildiyi binadan çox yaxındadır, şəhidlərin məzarı. Əgər biz tarixi keçmişimizi yaddan çıxarmasaydıq yadımızda olardı ki, həmin yer 90 – cı ilə kimi park olub, sonradan Şəhidlər xiyabanına çevrilməmişdir. Həmin dağda 18 – ci ildə ermənilər tərəfindən öldürülmüş şəhidlərimiz dəfn olunmuşdular. 18 – ci ildəki qırğını yadımızdan çıxarmaq, həmin hadisəni yaddaşımızdan silmək, tarixi yaddaşımızı kütləşdirmək üçün 30 – cu illərin sonunda müqəddəs şəhidlərimizin məzarını dağıdıb həmin müqəddəs dağı parka çevirdilər. Lakin tarix təkrar olunur. Həmin dağ yenə də öz müqəddəsliyinə qayıdır, çünki o dağda bizim müqəddəslərimiz yatır. Onlar özlərini millət yolunda, millətimizin azadlığı yolunda şəhid etməklə müqəddəsləşmişlər.

Həmin hadisələrə qiymət verərkən biz mütləq yadda saxlamalıyıq ki, şəhidlər nəyin uğrunda, nəyə görə özlərini fəda etdilər. Şəhidlər düşmən ordusunun paytaxtımıza daxil olmasını, küçələri tapdarmasını milli qürurumuza, milli məhəbbətimizə təhqir kimi qəbul edirdilər və bunun qarşısını almaq üçün öz müqəddəs qanlarını axıtdılar.

Bəs əvəzində nə oldu? Əvəzində milli məhəbbətimizin bu cür təhqir olunmasına cavab verilmədi və susmaqla qeyri – qanuni olaraq tətbiq edilən fəvqəladə vəziyyəti və komendant saatını « qanuniləşdirdilər ». İndi

şəhidlərimizin il mərasimini fəvqəladə vəziyyət və komendant saati şəraitində keçirməyə məcbur olunmağımız həm milli ləyaqətimizin, həm də şəhidlərimizin ruhunun təhqir olunması deməkdir.

Bir ildir ki, Yanvar faciəsinin səbəblərini araşdırmağa çalışırıq və öz aramızda günahkar axtarmaqla məşğuluq. Səbəbkarın və günahkarın kim olması sualına bir neçə gün bundan qabaq Litvada cavab verildi. Günahkar dağılmaq təhlükəsi qarşısında istənilən cinayətə əl atmağa hazır olan imperiya və onun apardığı siyasətdir. Günahkar mövcud sistemdir. Dağılmaqda olan bu imperiya öz müstəmləkələrini saxlamaq üçün müxtəlif millətləri bir – biri ilə vuruşdurub, sonra öz cəza qoşunlarını « xilaskar » adı altında müxtəlif regionlara yeridir. Əgər indiyədək qeyri – rus millətlər bir – biri ilə vuruşdurulurdusa artıq vəziyyət elə bir həddə çatmışdır ki, imperiya özünü qoruyub saxlamaq üçün rus qırğını törətməkdən də çəkinməyəcək. Əgər biz buna göz yumsaq Yanvar faciəsinin təkrar olunmasına imkan verərik, çünki belə bir təhlükə var və belə bir fitnəkarlıq hazırlanır. Ona görə də bu güncü imkandan istifadə edib ruslara və rusdilli əhaliyə müraciət etmək istəyirəm...

Sözümün sonunda mən şəhid ailələrinə və öz millətimə müraciət edirəm. Biz tez – tez şəhid ailələrinə və millətimizə başsağlığı verib deyirik: « Allah rəhmət eləsin». Şəhidlərimiz özlərini şəhid verməklə artıq Allahın mərhəmətini qazanmışlar.

Deyirik: « məzarları nurla dolsun ». Şəhidlərimizin məzarı nurludur, çünki onlar özlərini şəhid verməklə müqəddəslik qazanmışlar.

Deyirik: « Şəhidlərimizin ruqları şad olsun ». Şəhidlərimizin ruhunu ancaq biz, sağ qalanlar şad edə bilərik. Şəhidlərimiz Azərbaycanın azadlığı, milli istiqlaliyyətimiz uğrunda özlərini şəhid etməklə milli borclarını verdilər. Biz ancaq şəhidlərimizin uğrunda həlak olduqları məqsədə,

Azərbaycanın azadlığına nail olmaqla öz borcumuzu verdikdən sonra onların müqəddəs ruhlarını şad edə bilərik.

(18 yanvar 1991. AMIP -in cari arxivi)

Rusiyanın prezidenti B.Yeltsin və Qazaxıstanın prezidenti N.Nazarbayev 21 avqust 1991-ci il tarixdə AXC rəhbərliyi ilə görüşmüşdür. Görüşdə iştirak etmiş E.Məmmədov müzakirə olunmuş məsələlər haqqında belə demişdir: « Təklif olunurdu ki, Ermənistan Ali Soveti Qarabağın Ermənistana birləşməsi haqqında qərarı ləğv etməli, təcavüzü dayandırmalı, silahlı dəstələr tərksilah edilməlidir. Yeltsin qeyd – şərtsiz bu təkliflərlə razılaşıdı və bunu da əlavə etdi ki, Ermənistan hökuməti Respublikada vəziyyətə tam nəzarət edə bilmir. Mən bildirdim ki, qoşunların çıxarılması onların öz işidir. Lakin ordu çıxarkən silahları qoyub getməlidir. Çünki, 70 il ərzində adı sovet, özü isə rus ordusu olan bu ordunun yaranmasında biz də iştirak etmişik, həmin silahların xərci bizim də belimizdən çıxıb. Bu gün bizim orduda 100 mindən çox əsgərimiz, 5 min zabitimiz var. Biz onları geri çağıracağıq. Çünki Azərbaycan xalqını qoruya biləcək heç bir qüvvə yoxdur».(50)

1991 - ci ilin avqustunda qəbul olunmuş « Azərbaycan Respublikasının müstəqillik » bəyannaməsi deklarativ sənəd olduğundan, tərkibində hüquqi normalar olan konstitusiya qüvvəli normativ sənədə ciddi ehtiyac var idi. Yalnız belə sənəd hüquqi baxımdan dövlət müstəqilliyini rəsmiləşdirmiş olardı. Məhz buna görə də millət vəkili E.Məmmədovun məsləhəti ilə 1991-ci il oktyabrın əvvəlində hüquqşünas Fuad Ağayev «Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya qanunu» layihəsini hazırlayaraq oktyabrın 15-də «Millət» qəzetinin 0-cı sayında dərc etdirmişdir.

Bu layihə ilə paralel prezident aparatında, əsasən hüquqşünas Şahin Əliyevin hazırladığı layihə də var idi və o zamankı iqtidar parlamentdə bu layihənin qəbul edilməsinə çalışırdı.

Fuad Ağayevin hazırladığı layihə ilə Şahin Əliyevin hazırladığı layihə arasında prinsipial fərqlər mövcud idi.

F. Ağayevin layihəsi priambula ilə başlayırdı və istiqlaliliyyətə nail olan Azərbaycanın keçmiş metropoliya ilə hüquqi varisliyi, o cümlədən SSRİ-nin iştirakçısı olduğu Beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycan üçün hansı şərtlərlə aid olacağı, SSRİ-nin ittifaq mülkiyyətində olan əmlakın taleyi, Azərbaycanın Beynəlxalq hüquq subyektliyi məsələləri və s. əks olunmuşdur. Müəllif müasir dövrdə belə hesab edir ki, müstəmləkədən müstəqilliyə keçid dövrünə qədəm qoyan dövlət üçün bunlar daha önəmli idilər. Layihədə qeyd olunurdu ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan bütün daşınan və daşınmaz əmlak Azərbaycan Respublikasına tabedir.

Ş. Əliyevin layihəsində isə priambula və «Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan bütün daşınan və daşınmaz əmlak Azərbaycan Respublikasına tabedir» maddəsi yox idi. Bu layihədə hakimiyyət orqanları məsələlərinə xüsusi diqqət verilir və göstərilirdi ki, bu sənədin müvafiq müddəaları gələcək Konstitusiyanın əsasını təşkil edəcəkdir. Bu layihədə qeyd olunurdu ki, bir sıra məsələlər varislik prinsipi ilə nizamlanmalıdır. Beynəlxalq hüquq prinsiplərinə aid maddələr tam deyildir.

1991 - ci il 17 oktyabrında parlamentin müzakirəsinə Ş. Əliyevin rəhbərliyi ilə prezident aparatında hazırlanmış layihə çıxarılmışdı. Bu zaman millət vəkili İnqilab Nadirov «Millət» qəzetində Etibar Məmmədov və Fuad Ağayevin hazırladığı layihənin də dərc olunduğunu bildirərək təklif etmişdi ki, hər iki layihə əsasında vahid sənəd hazırlansın. Təklif qəbul olunmuş və millət vəkili H.Əzimovun rəhbərliyi ilə komissiya vahid sənəd hazırlanması üçün axşamdan xeyli keçənə qədər gərgin fəaliyyət göstərmişdi. Komissiyanın işində hər iki layihənin müəllifləri ilə yanaşı Tofiq Qasimov da fəal iştirak etmişdir. Bundan başqa o zaman millət vəkili

olmayan Murtuz Ələsgərov da komissiyanın işinə cəlb olunmuşdur. Uzun müzakirə və mübahisələrdən sonra vahid bir layihə ortalığa çıxmış və həmin son sənədə E. Məmmədov və F. Ağayevin hazırladığı layihənin əhəmiyyətli hissəsi daxil edilmişdir. E. Məmmədov bu barədə sonradan belə demişdir: « Baxmayaraq ki, biz öz layihəmizin tam şəkildə qəbuluna tərəfdar idik, lakin o dövr üçün bu da böyük müvəffəqiyyət idi ». (51)

3. Azərbaycan İstiqlalının tanınması sahəsində diplomatik fəaliyyət. (noyabr – dekabr 1991)

" Türkiyədən nə yardım gəlmişsə də , bilin və bütün dünya bilsin ki, bütün Azərbaycan xalqı bilsin ki, o yardımları Türkiyə Cümhuriyyətindən, dövlətindən, xalqından, milliyyətçi qurumlardan qoparan, Azərbaycan istiqlalının tanınması sahəsində nə edilmişsə, hamısının sahibi, allah qarşısında deyirəm, bunlar tarixə düşən sənəddir, Etibar Məmmədovdur."

**Türkiyənin Ana Vətən Partiyasının
Baş Katibi Avni Çarsancaqlı**

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti 18 oktyabr 1991-ci il tarixdə «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında» Konstitusiyaya Aktını qəbul etdikdən sonra Azərbaycanın müstəqilliyinin dünya dövlətləri tərəfindən tanınması prosesi və bu prosesdə E.Məmmədovun müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısında əvəzsiz xidmətlərinin tədqiqi tariximizin ən yeni dövrünün demək olar ki, tarixçilər tərəfindən öyrənilməmiş mövzularındandır. Dövlətçilik tariximizin ən şərəfli və məsuliyyətli dövrü olan bu gərgin dövr haqqında xarici mətbuatda çoxlu sayda yazılar

verilməsinə baxmayaraq, ölkə daxilində T.Türkəlin «Tarixi tapşırıq və ya Azərbaycan dövlətinin tanınması prosesi necə başlayıb» («Millət» qəzeti 14,16 sentyabr 1995) məqaləsi və N.Telmanqızının 1998 - ci ildə nəşr olunmuş «Etibar Məmmədov və Azərbaycanın xarici siyasəti», Məhərrəm Zülfüqarlıının 2000 – ci ildə nəşr olunmuş « İstiqlal tarixi yarananlar. 1972 – 1992) » adlı kitabları istisna olunmaqla heç bir tədqiqat işi aparılmamış və bu yazılar barədə də əhalinin əksər hissəsi demək olar ki, xəbərsizdir. Bu qısa, lakin Azərbaycan dövlətinin gələcək taleyində mühüm rol oynamış dövrün tədqiqi çox aktualdır. Milli İstiqlal Partiyasının Təşkilat Komitəsinin Sədri, millət vəkili kimi 1 - 10 noyabr 1991-ci il tarixdə onun Türkiyəyə rəsmi 10 günlük səfəri çağdaş tariximizə «Azərbaycanın istiqlalının tanınması uğrunda 10 günlük gərgin mübarizə» günləri kimi daxil olmalıdır.

Bu dövrdə Azərbaycan öz istiqlalını elan etməsinə baxmayaraq dövlət müstəqilliyinin dünya dövlətləri tərəfindən tanınmasında bir sıra ciddi problemlər var idi. İstiqlalın əldə edilməsi milyonlarla insanın imperiyaya qarşı ölüm dirim mübarizəsi sayəsində, yüzlərlə insanın qanı bahasına başa gəlmişdirsə, dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması heç də onun əldə olunmasından asan baş verməmişdir. Dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması prosesində demək olar ki, ən mühüm amillərdən biri dünya ölkələrinin bu istiqlalı tanımasından ibarət idi. E.Məmmədov Azərbaycan istiqlalının əldə olunmasında vətən və millət qarşısında etdiyi əvəzsiz xidmətlərlə yanaşı, onun tanınması sahəsində də çox böyük işlər görmüşdür.

Bu dövrdə Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyinin tanınmasının çətinləşdirən əsas amillərdən biri ondan ibarət idi ki, milli-azadlıq hərəkatının təzyiqi ilə bu qanunu qəbul edən Azərbaycan iqtidarı onun reallaşmasını ürəkdən istəmirdi. Hətta bəzi müxalifət nümayəndələri arasında belə bir təhlükəli

fikirdə olanlar da var idi ki, dünya ölkələrinin A.Mütəllibov hakimiyyəti dövründə istiqlalı tanınması onun hakimiyyətinin ömrünü uzada bilər və buna görə də istiqlalın tanınmasında tələsmək lazım deyil. Bundan başqa xarici dövlətlər hələ mövcud olan SSRİ ilə münasibətlərin pozulmasından ehtiyat edirdilər. Bu amillərin təsiri ilə Azərbaycan parlamentinin qəbul etdiyi qanunun kağız üzərində qalma təhlükəsi var idi. Buna görə də E. Məmmədovun bu missiyasının çox böyük tarixi əhəmiyyəti vardır. Çox təəssüf ki, Azərbaycan dövlətçiliyi üçün zəruri olan bu tarixi missiyanı yerinə yetirən şəxsiyyətə qarşı bir çoxlarının, o cümlədən H. Əliyev iqtidarının da qısqacılıqla yanaşması Azərbaycan tarixinin bu səhifəsinin obyektiv tədqiqinə imkan verməmişdir.

Etibar Məmmədovun Ali Sovetin rəsmi məktubunu Türkiyə Cumhuriyyəti rəhbərliyinə təqdim etməsinə baxmayaraq bu məsələyə qardaş ölkə rəsmilərinin münasibəti birmənalı deyildi. Türkiyə rəsmiləri Nazirlər Kabinetinin çıxaracağı qərarın Sovetlər birliyinin iç məsələlərinə qarışmaq kimi başa düşüləcəyindən ehtiyat edirdilər. Məsələn, Türkiyənin bəzi rəsmi şəxsləri Azərbaycanın müstəqilliyinin müəyyən şərtlərlə qəbul edilməsini, simvolik bir addım atılmasını irəli sürmüşdülər.(52)

Rusiyanın təzyiqləri və bəzi dövlət maraqları baxımından tərəddüd edən Türkiyə rəhbərliyinə müxtəlif yüksək səviyyəli görüşlərdə E.Məmmədov öz qətiyyətli, tarixi faktlara əsaslanan məntiqli çıxışları ilə bu taleyüklü məsələnin zəruriliyini başa salmağa çalışırdı. O, müxtəlif rəsmi görüşlərdə Azərbaycanın o vaxtkı durumu, Rusiya və Ermənistanın Azərbaycana düşmən münasibəti, onların ölkəmizə qarşı təcavüzkar siyasətinin əsas mahiyyəti haqqında dolğun məlumat verərək, tanınma üçün Türkiyəyə müraciət etməyə Azərbaycanın mənəvi haqqı olduğunu bildirmişdir. E.Məmmədov göstərirdi ki, « 1918 – 1920 - ci illərdəki müstəqil Azərbaycan Cumhuriyyətinin Türkiyə

Cumhuriyyətinin qurulmasındakı rolu məlumdur... Türkiyənin müstəqilliyi, Cumhuriyyətin qurulub yaşaması 1920 - ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyinə göz yumulması ilə saxlanmışdı... Biz də itirdiyimiz istiqlalın təkrar qazanılmasında Türkiyənin önəmli rol oynamasını gözləyirik... Biz qardaş naminə qurban verilmişik. İndi də Türkiyə Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq üçün hər hansı təzyiqdən çəkinməməlidir. Əgər Türkiyə Azərbaycanın müstəqilliyini tanımasa nüfuzunu itirə bilər». (53)

Bu görüşlər barədə Türkiyənin «Ortadağu», «Hürriyyət», «Milliyyət», «Sabah» və s. qəzetlərində geniş materiallar verilmişdir.

E. Məmmədovun Azərbaycan istiqlalını tanıtməsi sahəsində diplomatik fəaliyyəti haqqında Türkiyənin Ana Vətən Partiyasının Baş katibi Avni Çarsancaqlı belə demişdir: «Etibar bəy, bir vətənsəvər insan, Etibar bəy bir igid insan, Etibar bəy diplomatiyanı yaxşı bilən və əlaqələri yaxşı quran bir insan...O günlərdə Azərbaycan quruluşunda kommunistlər var idi. Kommunistlərin də Türkiyədə Azərbaycanın istiqlalını tanınması üçün heç bir fəaliyyəti yoxdu. Hətta Etibar bəyin Türkiyəyə gəlməsindən narahat idilər. Bu dövrdə Türkiyədə seçim oldu. Yeni təşkil olunacaq hökumətdə sollar da təmsil olunacaqdı. Əgər Məsud Yılmazın başçılıq etdiyi hökumət Azərbaycanın istiqlalının tanınmasını gecikdirsəydi, Rusiya ilə yaxın münasibətdə olan solların təmsil olunduğu hökumət bu addımı atmayacaqdı. Məsud bəy dedi ki, Azərbaycan hökuməti bu işi necə anlarsa, anlasın, necə dəyərləndirirsə dəyərləndirsin, Etibar bəyin vətən sevgisini, Türk Dünyasındakı dirçəlişi dəstəkləməliyik».

Avni Çarsancaqlı E.Məmmədovun diplomatik fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək fikrini bu cür tamamlamışdır: « Türkiyədən nə yardım gəlmişsə də, bilin, bütün dünya bilsin ki, bütün Azərbaycan xalqı bilsin ki, o yardımları Türkiyə Cumhuriyyətindən, dövlətindən, xalqından,

milliyyətçi qurumlardan qoparan, Azərbaycan istiqlalının tanınması sahəsində nə edilmişsə, hamısının sahibi, allah qarşısında deyirəm, bunlar tarixə düşən sənəddir, Etibar Məmmədovdur».(54)

Etibar Məmmədovun bu qətiyyətli mövqeyi nəticəsində 10 noyabr 1991 - ci ildə Türkiyə Cumhuriyyəti Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanıdı.

Bundan sonra E. Məmmədov Azərbaycan istiqlalını dünyaya tanıtmə missiyasını davam etdirərək 4 dekabr 1991 - ci il tarixində Milli Məclisin 6 üzvünün daxil olduğu nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi Pakistana rəsmi səfərə getmişdir. Səfərdə məqsəd Azərbaycanın müstəqilliyin tanınması barədə parlamentin müraciətini Pakistan hökumətinə çatdırmaq və Pakistanın İslam Konfransına üzv olan ölkələr arasında böyük nüfuzu olduğu üçün bu ölkələrin Azərbaycanın istiqlalının tanınmasında Pakistanın əlaqələrindən faydalanmaq idi.(55)

Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası Təşkilat Komitəsinin Sədri, millət vəkili Etibar Məmmədov Pakistanda keçirdiyi mətbuat konfransında demişdir: « Dekabrın 29 - da Azərbaycan Respublikasının tam müstəqilliyini elan etmək üçün referendum keçiriləcəkdir. Biz əminik ki, Azərbaycan müsəlmanlarının 90 faizindən çoxu müstəqilliyin leyhinə səs verəcəkdir. Biz Sovet Ittifaqı ilə heç bir federasiya, yaxud konfederasiya haqında müqaviləyə qol çəkməyəcəyik. Azərbaycan müsəlman ölkələri ilə əlaqələrin yaradılmasına, yaxud bərpa edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verəcəkdir. Biz Azərbaycan İslam təşkilatı konfransına üzv olmaq üçün rəsmi müraciət etmişik və əminik ki, Pakistanın yardımı ilə bu məsələ müsbət həll olunacaqdır. Ümid edirik ki, Azərbaycan Pakistan, Türkiyə və İrandan ibarət 3 üzvü olan iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatının 4 - cü üzvü olacaq». (56)

Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri Pakistana Azərbaycanın tanınması barədə xahişlə müraciət edilməsinin

səbəbini bu ölkənin İslam dövlətləri və digər dövlətlər arasında əhəmiyyətli yer tutması ilə əlaqələndirmişdir. (57)

E.Məmmədov Pakistana səfəri zamanı hər yerdə onlara olan məhəbbət və diqqətdən məmnun olduğunu qeyd edərək demişdir: «Biz bu ölkəyə səfərimizdən tam razıyıq. Bizdə belə təəssürat yaranmışdır ki, məqsədimiz tam şəkildə başa düşülmüşdür və işin sona çatdırılması üçün bəzi formallıqların icrasına ehtiyac var. Belə bir müsbət nəticənin əldə edilməsi mənim xalqımın özünə inamını artırır və onu ruhlandırır». (58)

Etibar Məmmədovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti Pakistanın Baş Naziri, Senatın Sədri, Milli Məclisin fəaliyyətdə olan sədri və Senatın Xarici Əlaqələr komissiyasının üzvləri ilə ölkəmiz üçün faydalı olan yüksək səviyyəli görüşlər keçirmiş və bu görüşlərin səmərəli nəticələri olmuşdur. Pakistanın Baş Naziri Məhəmməd Nəvvaz Şərif E. Məmmədovla görüşdə demişdir: «Pakistan Azərbaycanın Dünya İslam Konfransına və İqtisadi Əməkdaşlıq Şurasına qəbul olunmasına tərəfdar çıxacaqdır». (59)

Yüksək səviyyəli görüşlərdə Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı Respublikada sovet ordu hissələrinin olmasına və mühüm hərbi obyektləri nəzarətdə saxlamasına baxmayaraq Azərbaycanın milli ordu və milli təhlükəsizlik qüvvələrini yaratmasından və böyük iqtisadi potensiala malik olan Azərbaycanın Pakistanla iqtisadi əməkdaşlığı perspektivlərindən də geniş söhbət açmışdır.

Pakistan Prezidenti Qulam İshaq Xan Etibar Məmmədovla yüksək səviyyəli rəsmi görüşdə hər iki tərəfi maraqlandıran məsələləri müzakirə edərək bildirmişdir ki, «Pakistan iki ölkə arasında siyasi əlaqələri və qarşılıqlı əməkdaşlığın güclənməsinə maraq göstərən Azərbaycana hər cür yardım və gömək göstərəcəkdir». (60)

Etibar Məmmədovun rəhbərliyi ilə nümayəndə heyətinin 1991 - ci ilin noyabr - dekabr aylarında Türkiyə və Pakistana rəsmi səfərləri dövlət müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Respublikasının ilk diplomatik uğuru idi. Məhz bu uğur nəticəsində dünya dövlətləri Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini tanımağa başlamış və Azərbaycan elan olunmuş müstəqilliyi reallığa çevirmişdir.

4. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və demokratik cəmiyyətin bərqərar olması uğrunda mübarizə. Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının təsis edilməsi (15 oktyabr 1991 – 3 – 4 iyul 1992)

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən və dünya dövlətləri tərəfdən tanınmasına baxmayaraq ölkə rəhbərliyi yenə də milli həmrəylik yaratmaq sahəsində heç bir əməli iş görmədi. Əksinə özünün yaratdığı qaragüruhçu cəza dəstələri vasitəsilə 1990 - cı ilin sonlarında, 1991- ci ilin may, avqust, sentyabr, noyabr aylarında müxalifətin təşkil etdiyi mitinq və piketləri zorakılıqla dağıtdıqları vaxt erməni - rus hərbi birləşmələri xalqı yeni bəlalara düçar edirdilər. Məhz bu cür siyasət nəticəsində Xocalı faciəsi baş vermişdir. Xocalı aeroportuna Azərbaycan tərəfinin nəzarət etməsi Ermənistandan silahlıların təyyarələrlə gətirilməsinə imkan vermirdi. 1991 - ci ilin sentyabrına kimi Xocalını ələ keçirmək üçün ermənilərin bütün cəhdləri boşa çıxmış, lakin bundan sonra Azərbaycan rəhbərlərinin laqeydliyi ucbatından vəziyyət günü - gündən pisləşməyə başlamışdı. 1 noyabr 1991- ci ildə inşaat işləri ilə əlaqədar Ağdamdan Xocalıya «UAZ» markalı maşında gedən iki azərbaycanlı Əsgəran rayonu ərazisində erməni quldurları tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Bu cinayətə Azərbaycan tərəfinin heç bir reaksiya vermədiyini görən ermənilər daha da azğınlaşaraq Ağdamdan Xocalıya gedən şose yolunu betonla kəsmişdilər. 13 fevral 1992- ci ildə hərbi vertalyotla Xocalıya növbəti yardım edildikdən az sonra hava əlaqəsinin də

kəsilməsi təhlükəsi yaranmışdır. 25 yanvar 1992- ci ildə Şuşa yaxınlığında 40 nəfər sərnişinin olduğu vertalyot erməni quldurları tərəfindən vurulduqdan 3 gün sonra Xocalı hava yolundan da məhrum olmuşdu.

Bu dövrdə düşmən təyyarələri hər gün Dağlıq Qarabağa silah daşısalar da onlara heç bir maneçilik göstərilməmişdir. Hətta Azərbaycan əsgərlərinin strateji cəhətdən vacib olan mövqeləri tutmaq planlarının həyata keçirilməsinə icazə verilmirdi. Nəhayət fevralın 18-də baş leytenant Oleq Lozunqanın düşmən tərəfə keçməsi ilə strateji əhəmiyyətli bir neçə mövqe ermənilər tərəfindən tutulmuşdu. Yanvarın 18 - dən etibarən Xocalı əsil mühasirə vəziyyətinə düşmüşdü. Cəmilli kəndində 30 nəfərin vəhşicəsinə qətlə yetirilməsini və Dağlıq Qarabağın digər 9 kəndinin başına gətirilən müsibətləri laqeydliklə seyr edən respublika rəhbərliyi öz fəaliyyətsizliyi ilə daha dəhşətli faciələrin baş verməsinə şərait yaratmışdı. Xocalıya yol açmaq üçün 600 nəfərin iştirakı ilə fevralın 23-nə planlaşdırılmış əməliyyat da Bakıdan göstərişlə dayandırılmışdı. Bu ərəfədə XTMD - nin kəşfiyyat qrupunun maşınla Xramort tərəfdən Ağdam ərazisində minaya düşməsi nəticəsində 11 nəfər yaralanmış, bundan sonra XTMD - nin batalyonu əməliyyatdan çıxarılaraq Uzundərə istiqamətinə göndərilmişdir. Bu dövrdə Naxçıvanıq və Xramordu tutmaqla Xocalını mühasirədən qurtarmaq mümkün idi. Lakin real qüvvə olmasına baxmayaraq hücumu icazə verilməməsi və bununla yanaşı Naxçıvanıq və Xramordun ermənilərdən təmizlənməsi haqqında yalan məlumatların yayılması faciə ilə nəticələnmişdir. Xocalı İcra Hakimiyyətinin başçısı fevralın 24-də Ağdama məlumat verərək bildirmişdi ki, ermənilər Sumqayıt hadisələrinin ildönümünü (Sumqayıt hadisəsi 27 - 29 fevral 1988 - ci ildə olmuşdu - M.Z.) Xocalıda qeyd etməyə hazırlaşırlar. Onun dinc əhalini çıxarmaq üçün

vertalyotların göndərilməsi xahişinə isə heç kəs məhəl qoymamışdır.

Fevralın 25 - də saat 19 - 00 – 20 - 00 radələrində xocalılar kəndi tərk etmək haqqında düşmən tərəfinin xəbərdarlıqlarını rədd etmiş və son ana qədər Ağdam tərəfdən kömək gələcəyinə ümid etmişlər. Xocalı əhalisinin hər yerdən ümidləri kəsildikdən sonra müdafiəyə hazırlaşmağa başlamışlar. Saat 22-00–23-00 radələrində dörd tərəfdən Xankəndindəki 366 - cı sovet alayının 75 zirehli maşını piyadalarla birlikdə hücumə keçdikləri vaxt Xocalının qəhrəman müdafiəçilərinin cəmi 300 avtomatı, 2 pulemyotu və 1 BRDM var idi. Düşməne qarşı qeyri bərabər döyüş bir neçə saat davam etmişdi. Kapitan Əlif Hacıyevin 100 nəfərlik dəstəsi aeroport istiqamətində mərdliklə ölüm - dirim savaşına girişərək dinc əhalinin mühasirədən çıxmasına qismən nail olmuşlar. Bu döyüşdə dəstənin 70 nəfər üzvü şəhid olmuş, yalnız 30 nəfəri yaralı halda mühasirədən çıxıb bilmişdi.

3 min nəfərdən çox əhali Naxçıvanikin ermənilərdən azad olunduğuna inanaraq o istiqamətdə mühasirədən çıxmaq ümidi ilə irəliləyərkən, erməni - rus birləşmələrinin gülləboranına tuş gəlmişlər. Bu vaxt « Milləti Şelli yolunda qırırlar, göməyə gəlin » xəbəri ratsiya ilə Ağdama verilsə də, haraya gələn olmamışdı.

Bu dəhşətli gecədə mindən artıq xocalılı şəhid olmuş, yüzlərlə dinc əhali yaralanmışdır. Faciədən sonra dəhşətli hala salınmış 250 nəfərin meyidi Ağdama gətirilmişdi. Qeyri rəsmi məlumatlara görə martın 1- də əsirlərin 120 - si, martın 3 - də isə 70 - i güllələnmişdir.

Martın 5 - nə kimi Allahverdi Bağirovun səyi ilə 700 - dən çox girov - uşaq, qadın və qoca geri qaytarılmışdır.

Dəhşətli faciə baş verərkən Respublika rəhbərliyi bu xəbəri əhalidən gizlətməklə özünü pis vəziyyətə salmışdı. Fevralın 26 - da axşam Azərbaycan televiziyası, 27 - də səhər

isə « Xalq » və « Həyat » qəzetləri xəbər yaymışdır ki, Xocalı şəhərinin tutulması xəbəri ermənilərin uydurmasıdır, cəmi 2 nəfər həlak olmuşdur. Fevralın 27- si axşam televiziyada Xocalı barədə heç bir məlumat verilməmiş, yalnız AZ.TV – nin « 24 saat » proqramının sonuna yaxın Azərbaycanda üç günlük matəm elan olunduğu bildirilmişdir. Sonrakı günlər də faciənin miqyası barədə rəsmi orqanlarda heç bir dəqiq məlumat verilməmişdir. Fevralın 26 - da « Azərinform » un teletaypla bütün qəzetlərə, televiziya göndərdiyi «Xocalı od içindədir» adlı məlumatında göstərilmişdir ki, « şəhər saat səkkizə yaxın şəhər erməni silahlı birləşmələri tərəfindən tutulmuşdur». Bundan 2 saat sonra «Prezident Aparatının Mətbuat Xidmətinin məlumatı» adlı materiallar faksla Azərinfoma, televiziya, bütün rəsmi qəzetlərə göndərilmişdi. Məlumatda qeyd olunmuşdur ki, Xocalının tutulması ermənilərin növbəti uydurmasıdır. Bundan az sonra Xocalı faciəsini ilk dəfə videolentə alıb bütün dünyaya çatdıran jurnalist Çingiz Mustafayev müəmmalı şəkildə qətlə yetirilmişdir.

Qohum - əqrabası tapılmayan cəsədləri Ağdam sakinlərinin bir qrupu Bakıya, Prezident Aparatının qarşısına gətirmiş, əhalinin nifrət və qəzəbindən qorxan rəhbərlik cəsədləri «Təzə pır» məscidinə göndərmişdi. 2 mart 1992 - ci ildə Prezident Aparatında Xocalı faciəsi ilə əlaqədar keçirilən mətbuat konfransında Xocalı İcra Hakimiyyətinin başçısı min nəfəri «iki nəfər» edənlərə üzünü tutub onlara öz nifrətini bildirmişdi. 1988 - ci ildən bəri xalqın başına gətirilən müsibətlərin ən dəhşətlisi olan Xocalı faciəsini tədqiq edən deputat istintaq komissiyası 6 min Xocalının qaçqın olduğunu qeyd edərək, bu faciədə 8 nəfəri müqəssir saymış və komissiyanın sədri onlardan dördünün aministiyaya düşdüyünü bəyan etmişdir.(61)

Xocalı faciəsindən sonra yaranmış böhran gündən – günə daha da dərinləşmişdir. Martın 3 - də prezident

iqamətgahının qarşısında istefa tələbi ilə başlayan piket, sonradan güclü ümumşəhər mitinqinə çevrilmişdir. Mitinqi Bakı Kəndlər Birliyinin aparmasının da müəyyən əhəmiyyəti var idi. Çünki iqtidarın Bakı kəndləri içərisində özünə dayaq axtarması və onları digər regionlara qarşı qoymaqla iyrənc siyasət yeritmək cəhdi Bakı Kəndlər Birliyinin səyi nəticəsində aradan qaldırılmışdı. Respublikada yaranmış siyasi böhran 1992 - ci il martın 5 - də Ali Sovetin sessiyasında özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdı.

Sessiya öz işinə ictimai - siyasi vəziyyətin müzakirəsi ilə başlamışdı. Prezident A. Mütəllibov öz məruzəsində respublikanı ağır vəziyyətdən çıxarmağın yollarından danışmaq əvəzinə, idarəçilikdə buraxdığı səhvlərə haqq qazandırmağa çalışmışdı. O 1991- ci il martın 17 – də SSRİ - nin saxlanması üçün Azərbaycanda xalqın iradəsinin əleyhinə saxtakarlıqla keçirilmiş referendumu xalqımızın həyatında səmərəli hadisə hesab etmişdi. A. Mütəllibov Milli Ordu yaradılması haqqında qanun qəbul edilməsinə mane ola bilməməsini (O, milli qvardiya yaranmasını təkid etmişdi) və fevralın 14 - də MBD - nin vahid ordusunun yaradılmasına imza atmamasını özünün səhvi kimi qələmə vermişdir. O, Qarabağ probleminin həlli üçün Milli Ordu yaradılmasından imtina edib MDB vahid ordusuna qoşulmaq fikrini müdafiə etmişdir. Deputatlar öz çıxışlarında 120 min hərbiçisi olan dövlətin bir ayda 30 min əsgər toplaya bilməməsindən, Konstitusiyanın 121.7- ci maddəsinə görə prezident Konstitusiya qanunlarını pozduqda Ali Sovetin onu vəzifəsindən azad etmək səlahiyyətinə malik olmasından, «20 yanvar» qırğını dalğasında hakimiyyətə gəlmiş prezidentin Xocalı qırğınına görə şəxsən məsuliyyət daşmasından və s. məsələlərdən danışmışlar. E.Məmmədov Ali Sovetin sessiyasındakı məruzəsində demişdir: «Müharibədə itki ola bilər, əsgərlər şəhid olar. Xocalıda qadınlar, uşaqlar qırılıb, millətin namusuna toxunulub...Xocalı qırğınında rus

ordusunun iştirakı şübhəsiz olduğu halda, bu ordu ilə vahid ordu yaratmağa çağırmaq şərəfsizlikdir. Rusiya A.Mütəllibovun köməyi ilə milləti diz üstə qoyur. Millətə aşılır ki, o, ordu yarada bilməz, hökmən rus ordusunun himayəsinə arxalanmalıdır. Prezident milli «xəyanətkardır» » Sonra E.Məmmədov « Müstəqil Azərbaycan » deputat bloku adından qərar layihəsini deputatların nəzərinə çatdırmışdı. Layihədə Konstitusiyayı, prezident andını və qanunları pozduğuğa görə A.Mütəllibovun vəzifəsindən azad edilməsi nəzərdə tutulurdu.

Axşam saat 22 - 00 - da məlum oldu ki, 500 - ə qədər silahlı əsgər, rezin dəyənək və itlərlə silahlanaraq Ali Sovetin yaxınlığında dayanıblar. « Müstəqil Azərbaycan» deputat blokunun üzvlərinin çıxışları deputatlarda qəti fikir yaratdı ki, « 20 Yanvar»dan fərqli olaraq, bu dəfə dinc əhaliyə qarşı silah işlədilsə, zorakılıq cavabsız qalmayacaqdır.

Gecə saat 12.00 – dan sonra Ali Sovet ətrafında hərbi hissələrin cəmləşməsi xəbəri ehtirasları daha da coşdurmuşdu. Bu vaxt millət vəkili Etibar Məmmədovun qətiyyətli mövqeyi Bakıda törədilməsi nəzərdə tutulan faciənin qarşısını almışdı. O, ordunun uzaqlaşdırılmasını qətiyyətlə tələb edərək etiraz əlaməti olaraq öz deputat mandatından imtina etdiyini bildirmiş və xəbərdarlıq etmişdi ki, güc tətbiq ediləcəyi təqdirdə onun dəf edilməsi üçün artıq xalqın imkanı vardır. Bu dövrdə Müdafiə Şurasının nəzdində bir neçə batalyon yaradılmış və döyüş bölgələrinə göndərilmişdi.

Bu prinsipal mövqe güc tətbiq etmək istəyənlərin geri çəkilməsinə səbəb olmuş, ilk dəfə olaraq iqtidar müxalifətin real gücü ilə hesablaşmaq məcburiyyətində qalmışdır. Artıq A. Mütəllibov xalq arasında olduğu kimi, deputatların əksəriyyətinin içərisində də nüfuzunu itirməyə başlamışdı. Yeni seçilmiş parlamentin sədri Y.Məmmədovun ordu

çəkilməsə istefa verəcəyini elan etməsi artıq iqtidar daxilində də reallığı düzgün qiymətləndirən şəxslər olduğunu göstərirdi.

6 mart 1992-ci il tarixində mitinq iştirakçılarının istefa tələbini qətnamə şəklində tərtib edərək, saat 14.00 - dək vaxt qoyması gərginliyi daha da artırmışdı. Bundan sonra aparılan danışıqlar nəticəsində nəhayət saat 17.00 radələrində prezidentin istefa verməsi xəbəri mitinq iştirakçılarına çatdırıldı. Prezidentin istefası ilə hər şeyin düzələcəyinə ümid edən bəzi liderlər eyfariyaya uyaraq ən zəruri məsələləri həyata keçirməyə səy göstərmədilər. Bu barədə E.Məmmədov belə demişdir: « Martın 6 - da fəvqaladə sessiyada AXC - nin nümayəndələri son anda fikirlərini dəyişməsəydilər, biz həmin sessiyadaca hakimiyyət məsələsini həll edib tam qələbə qazana bilərdik. Ancaq onlar Mütəllibovun istefası ilə işlərini başa çatmış hesab etdilər və bir həftə – on gün vaxt verməklə, nomenklaturaya özünə gəlib qüvvə toplaya bilmək fürsəti verdilər. Sonrası da məlumdur. Seçkilərin əleyhinə olan AXC - nin özünü seçkilərdə iştirak etmək faktı qarşısında qoydular. » (62)

Keçmiş kommunist rəhbərlərindən bir çox müsbət keyfiyyətləri ilə fərqlənən Y.Məmmədovun qısa müddətli hakimiyyəti dövründə A.Mütəllibovun tərəfdarları revanş götürmək və silahlı dəstələrin köməyi ilə onu yenidən hakimiyyətə qaytarmaq fikri ilə Ali Sovetin qarşısında çadırlar quraraq əhalinin, xüsusilə demokratik qüvvələrin gözüünü qorxutmaq və parlamentin simasız əksəriyyətini yenidən öz tərəflərinə çəkmək üçün qaragüruhçu fəaliyyətə başlamışdılar. Keçmiş prezidentə 10.000 manat maaş, on nəfər mühafizəçi, bağ evi verilməsinə baxmayaraq, o hakimiyyət boşluğundan istifadə edərək intiqam hissi ilə bütün qüvvəsini səfərbərliyə alaraq, xarici himayədarların köməkliyi ilə hakimiyyətə can atırdı.

Mayın 6-dan 7-nə keçən gecə planlaşdırılmış vətəndaş müharibəsi təhlükəsi bilavasitə milli istiqlal hərəkatının üzvlərinin səyi nəticəsində aradan qaldırılmışdı.

Azərbaycanın rus imperiyası tərəfindən işğal günü münasibətilə Milli İstiqlal Partiyasının təşəbbüsü ilə «Azadlıq» meydanında 28 aprel 1992 - ci il tarixində keçirilən mitinqdə Azərbaycan Respublikası Prezidentliyinə namizəd Etibar Məmmədov demişdir: «Prezident seçilsəm, ilk növbədə siyasi təşkilatları tərkisilahlı edəcəyəm. Azərbaycanda heç bir siyasi təşkilatın silahlı dəstəsi olmamalıdır. Azərbaycanda vahid silahlı təşkilat var. O da Azərbaycan Milli Ordusudur» (63)

Respublikada vəziyyət gündən - günə ağırlaşır, Qarabağdan həyəcanlı xəbərlər gəlir, Y.Məmmədov «böyük oyunlardan» baş çıxara bilmir, Hacı Əbdül qaraguruhi isə sabiq prezidenti silah gücünə hakimiyyətə qaytaracaqlarını açıq aşkar bəyan edirdi. Belə gərgin bir vaxtda AMIP sədrinə verilən sualların birində Respublikada mövcud siyasi durumun, hakimiyyət böhranının Yusif Sərrac qurbanı tələb etməsini iddia edənlərə çox məntiqli cavablar vermişdir. Elmlər Akademiyasındakı 7 may 1992 - ci il tarixli görüşündə Etibar Məmmədova belə bir sualla müraciət olunmuşdur. Sual: A.Mütəllibov bildirib ki, mən zorla çıxarılmışam, zorla da hakimiyyətə qayıdacağam . Cavab: O, zorla çıxarılıbsa, zorla da qayıtmaq istəyirsə, deməli, bir də zorla çıxarılacaq.

Sonrakı hadisələr AMIP sədrinin uzaqgörənliyini tamamilə təsdiq etmişdi. A.Mütəllibovu yenidən hakimiyyətə qaytarmaq istəyən qüvvələr Şuşa şəhərini ermənilər tərəfindən işğalından sui – istifadə edərək vəziyyəti daha da gərginləşdirmək və bununla da revanş götürmək istəyirdilər. Bunun üçün onlar Ali Sovetin fəvqaladə sessiyasından istifadə etmişdilər.

Ali Sovetin 14 may 1992 - ci il tarixli fəvqəladə sessiyasının gündəliyində iki məsələ nəzərdə tutulmuşdu:

1. Respublikada yaranmış vəziyyət haqqında
2. Xocalı məsələsini təhqiq edən komissiyaanın məlumatı.

Sədr gündəliyi elan edən kimi millət vəkili Cümşid Nuriyev Milli Şura, onun saxlanıb- saxlanmaması məsələsinin gündəliyə salınmasını və Xocalı faciəsi ilə bağlı məsələnin müzakirəsi zamanı sabiq prezident A.Mütəllibovun sessiyaya dəvət edilməsini təklif etmişdi. M. Cəfərquliyev, M. Quliyev, A. Axundov, Hacı Əbdül, Q.Kərimov və başqa deputatlar onun hakimiyyətə qaytarılmasını tələb etmişdilər.

İki ay əvvəl istefasını qəbul etdikləri A. Mütəllibovu yenidən hakimiyyətə qaytaran şəxslər tarixin təkərini geri döndərməyə, Azərbaycan xalqının gərgin mübarizə nəticəsində əldə etdiyi dövlət müstəqilliyini onun əlindən almağa çalışırdılar. Sessiyada çıxış edərək xalqı diktatura ilə hədələyən A.Mütəllibov hakimiyyətdə olduğu dövrdə baş vermiş faciələrdən, buraxdığı səhvlərdən heç bir nəticə çıxarmadığını, əksinə bu səhvləri davam etdirmək niyyətində olduğunu nümayiş etdirmişdi.

Ali Sovetin bu qərarına qarşı ilk dəfə olaraq Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası bəyanatla çıxış etmişdi. Bəyanatda yazılmışdı: «1992 - ci il mayın 14 - də vaxtilə saxtakarlıq yolu ilə seçilmiş Azərbaycan Ali Soveti dünya ölkələrinin təcrübəsində görünməmiş bir qərar qəbul etmişdir. Ali Sovet Ayaz Mütəllibovun istefası haqqında öz qərarını ləğv etmiş və parlament ətrafında toplanmış silahlıların təzyiqi altında onu yenidən prezidentliyə qaytarmışdır. Ali Sovetin bu qərarı mənafeyimizə xəyanət olmaqla bərabər həm də qeyri - qanunidir». Bəyanatda daha sonra göstərilirdi ki, «Vətənimiz yalnız 20 - ci il istilasına məruz qalıb biləcək dəhşətli bir təhlükə qarşısındadır.

Belə bir vəziyyətdə Milli İstiqlal Partiyası milləti siyasi müxalifət ətrafında birləşərək, qeyri qanuni yolla hakimiyyətə gəlmiş irtica qüvvələrinə qarşı mübarizəyə çağırır və bu mübarizədə vətəndaş itaətsizliyinin bütün formalarından istifadə olunacağını rəsmi bəyan edir». (64)

Mayın 14 - də Türkiyə televiziyasının TRT-1 kanalı ilə «Xəbərlər» proqramında E.Məmmədov A.Mütəllibovun hakimiyyətə qaytarmaq haqqında Ali Sovetin sessiyasının qərarına siyasi qiymət vermiş və bir gün sonra Ankarada mətbuat konfransı keçirmişdi. Mayın 16 - da Azərbaycan Ali Soveti qarşısındakı mitinqdə çıxış edən Etibar Məmmədov bu cinayətin təşkilatçılarının məsuliyyətə cəlb edilməsini tələb etmişdir.

Azərbaycan Konstitusiyasının bərpası uğrunda mübarizədə AXC və digər siyasi müxalifət qüvvələri ilə birlikdə iştirak edən AMIP Respublikadakı böhranlı vəziyyəti nəzərə alıb AXC ilə konstruktiv əməkdaşlığa hazır olduğunu bildirmişdi. Lakin buna baxmayaraq, AXC güclü, real qüvvəyə malik, imperiyaya qarşı onunla çiyin-çiyinə mübarizə aparmış siyasi təşkilatla deyil, faciələrimizin əsas səbəbkarları və bilavasitə dövlət çevrilişində iştirak etməklə cinayət etmiş köhnə partnomenklatura ilə əməkdaşlığa üstünlük vermiş və bununla da öz süqutunun əsasını qoymuşdu.

14 may çevrilişinə H.Əliyev də öz münasibətini bildirərək, göstərmişdir ki, A.Mütəllibov qurumuyla, keçmiş partnomenklaturayla, yəni çevriliş edənlərlə heç bir iş birliyindən söhbət gedə bilməz. Hakimiyyətə zorakılıqla yiyələnmək vərdislərinə son qoyulmasını tələb edən Milli İstiqlal Partiyası demokratik seçki yolunun hakimiyyətə gəlməyin yeganə düzgün yol olduğunu daim təbliğ etməklə nümunəvi siyasi qüvvə olduğunu real həyatda təsdiqləmişdi. (65)

Azərbaycanda dövlət qeydiyyatından keçmiş ilk siyasi partiya

Milli - azadlıq hərəkatının başlanğıcında xalqın qarşısında eyni zamanda bir neçə çox çətin vəzifənin həll edilməsi durmuşdu. Bunlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı qəsd məqsədilə süni surətdə qızıqdırılan Dağlıq Qarabağ probleminin aradan qaldırılması, sovet imperiyasına qarşı istiqlal mübarizəsi və eyni zamanda ölkə həyatının demokratikləşməsinin təşkilindən ibarət idi. Bu üç vəzifəni eyni zamanda həyata keçirmək həddindən artıq çətin və demək olar ki, qeyri mümkün idi. Buna görə də Azərbaycan tarixinin şanlı səhifələrindən birini təşkil edən çağdaş milli - azadlıq hərəkatı liderləri arasında çox qızğın müzakirələr getmiş və nəticədə hərəkat iki qanada ayrılmışdır. Bunlardan birincisi istiqlaldan hürriyyətə, yəni əvvəl Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası, sonra demokratikləşmə xəttini, ikinci qanadın tərəfdarları isə əvvəl cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi sonra isə dövlət müstəqilliyinin bərpası ideyasını müdafiə edirdilər. E. Məmmədovun müdafiə etdiyi birinci siyasi xəttin düzgünlüyü sonrakı mərhələdə istiqlalın qələbəsi ilə tam sübut olunmuş və bundan sonra hürriyyət uğrunda çətin mübarizə dövrü başlanmışdır. Istiqlaldan hürriyyətə ideyasını qəbul edən minlərlə hərəkat nümayəndələri, milli - azadlıq hərəkatının qətiyyətli lideri Etibar Məmmədovun ətrafında birləşərək, ölkədə çoxpartiyalılığa keçidin, demokratik cəmiyyətin əsasını təşkil edən çoxpartiyalıq ənənəsinin əsasını qoymuşdur.

Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında öz nüfuzu, gücü, aydın ideoloji xətti, milli dəyərlərin mühafizəçisi kimi tanınan, beynəlxalq əlaqələrini müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirən, müasir dünya standartlarına uyğun şəkildə təşkil olunmuş Milli Istiqlal Partiyası Azərbaycan istiqlalının

bərpası ərəfəsi, yəni 15 oktyabr 1991-ci il tarixdə Dövlət televiziyasında partiyanın yaradılması barədə Təşkilat Komitəsinin bəyannaməsi haqqında məlumat verməsi və bir gün sonra «Millət» qəzetinin sınaq nömrəsində bu bəyannamə dərc olunması ilə siyasi səhnəyə qədəm qoymuşdu.

Bununla da Azərbaycanın siyasi həyatında çoxpartiyalılığın əsasının qoyulması ilə yeni dövrü başlanmışdı.

3 - 4 iyul 1992-ci il təsis qurultayından sonra, 17 iyul 1992 - ci il tarixdə Milli İstiqlal Partiyası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən Azərbaycanda yaranmış ilk siyasi partiya kimi dövlət qeydiyyatından keçərək 1 № - li qeydiyyat vəsiqəsi almışdır.

AMIP ilk rəsmi dövlət qeydiyyatından keçmiş partiya olmaqla yanaşı, Azərbaycanda yeni ənənələrin əsasını qoyan partiya kimi tarixə düşmüşdür. Yarandığı gündən öz ideoloji baxışlarını aydın şəkildə müəyyənləşdirən, milli dəyərlərin, milli dövlətçiliyin qarantı kimi daim prinsipliliyi ilə digər partiyalardan fərqlənən, ölkədə yaranmış təhlükəli ənənələrə, əvvəl hakimiyyətə gəlib sonra seçki keçirmək ənənələrinə qarşı barışmaz mübarizə aparan, hakimiyyətə gəlməyin yeganə yolu kimi demokratik seçkilər uğrunda var gücü ilə çalışan, demokratik islahatların zəruriliyini təbliğ etməklə yanaşı bu islahatları keçirilməsi üçün qanunlar paketi işləyib hazırlayan və iqtidardan bu qanunların həyata keçirilməsini qətiyyətlə tələb edən məhz Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası olmuş və bu prinsipli çoxcəhətli fəaliyyətini bu gün də qətiyyətlə davam etdirir.

Etibar Məmmədovun 30 dekabr 1989-cu il tarixdə Cəlilabad hadisələri və qarşıdan gələn parlament seçkiləri haqqında «Azadlıq» meydanında çıxışı.

Bu günkü secssiyanın və dünənki sessiyanın gedişində bildirildi ki, Cəlilabadda fəvqaladə hərbi vəziyyət elan etmək istəyirlər. Bu məsələ sessiyanın gündəliyinə salınsın və orada hərbi vəziyyət elan olunsun. Bizi də özləri ilə aparmaq istəyirdilər ki, Cəlilabada bir yerdə gedək və xalq da görsün ki, Xalq Cəbhəsinin üzvləri ilə Respublikanın rəhbərləri gəldi Cəlilabada və qayıdıb sessiyada hərbi vəziyyəti elan etdi. Deməli bu onların növbəti fırıldaqlarından biri idi və Xalq Cəbhəsini bu cür nüfuzdan salmaq istəyirdilər. Lakin biz onlarla bir yerdə getməkdən imtina etdik və bizim nümayəndəmiz Rəhim bəy özü müstəqil surətdə ayrıca çıxıb getdi. Oradan hərbi vertolyotla Cəlilabada yola düşdü və hal - hazırda Cəlilabadın nümayəndələri özləri onu müşayiət edib gətirirlər. İndi gəlib çatırlar. Bunların məqsədi tamamilə sessiyanın gedişində də, ondan qabaqkı söhbətlərində də, Vəzirovun danışılarında da yavaş-yavaş aydınlaşır. Cəlilabadda 22 gün dalbadal, gecə - gündüz mitinqlər davam edir. Əsas tələb rayonun katibinin xalq tərəfindən seçilməsidir və bu tələbi rayon kommunistlərinin özləri elan etmişlər. 22 gün ərzində onların haqqında heç bir tədbir görülmür, ümumiyyətlə heç demirlər ki, Cəlilabadda nə hadisə baş verir. Vəziyyət bu cür davam etdiyi bir vaxtda necə olur ki, bir gün qalmış ora gecə hücum edilir və orada milis işçilərinin əli ilə qırğın törədilir.

Əbülfəz bəyin dediyi kimi, Qarabağı biz çox böyük çətinliklərdən sonra qoruya bilmişik. Orada çox qeyrətli Tahir Əliyev adlı milis mayoru var, o çox qeyrətli milis işçilərindəndir. Akademiyanı bitirmiş mütəxəssisdır. Məcbur etdik ki, Daxili İşlər Nazirliyindən onu göndərsinlər Qubadlıya. Onda cəmi 20 milis işçisi verdilər ki, 130 kilometrlik sərhəddi qorusun. O boyda sərhəddə cəmi 20 milis işçisi verdilər və özü də tapança ilə silahlanmış. Lakin həmin ağır vəziyyətə baxmayaraq bir gecənin içərisində əlavə olaraq 200 nəfər milis işçisini Cəlilabada göndərdilər.

O cümlədən Ağdamdan, yəni ermənilərlə vuruşan sərhəd zonasından da. Ermənilərlə sərhədi qorumaq üçün milis işçilərinin çatışmadığı bir vaxtda Cəlilabada birdən - birə o qədər milis qüvvəsi göndərilmiş və hətta Vəzirov demişdir ki, mən sərhəd qoşunlarını da ora cəlb etmişəm ki, sakitlik yaratsınlar. Deməli həmin sərhəd qoşunları müharibə zonasında xalqı müdafiə etməyə əmr gözlədiyi bir vaxtda, Azərbaycan xalqına qarşı silah işlətmək üçün Vəzirovun əmri ilə göndərilir Cəlilabada. Yenə də təkrar edirəm, Cəlilabad hadisəsinin həmin gün baş verməsi təsadüfi deyildi. Həmin gecə Cəlilabadda o vuruşma ona görə salınmışdı ki, şəhəri gün sessiyada orada fəvqaladə vəziyyətin elan olunması gündəliyə salınsın və fəvqaladə vəziyyət elan olunsun. Bu da Azərbaycan üçün bir nümunə olsun ki, gələcəkdə bütün Azərbaycanda hərbi vəziyyət elan edə bilsinlər. Konstitusiyaya Qanununa görə Azərbaycan Ali Soveti istənilən yerdə fəvqaladə vəziyyət elan etmək səlahiyyətlərinə malikdir. Lakin nə Dağlıq Qarabağda, nə sərhəd zonalarında fəvqaladə vəziyyət elan edilmədiyi halda Cəlilabadda bunu məqsədli hazırlayırdılar. Məqsədləri də tamamilə aydınlaşır ki, birinci sessiyada nümunə kimi eksperiment olaraq Cəlilabadda fəvqaladə vəziyyət tətbiq etsinlər, sonra isə Azərbaycanın başqa rayon və şəhərlərinə yaysınlar. Məqsəd birdir.

İndiki şəraitdə onların ən çox qorxduğu məsələlərdən biri qarşıdan gələn seçkilər məsələsidir. Seçkilər məsələsindən Moskva da , Bakı da çox narahatdır. Hətta Vəzirov bizə və şəxsən mənə təklif edib ki, neçə nəfər istəyirsiniz, 15 - 20 deputat yeri verək bizdən əl çəkin. Ona cavab isə bu olmuşdur ki, siz istədiyinizi istəyə bilərsiniz. Kommunist partiyasına 5 və yaxud 10 yer lazımdır biz güzəştə gedə bilərik. Nə qədər deputat yeri olarsa o qədər də namizəd verəcəyik. Deputat yeri 360 olacaqsas, Xalq Cəbhəsinin 360 namizədi veriləcək. Hər yerə bir namizəd.

Hazırkı şəraitdə onlar seçkiləri uduza bilərlər. Bu uduzmanı, xalqın isə qalib gəlməsinin nəticələrini onlar görürlər. Nəticəsi bunların çox böyük ola bilər. İndi biz deyirik ki, rəhbərlik istefaya getsin, partiya biletləri yandırılır. Təklif olunur ki, MK blokadaya alınsın, ordakılar işdən çıxarılsınlar. Yaxşı, MK-nın 1- ci katibi Vəzirov çıxdı işdən, Vəzirovu əvəz edəcək bizim qüvvəmiz var? Yoxdu. Vəzirov gedəcək yerinə Vaqif Hüseynov gələcək, və yaxud Ayaz Mütəllibov gələcək, Həsən Həsənov gələcək. Yəni bunların heç birinin bir birindən fərqi yoxdur. Onlar da ora öz başına gəlməyəcəklər. Moskva tərəfindən təyin olunacaqlar. Və təyin olunduqlarına görə Moskvada Qorbaçovun ağzına baxacaqlar. O, nə desə onun diktəsini etsinlər. Və burda məqsəd tamamilə birdir. Məqsəd odur ki, Hakimiyyət xalqa verilsin. Hakimiyyətin də xalqa verilməsində bir orqan var: Qanunverici orqan, Ali Sovet. Ali Sovet Xalqın əlinə keçəndən sonra nə Mərkəzi Komitə, nə Vəzirov, nə də başqası artıq qanunverici orqana göstəriş verə bilməz. Və onda heç partiya biletlərini yandırmaq lazım olmayacaq. Partiyanın Ali Sovetin daxili işlərinə qarışmağa ixtiyarı olmayacaq.

Ali Sovetdə xalqın nümayəndəri tamamilə çox olmadığı üçün 6-cı maddəni çıxara bilmədilər ki, hər şeyə partiya rəhbərlik edir. Əgər Ali Sovet xalqın əlinə keçsə biz həmin maddəni, rəhbər qüvvə partiyadır maddəsini Konstitusiyadan çıxararıq. Bir partiya heç bir xalqa rəhbər qüvvə ola bilməz.

Bununla bizim ən son məqsədlərimizdən biri Dağlıq Qarabağ məsələsini həll etməkdir. Bu məsələni isə artıq iş o yerə çatıb ki, ancaq qüvvə hesabına həll edə bilərik. Hani bizim o qüvvəmiz? Təkliflər olunur ki, silahsız gedək. Nəticəsi nə ola bilər? Nəticəsi o ola bilər ki, biz müəyyən dərəcədə xalqın ruhunu qaldırısaq da, müəyyən nəticələr əldə etsək də, bunlar çox böyük qan hesabına başa gələr. Qan

tökməkdən heç kim qorxmur. Vətən, torpaq o vaxt vətən olur ki, onun üzərinə övladının qanı tökülsün. Qan tökməkdən heç kim qorxmur. Ancaq havayı qanın tökülməsinin mən şəxsən əleyhinəyəm. Bizim silahlı qüvvələrimiz yaradılmalıdır. Keçən sessiyada yadınızdadırsa, biz Suverenlik haqqında Konsitutusiya qanununa müvafiq olaraq Azərbaycanın Milli hərbi qüvvələri yaradılması təklifini irəli sürdük, lakin maymaq deputatlar onun əleyhinə səs verdilər. Lakin indi Ali Sovet xalqın əlinə keçsə, biz həmin maddəni də Konstitusiyaya sala bilərik və onun əsasında hərbi qüvvələrimizi yarada bilərik. Və istədiyimiz vaxt hərbi qüvvələri, hərbişdirilmiş qüvvələri, yəni milisi də istədiyimiz vaxt silahlandırma bilərik. Və onun ətrafında da Ermənistanla xüsusi əlaqələri də kəsə bilərik, hətta müharibə də elan edə bilərik. Moskvanın da, rəhbərliyin də ən çox qorxdığı bir şey var ki, o da Azərbaycanın SSRI - dən ayrılması qorxusudur. Bunu indi meydana bir milyon adam yığılsa da, MK - nı bir ay mühasirədə saxlasa da, biz buna nail ola bilmərik. Buna iki yol var: Ya qanunvericilik yolu ilə - Ali Sovetin qərarı ilə buna nail ola bilərik, ya da üsyan yolu ilə. Üsyana biz indi hazırıqmı? Ona görə də sabah, bir, ya iki aya biz ola bilsin ki, üsyana getməyə də məcbur olaq. Lakin bütün bu yolları sınaqdan çıxardıqdan sonra artıq başqa çıxış yolu qalmayanda xalq üsyan etməlidir. Və xalqın da üsyan etməyə hüququ var, heç kim bu hüququ onun əlindən ala bilməz. Lakin bu üsyana da hazırlıq lazımdır, bu hadisələrə də hazırlıq lazımdır. Hazırlığı isə görə elə edək ki, tələsə - tələsə təndirə düşməyək. Bu hadisələr iki ildir davam edir. Bizə iki ildir deyirlər ki, səbirli olmaq lazımdır, təmkinli olmaq lazımdır. Artıq səbir də tükənib, təmkinə də vaxt yoxdur. Lakin hər tərəfli düşünüb həll etməliyik. Tez - tez yada salırlar ki, Rumıniya. Rumıniya müstəqil dövlət idi. Ona görə də Rumıniyada müstəqil dövlətin müstəqil ordusu var idi. Düzdü həmin ordu üsyan ərəfəsində, üsyanın ilk

günlərində xalqa atəş açdısa, lakin sonra xalqın üsyanına qoşuldu və həmin diktaturanı devirdi. İndi bizim milis Cəlilabadda bu diktaturanın, bürokratiyanın əmri ilə xalqa atəş açırsa sabah da xalqla birləşib bürokratiyaya atəş açacaq. Və biz bunu gördük, bu olacaq da. Azərbaycanda 700 minlik ordu var, bu orduya qarşı vuruşmaq üçün əgər lazım olacaqsə biz qüvvələrimizi səfərbər etməliyik və buna hazır olmalıyıq. Ordunu müharibəyə hazırlıqsız aparan komandir ən azı ölüm cəzasına məhkum olunmalıdır. Çünki əgər bir nəfər şəxs öz qanı üçün cavab verirsə, ordunun komandiri, ordunun başçısı ordudakı neçə yüz min adamın qanı üçün, canı üçün cavab verməlidir. Ona görə silahsız, hazırlıqsız xalqı üsyana çağırmaq mənim fikrimcə avantüradır. Lazım olanda üsyan da olacaq və bunun müddəti də var. Və bir də təkrar edirəm, bizim indiki yolumuz 2 il dözmüşük, 2 - 3 ay da dözək. İki - üç ay ərzində seçki kompaniyası başlanmalıdır. Yəni dünən deputatların üçdə ikisi orada olmadığı üçün onlar həmin qanunu - seçki haqqında qanunu qəbul edə bilmədilər və bu məsələ ayın ikisinə qalıb.

Seçki haqqında qanun qəbul olunandan 3 ay sonra seçkilər keçirilməlidir. Vaxtın uzanması bürokratiyanın, Moskvanın xeyrinədir. 3 gün bundan əvvəl Polyaniçko « Pozisiya » verilişində deyib ki, « vremya iqraet na nas.» Yəni, vaxtın uzanması onlara xeyirdir. Və orda açıq aşkar deyir ki, nəticəsiz mitinqlər, nəticəsiz tətillər, Xalq Cəbhəsini xalqın gözündən salır və Xalq Cəbhəsindən uzaqlaşmağa məcbur edir xalqı. Əhalinin əksər hissəsi tam şüurlu surətdə bunu başa düşür. Ancaq elə hissəsi də var ki, doğrudan da bu tətillərin, mitinqlərin bu cür uzanması, məsələlərin isə bilərəkdən, qəsdən Respublika aparatı tərəfindən həll olunmamasının səbəbini başa düşməkdə çətinlik çəkir. Bütün bunlar da ona gətirib çıxara bilər ki, xalqın yeganə ümidi olan Xalq Cəbhəsinə xalq öz ümidini itirsin və ondan sonra xalq tamamilə otursun evində,

seçkilərdə iştirak etməsin və ondan sonra Vəzirov məlumat versin ki, 98,5 % iştirak edib və xalqın istədiyi adamlar seçilmişdi. Bununla da köhnə bürokratik aparatın yerində qalmasına şərait yaranar.

Onlar indi xalqın yeganə ümidini sındırmaq üçün düşməni vasitələrə əl atırlar. Tətiləri keçirdikdən sonra yadınızdadırsa, dekabrın 1 - dən 16 - sına qədər un olmadı. Bunlar təsadüfi deyildi. Bütün məlumatları almışdıq ki, Respublikanın nə qədər ərzaq ehtiyatı var. Bilə - bilə mağazalara vermirdilər ki, xalqın arasında süni surətdə narazılıq yaratsınlar və desinlər ki, tətillərin nəticəsi aclıqdan başqa heç nə vermir. Biz birinci tətilərdən çox böyük qələbələr qazanmışdıq. Həmin qələbələrdə Xalq Cəbhəsi təsdiq etmişdir ki, kütləvi surətdə seçkilərdə iştirak edə bilər. Bundan başqa suverenlik haqqında qanunun qəbul olunmasına biz nail olmuşduq. Lakin ikinci tətilin nəticəsi bir qədər ondan aşağı olduğu üçün bundan xalqda narazılıq yaratmaq üçün istifadə edirdilər. Əgər birinci tətildə xalqın əmək haqqını ödəməyə razılıq vermişdilsə, ikinci tətildə dekabr tətilindən sonra respublikanın prezidenti televiziya ilə elan etdi ki, əmək haqqı ödəniləcək. Amma əmək haqqı ödənilmir əhaliyə. Süni surətdə aclıq yaradırlar ki, Xalq Cəbhəsindən narazılıq yaransın . Bundan başqa Xalq Cəbhəsindən narazılıq yaratmağa tamamilə başqa yollar da var. Şəhərdə müəyyən yerlərdə ixtişaşlar salırlar və hər yerdə də deyirlər ki, Xalq Cəbhəsinin nümayəndələri filan yerdə filankəsi söydülər və filankəsə sataşdılar. Yollardan biri də əhalinin öz arasında bir biri ilə vuruşmasının təşkil olunmasıdır ki, o da Xalq Cəbhəsinin pərdəsi altında aparılır. Yəni rayonlarda aclıq məsələlərində cəbhəni yönəldiblər raykom katibləri dəyişikliyi ilə məşğul olmağa. Onda da tayfalar, nəsillərdən istifadə edirlər. Rayonları bölüblər iki hissəyə. Katibin əleyhinə Xalq Cəbhəsinin əli ilə iş aparırlar və sonra ikinci qrup Xalq Cəbhəsinin əli ilə katibi çıxarıb

yerinə öz nümayəndəsini qoymaq istəyir. Bu mafiyalar və onların da nümayəndələri kəndlərə, nəsillərə, tayfalara bölünürlər və katib davasının üstündə bunların öz davası başlanır. Tayfa davası başlamaqla, birincisi Xalq Cəbhəsini nüfuzdan salmaq, ikincisi isə əhalini bir - biri ilə vuruşdurub xalqın başını qatmaq istəyirlər və bu da onların növbəti siyasətlərindən biridir. Növbəti siyasətlərindən biri də xalqı parçalamaq üçün yerli - gəlmə məsələsinin ortaya atılmasıdır. Bakının özündə didərginlərlə yerli əhalini bir - biri ilə vuruşdurmaq istəyirlər. Hətta bu məsələ gedib rayonlara da çıxıb. Hətta mən eşitmişəm, Şuşada deyirlər yerli Şuşalılar, gəlmə Şuşalılar. Ağdamda deyirlər, yerli Ağdamlılar, gəlmə Ağdamlılar. Bu, bütün əhalinin arasında aparılan məqsədyönlü işin nəticəsidir. Bununla istəyirlər xalqın başını qatsınlar, başqa məqsədlərdən uzaqlaşdırsınlar. Və indiki vəziyyətdə bizim yeganə bir yolumuz var.

Azərbaycan Xalq Cəbhəsi bu sessiyada təklif etmişdir ki, Konstitusiyaya qanunu əsasında Konstitusiyaya əlavələr edilsin. Yəni Konstitusiyaya əlavələr o şəkildə edilsin ki, Azərbaycanın özü fəvqaladə vəziyyət elan edə bilsin. Və bizim tələbimiz odur ki, Ali Sovetdə Ermənistanla bütün əlaqələrin kəsilməsi və rəsmi surətdə onlara müharibə elan edilməsi ilə bağlı qərar qəbul edilsin. Əsas məsələlərdən biri də Dağlıq Qarabağ əhalisinin Respublika Ali hakimiyyət orqanına, hökumətinə tabe olmadığı üçün Ali Sovet qərar çıxarmalıdır ki, Dağlıq Qarabağın erməni əhalisi Azərbaycan vətəndaşlığından məhrum olunub Azərbaycandan çıxardılmalıdır. Bu bizim tələblərimizdir və ayın ikisindəki sessiyada bu tələbləri biz yenidən təkrar edəcəyik və çalışacağıq ki, birincisi orada Ali Sovetin ətrafında təzyiq gücü olmaqla bu qərarı çıxarmağa məcbur edək. Seçki qanununun qəbul olunmasından sonra seçki kompaniyasının başlanılmasına məcbur edəcəyik ki, vaxtı uzatmasınlar və xalqın arasında çaxnaşma yaranmasın. Əgər bunu biz edə

bilməsək, deməli seçki qanununun uzadılması, seçki kompaniyasının uzadılması bizim öz ziyanımıza olacaq. Bundan başqa biz istefa tələb edirik. Bu istefaya ya tətil yolu ilə nail olmaq olar, ya üsyan yolu ilə. Tətilin nəticələri məlumdur. İndi yeni tətillərə başlamaq üçün bizim imkanımız yoxdur və hazırkı şəraitdə bu bizim özümüzə ziyandır. Tətil bir iki həftədən sonra yenə keçirilə bilər. İndi biz nə edə bilərik ? İndi bizim yeganə yolumuz var, seçkilərə hazırlaşmaq, seçkiləri mütəşəkkil şəkildə keçirmək və həmin dövrə qədər bu məsələləri həll etmək.

Dağlıq Qarabağ məsələsinə aid olan işlər. Biz bunu açıq deyirik, Dağlıq Qarabağa müəyyən qüvvələrimizi silahlandırır və göndəririk, lakin silahımız çatışmır. Xalq Cəbhəsinin üzvləri yığılıb gediblər, sərhəddə yerləşiblər və vuruşmalarda iştirak edirlər, yaralananlar da var, ölənlər də. Lakin yenə təkrar edirəm, buna bizim öz qüvvəmiz çatışmır, silah çatışmır. Ali Sovetdən tələblərimizin biri də odur ki, Azərbaycanın milis qüvvələri daim silahlandırılmalı, Azərbaycanda hərbi səfərbərlik elan edilsin və hərbi qüvvələr sərhəd zonasında yerləşdirilsin. Əgər biz bunlara nail olmasaq müəyyən müddətə öz məqsədlərimizdən uzaqlaşmış olacağıq. Bizim müvəqqəti olaraq Xalq Cəbhəsində Təşkilat Komitəsi yaranıb və ayın 6 –7 - də bizim konfrans keçiriləcək. Konfransda seçkilərin orqanları yenidən seçiləcək. Biz elə məsləhətləşmişik ki, ayın 7 - də saat beşə növbəti mitinqimizi təyin edək. İndi Təşkilat Komitəsinin qərarı ilə biz ayın 2 - də sessiyada iştirak edirik. Əhali mühasirəyə alınmalıdır Ali Sovetin binasını və ayın 7 - də biz gələcək seçki platformamızla çıxış etməliyik. Bu istefaya hansı yollarla nail ola bilərik ? Bunları ayın 7- də seçkilərin orqanları tərəfindən elan edə bilərik. Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin yeni seçkilərin orqanı tərəfindən bunlar hamısı elan olunacaq.

İndi bizim yeganə bir vəzifəmiz var. Azərbaycanın bütün rayonlarında tam əminəməliyə nail olunmasıdır. Bunu

yalnız və yalnız fəhlə ,tələbə drujinaları tərəfindən, Xalqın müdafiə komitələri tərəfindən, özümüzün qruplarımız tərəfindən həyata keçirə bilərik. Şəhərdə bizim çaxnaşmaya yol verməyə haqqımız yoxdur. Milli təhlükəsizlik orqanları, milis orqanları elə etmək istəyir ki, əhali bir biri ilə vuruşsun. Sonra desinlər ki, bir - biri ilə vuruşurlar və fəvqaladə vəziyyət elan etsinlər. Bir birimizlə vuruşmağa, əhalinin toqquşmasına yol verməməliyik. Ayın ikisində isə Azərbaycan Ali Sovetinin binası tam mühasirədə olmalıdır. Necə ki, Ermənistanda dekabrın 1 - də onlar qərar çıxardılar ki, Dağlıq Qarabağ birləşdirilməlidir Ermənistana, onda ermənilərin qüvvələri Ali Sovetin binasını səhər saat 5-ə qədər mühasirədə saxladılar və məcbur etdilər ki, Dağlıq Qarabağın bir aydan sonra birləşdirilməsi haqqında qərar çıxarsınlar. Və biz də elə etməliyik ki ayın 2 - də Ali Sovetin binası mühasirədə olsun. Azı 100 min əhali olmalıdır orada. Tələb etməliyik ki, sessiyanın gedişi televiziya ilə translyasiya olunsun və Azərbaycan Ali Soveti Ermənistanla bütün əlaqələrin kəsilməsini və onunla müharibə vəziyyətində olmasını elan etsin. Həmin qərar haqqında mən bunu deyə bilərəm. «Azadlıq» qəzetinin 2 - ci nömrəsi çıxıb. 3 - cü nömrədə E. Qafarovanın imzası ilə qərarın tam mətni çap olunacaq.

E. Məmmədovun Azadlıq Meydanında Milli Müdafiə Şurasının yaranması barədə çıxışı (13 yanvar 1990 - cı il)

Respublikamızın Milli mənlüyini qorumaq üçün artıq bütün siyasi vasitələrdən istifadə edilmişdir. İndi artıq həmin vasitələr tamamilə istifadə olunduğu üçün və bundan bir nəticə əldə edilmədiyi üçün Milli Müdafiə şurasının yaranması zərurəti ortaya çıxmışdır.

Bu təşkilat siyasi təşkilat deyil. Bu, Azərbaycanın, bir daha təkrar edirəm ərazi bütövlüyünü, milli mənliliyini qorumaq üçün fəvqəladə vəziyyətdə yaradılmış hərbi şura dır. Bu şuranın işində dövlət aparatı da, ictimai təşkilatlar da, nazirliklər də Azərbaycanın bütün vətənpərvər qüvvələri də iştirak etməlidirlər. Məhz bunun əsas vəzifəsi Azərbaycanda indi fəvqəladə vəziyyətin olduğunu elan etmək və bu fəvqəladə vəziyyətdən çıxış edərək Azərbaycanın müdafiəsini təşkil etməkdir. Azərbaycanın müdafiəsini təşkil olunmasını zəruri edən səbəblər izah olundu. Artıq bütün siyasi vasitələrdən istifadə olunub. İki gün bundan əvvəl Xanlar rayonunda Şaumyankənd rayonunun birinci katibinin və prokurorluğun işçilərinin gətirdiyi maşınlar saxlanılmış və ordan silah tapılmışdır. Silah daşdıqlarına görə onlar məsuliyyətə cəlb olunmuş və həbs olunmuşlar. Bunun əvəzində isə ermənilər Şaumyankənd rayonundan 43 nəfəri girov götürüblər. O cümlədən 12 nəfər qadın, 6 nəfər uşaq. Tələbləri də budur ki, birinci növbədə Şaumyankənd rayonunun Kommunist Partiyası adlandırılan təşkilatının birinci katibi Ağacanyan azad olunmalıdır. Dünən səhərə qədər onlar vaxt qoymuşdular ki, azad olunsun və girov götürülənlər dəyişdirilsin. Dünən səhər onun yarısında onlar Ermənistandan vertalyotlar vasitəsi ilə Şaumyankənd rayonunun ətrafına və Çaykəndə 500 nəfərlik desant çıxarmışlar. Həmin 500 nəfərlik desant hərbi paltarda çıxardılmış, sonra isə paltarlarını dəyişərək ağ kombinizonlarda döyüşə girmişlər. Oradakı Xalq Cəbhəsinin qüvvələrinin və milis qüvvələrinin az da olsa təzyiqi nəticəsində onlar geri oturdulmuşlar. Onlar Şaumyankənd rayonunun Todan kəndinin ətrafında səngərlərdə mövqe tutaraq müharibəyə başlamış və vertalyotlardan atəş açıb bizim qüvvələri orada bombalamışlar. Bu artıq elan edilməmiş müharibənin başlanması deməkdir. Orada olan qüvvələrin azlığı, milis qüvvələrinin demək olar ki, silahsız

olması nəticəsində bu hadisələr get-gedə gərginləşir. İndi bizim yeganə çıxış yolumuz hazırkı vəziyyətdə Azərbaycanda fəvqəladə hərbi vəziyyət elan etmək, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi, bütün ictimai təşkilatların iştirakı ilə, Xalq Cəbhəsinin rayon şöbələrinin dayaq dəstələrin vasitəsilə bu Milli Müdafiə Şurasının işini təşkil etməkdir ki, həmin hərbi qüvvələri nizamlı şəkildə təşkil etsin. Yəni əsgərliyə getmiş, silah tutmağı bacaran və intizama tabe ola bilən qüvvələr qruplaşdırılmalı, silahlandırılmalı, sərhəd bölgələrinə, Şaumyankəndə, bir də Qarabağa göndərilməlidirlər. İndi biz təxminən bir həftə-on günə hazırlığımızı gördükdən sonra, bunların hamısını alandan sonra Dağlıq Qarabağda məsələni birdəfəlik həll etməliyik. Bunun daha gözləmək yolu qalmamışdır. İndiyə qədər gözləmək mövqeyini bizim Respublikamız götürmüşdür. İndi də siyasi yollardan istifadə etməklə bu məsələnin həllini axtarırlar Lakin bütün yollardan istifadə olunmuşdur və heç bir nəticə əldə olunmamışdır. Nəticə odur ki artıq müharibə Dağlıq Qarabağdan Azərbaycanın daxili ərazilərinə keçmişdir. Bu günlərdə Ermənistanla sərhəd rayonlarda Ermənistanın 80 minlik «milli azadlıq» ordusu yerləşdirilmişdir və istənilən vaxt hücumu hazırdır. Bu mərhələdə bizim Moskvadan kömək gözləməyə, burada yerləşdirilmiş rus ordusundan kömək gözləməyə heç bir ixtiyarımız, haqqımız yoxdur. Bu məsələ Azərbaycana aid məsələdir. Azərbaycan öz hüquqlarını, yəni müdafiə hüququnu Moskvaya vermişdir. İki il bu hadisələrin keçməsi göstərdi ki, Moskva Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, suveren hüquqlarını müdafiə etmək niyyətində deyildir. İndi bu məsələni özümüzdən başqa heç kim bizim əvəzimizə həll etməyəcək. Həmin qüvvələri biz dövlət vasitəsi ilə silahlandırmalıyıq. Dövlətin əlində olan silahlarla silahlandırmalıyıq. Daxili İşlər Nazirliyinin qüvvələri ilə, əlavə təşkil olunan qüvvələr ilə. Əgər bu qüvvələri

silahlandırmaqdan imtina etsələr bizim bütün xalqın imkanı, gücü çatacaq ki, bu silahı biz öz gücümüzlə əldə edək. İndi bu Milli Müdafiə Şurasının yaradılması heç də ictimai siyasi təşkilatların ləğv olunması demək deyildir. İndi Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyası ən gec ikinci gün davam etdirilməli, həmin sessiyada Ermənistanla bütün əlaqələrin kəsilməsi, Ermənistanla müharibə vəziyyəti elan olunmalıdır (Yerdən xalq replika verir). Ermənistanla əlaqələr onsuz da kəsilib. İndi bu rəsmiləşdirilməli, Ermənistanla müharibə vəziyyəti rəsmi şəkildə elan olunmalıdır. Rəsmi şəkildə elan olunmalıdır ki, Azərbaycanda hərbi səfərbərlik elan olunur. Artıq səfərbərlik elan olunanda, buna bütün rəhbərlik Milli Müdafiə Şurası tərəfindən edilməlidir. Milli Müdafiə Şurası xalqın silahlanmasına, xalqın müdafiəsinin təşkilinə, Azərbaycanın müdafiəsinin təşkilinə rəhbərlik etməlidir. Bu rəhbərlik edilməsinin üzərində də bunlar təşkil olunandan sonra Dağlıq Qarabağ hadisəsi bu sessiyada birdəfəlik həll olunmalıdır ki, vilayət ləğv olunur. Vilayət ləğv olunduqdan sonra bizim bircə yeganə vəzifəmiz də var. Erməniləri Dağlıq Qarabağdan tamamilə çıxarmaq. Əgər bunlar edilməsə, yəni dövlət aparatı Milli Müdafiə Şurasının işində iştirak etməsə Şura Azərbaycanın tam müstəqilliyini elan etməli, qonşu ölkələrə- İrana, Türkiyəyə, bütün müsəlman dünyasına müraciət edib, müdafiə olunmasını tələb etməlidir. Əgər bizim milli qeyrətimiz, milli namusumuz, milli şərəfimiz tapdalanmaq təhlükəsi altındadırsa, bütün xalq bu işdə yaxından fəal iştirak etməlidir. Heç kim kənarda dayanmamalıdır ki, bizi göndərməyin, başqasını göndərin. Bu birinci növbədə özünü azərbaycanlı hesab edən hər kəsin borcudur. Burada qan da töküləcək, hər bir adam hesab etməlidir ki, birinci növbədə onun öz qanı tökülə bilər.

Etibar Məmmədovun məhkəmədəki çıxışı
(30-31 oktyabr 1990 - cı il)

Hakim: Siz deyirsiniz ki, Milli Müdafiə Şurası Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin nəzdində deyildi, ayrıca ictimai təşkilat kimi yaratmışdınız. Onda niyə dövlət orqanlarının nümayəndələrini, o adamları ki, müdafiə onlardan çox asılı olardı, həmin Şuraya daxil eləmərdiniz?

E.Məmmədov: Dövlət orqanları da, hakimiyyət orqanları da onun işində iştirak etməyə söz vermişdilər. Ayaz Mütəllibov özü yanvarın 15- də, 16-da demişdi ki, nə lazımdırsa siyahını verin. Mən özüm şəxsən ona bütün siyahını vermişəm, bizə nə qədər texnika lazımdır, nə qədər yanacaq, nə qədər həkim, təcili yardım maşınları lazımdır yazıb götürüb hamısını. Yanvarın 16-da həmin məsələlərin həlli üçün Rəhim Qazıyevlə bir yerdə Ayaz Mütəllibovla görüşmüşdük. Bizim özbaşımıza Milli Müdafiə Şurasında iştirak etməyimiz barədə söz-söhbət, sonradan dövlət orqanları rəhbərlərinin, Ayaz Mütəllibov və başqalarının öz yaxalarını kənara çəkməsi nədən irəli gəlir? Necə olur ki, Milli Müdafiə Şurası yaradılan kimi, bir günün içərisində 6 telefon qoyulur orda bizim üçün? Siz özünüz bilirsiniz ki, Bakıda telefon nömrəsi almaq, özü də bir günün içərisində, nə cür ola bilər? Birdən-birə 6 telefon qoyuldu bizim otağımıza. Hökumət telefonu da qoyulmuşdu ki, bizim birbaşa əlaqəmiz olsun Nazirlər Sovetinin sədri ilə, MK katibləri ilə, ancaq bu nömrəni birləşdirməyə vaxt çatmadı.

Hakim: Məmmədov, beş nəfər ki daxil olub Milli Müdafiə Şurasına, şəxsən onların əllərində heç bir idarə, müəssisə yox idi. Çətindir, əgər sənin tabeçiliyində bir adam yoxdusa, bir iş görmək çətindir. Mən o məqsəd ilə deyirəm, bax yaxşı olmazdı ki, Müdafiə Şurasında Nazirlər Sovetindən bir nəfər adam olaydı, voenkomatdan bir nəfər adam olaydı?

E.Məmmədov: Rəhbərliklə razılaşıb belə nəzərdə tutmuşduq ki, Milli Müdafiə Şurasında bütün orqanların nümayəndələri iştirak etməlidir. Əgər mitinqdəki çıxışlarıma

nəzər salsanız görərsiniz: Təklif olunub ki, Şurada KP-nın da nümayəndəsi olsun, bütün ictimai təşkilatların və nazirliklərin də. Onlar da əvvəldən söz vermişdilər ki, biz də iştirak edəcəyik və iştirak da edirdilər, ancaq özlərini hələ də rəsmiləşdirməmişdilər. Vəziyyət dəyişəndən sonra dedilər ki, ümumiyyətlə, xəbərimiz yox idi.

Hakim: Siz bu faktı düz hesab edirsinizmi ki, onların nümayəndəsi olsaydı daha...

E.Məmmədov: Onların nümayəndəsi, əlbəttə olmalı idi. Biz əvvəldən bunu nəzərdə tutmuşduq. Özlərinə də məlumat verilmişdi bu barədə.

Hakim: Yaxşı, indi də o məsələnin mitinqdə əhali qarşısında qaldırılmasından danışın. Bunu əhaliyə nə təhər çatdırmısınız ?

E.Məmmədov: Mitinqdə Əbülfəz bəy İdarə Heyətinin qərarını elan edib bildirdi ki, Milli Müdafiə Şurası yaradılır və tərkibi də kimlərdən ibarətdir. Sonra dedi ki, Milli Müdafiə Şurası siyasi təşkilat deyil, siyasi partiya deyil, sərhəddə müharibə vəziyyətidir, bu vəziyyəti nizama salmaq üçün sərhəddin müdafiəsini təşkil etmək üçün Müdafiə Şurasını yaradırıq və onun işində bütün siyasi təşkilatlar, ictimai təşkilatlar iştirak edə bilirlər. Dövlət orqanları da Şuranın işində iştirak edəcəklər. Bizim məqsədimiz həmin dövrdə könüllü qüvvələri təşkil etmək idi. Özü də birbaşa Cəbhəyə gələnlərin heç birini siyahıya almırdıq, ancaq idarələrin zəmanəti ilə siyahıya alırdıq. Yəni idarələrin özündə onların siyahısı təşkil olunmalı idi, idarə onların haqqında zəmanət verəndən sonra biz siyahını rəsmiləşdirib, onları təşkil edib, sərhəd rayonlarına göndərməli idik. Dövlət isə onları silahlandırmağı və lazım olan texnika ilə, lazım olan vasitələrlə təchiz etməyi boynuna götürmüşdü. **Hakim :** Bunların hamısını mitinqdə öz çıxışınızda elan etmişiniz?

E.Məmmədov : Bəli.

Hakim: 67-ci maddə ona görə verilir ki, yanvarın 13-də siz qeyri-qanuni o məsələyə ...

E.Məmmədov: Hansı məsələyə?

Hakim: Otnoşenie k Armenii. Orda bu məsələyə toxunulur da?

E.Məmmədov : Bəli.

Hakim: Yaxşı, sonra necə inkişaf etdi vəziyyət, mitinq necə davam elədi, kimlər çıxış elədi orada?

E.Məmmədov: Sonra çıxış edənlərin əksəriyyəti yadımda deyil, çünki mən həmin vaxtı içəridə oturmuşdum, tribunanın arxasında otaq var, orda hökumət telefonu, başqa telefonlar var, orda məsələləri müzakirə edirdik. Polyaniçko ilə, başqaları ilə danışırıdım, tribunaya çıxmağa vaxt yox idi. Ona görə dəqiq yadımda deyil kimlər danışmış. Amma mitinqin axırına yaxın bizə xəbər çatdı ki, şəhərdə bir neçə yerdə ölüm hadisəsi var. Artıq ölüm hadisəsi mitinq başlayana qədər olmuşdu. Məni ittiham edirlər ki, guya ölüm mitinqdən sonra olub. Halbuki əvvəl olub. Mitinq qurtarandan sonra dedilər vağzala tərəf gedən yolda nəşə şuluqluq var. Mən düşdüm, maşın bizi gözləyirdi, ora gedəndə artıq gördük ki, çox böyük çaxnaşma var. Çaxnaşma deyəndə camaat yığılır və bizim cavan uşaqlar – Xalq Cəbhəsinin nümayəndələri çalışırlar yığılan camaatı dağıtsınlar ki, çıxıb getsinlər, ora yığılmasınlar. Ordan qayıtdıqdan sonra mən Aydın Məmmədova (Azərbaycanın o vaxtkı Daxili İşlər Naziri) zəng elədim. O, dedi artıq 12 ölüm hadisəsi var, şəhərdə vəziyyət pisdır, kütləvi qırğınlar başlayıb. Təklif etdim ki, lazımdırsa əhalinin sakitləşdirilməsində milislə bir yerdə iştirak edə bilərik. Dedi ki, hələ baxarıq. Sonra gərək ki, bir dəfə də danışdım. Kömək haqqında təkliflərimizi qəbul etmədilər ki, bizim öz qüvvələrimiz var. Mənim məlumatıma görə, daxili qoşun hissələrini ayın 11 - indən şəhərə köçürməyə başlamışdılar və artıq onların sayı 10 mindən artıq idi – istənilən qədər

qüvvə var idi, bundan istifadə etmək olardı. Mən ayın 13 - ündə, 14 - ündə gecə bütün şəhəri maşınla gəzdim. Təəccüblü o idi ki, nə patrul maşınına, nə daxili qoşun hissələrinə, nə milis qüvvələrinə rast gəldim. Bizim uşaqlar camaatı başa salırdılar ki, bu qırğın bir məqsədlə təşkil olunub: Azərbaycana qoşun yeridilməsi üçün bəhanə əldə olunsun. O qırğınlarda iştirak edənlər 5 - 6 nəfərlik dəstələr idi, onların qarşısını almaq çətin deyildi. Sumqayıtdan sonra hamı bilir ki, qırğınlar çox vaxt gecə olur. Ancaq təəccüblüdür ki, gecələr Bakıda sakitlik idi. Günortaya qədər sakitlik olurdu. Günorta ona görə qarışıqlıq salırdılar ki, günorta camaat çox yığılırdı və belə bir effekt yaranırdı ki, kütlə gedir və ondan sonra meyidlər qalır. Qarışıqlıq salan şəxslər kütlənin arasında itə bilirdilər. Qoşunların işə qarışmaması isə göz qabağında idi. Nə milis qarışırdı nə də ki, qoşunlar.

Hakim: Bu qırğının qarşısını almaq üçün nə işlər görmüsünüz?

E.Məmmədov : Ayın 13- ündən başlayaraq bütün qüvvələri təşkil etmişik. Rayon şöbələri işə nəzarət edirdilər. Hər yerdə camaatı başa salırdılar ki, ermənilərin evini dağıtmağın, onları evlərində döyməyin ümumi məsələnin həll olunmasında heç bir xeyri yoxdur. Ancaq bu o yerə gətirib çıxara bilər ki, dövlət orqanları Bakıya qoşun yeritməsi üçün Moskvaya bəhanə verər. Daxili qoşun hissələri və milis işçilərinin tamamilə işə qarışmadığı bir şəraitdə, demək olar ki, ayın 15 - indən sonra biz şəhərdə vəziyyəti sabitləşdirə bilmişdik. Artıq ayın 16 - sında aldığımız məlumata görə, ölüm hadisəsi yox idi. 15 - ində Mərkəzi Komitənin büro üzvləri ilə görüşümüz olmalı idi ki, görək Milli Müdafiə Şurasının işində onlar hansı şəkildə iştirak edəcəklər və nə kömək göstərəcəklər. Təxminən axşam saat 8 - də biz Mərkəzi Komitənin binasında olduq və gözlədik. Sonra məlum oldu ki, büro üzvləri ilə yox, Primakov, Girenko və

başqa nümayəndə heyəti ilə görüşməliyik. Ayaz Mütəllibov, Telman Orucov və Rafiq Əliyev də iştirak edirdi görüşdə.

Hakim: Nə barədə görüşüb söhbət etdiniz?

E.Məmmədov: Biz, birinci gözləmərdik ki, həmin görüş olacaq. Bizim üçün təsadüfi görüş idi. Orda Primakov ondan başladı ki, Bakıda vəziyyət pəssir, qırğınlar gedir, bunun qarşısını almaq lazımdır, Xalq Cəbhəsi münasibətini bildirməlidir buna və bu pislənməlidir. Ümumiyyətlə, vəziyyət müzakirə olunanda biz öz tələblərimizi irəli sürdük, bildirdik ki, nəyə görə gərginləşib, Moskvanın birtərəfli mövqeyi nəyə gətirib çıxara bilər və hansı tədbirlər görülməlidir. Primakov dedi ki, televiziya vasitəsi ilə çıxış edin, qırğının dayandırılması haqqında, qəti tədbirlər görülməsi haqqında xalqa müraciət lazımdır. Primakova dedim ki, mən çıxış etməyə hazıram. Dedi ki, bunun haqqında fikirləşərik. Primakov dedi ki, qəti tədbirlər gözlənilir və bu günlərdə siz onu görəcəksiniz. Fövqaladə vəziyyət yaradılacaq, o cümlədən Bakıda. Biz öz etirazımızı bildirəndə dedi ki, yox, Bakıda olmayacaq. Ancaq, sən demə 15 yanvar qərarı hazır imiş və onlar hansı tədbirlərin həyata keçirilməsini əvvəldən nəzərdə tutmuşdular. Həmin görüşdən sonra Ayaz Mütəllibovla mənim ayrıca söhbətim oldu. Həmin siyahını verdim – nələr lazım idi onların siyahısını. Yəni ki, həmin dövrdə bizim hökumətin nümayəndələrinin elə bir etirazı yox idi ki, nəyə görə milli müdafiə işi ilə məşğul olursunuz, bu bizim işimizdir vəs. Səhərisi gün ayın 16 - sında evlərin dağıdılması hadisəsi olmuşdu, ancaq milli zəmində ölüm hadisəsi yox idi. Ancaq 16 - sında biz xəbər almağa başladığımız ki, Bakıya qoşun yeridilməsi gücləndirilir, yəni Nasosnu aeroportu, Qala aereportu və başqa yerlərdən hava ilə qoşunlar köçürülür. Bundan başqa dəmiryolu ilə çoxlu qoşun hissələrinin gəlməsi artıq fakt idi. 16 - sında birinci dəfə məlumat aldığımız ki, aeroportdan şəhərə tank kolonnası gəlir. Onda göstəriş

verdim ki, kolonna saxlanılsın, özüm gəlirəm ora. Məlumdur ki, həmin kolonnaların şəhərə girməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirə bilərdi. Mən özüm aeroport yoluna gedəndə gördüm ki, artıq əhali özü yolu bağlayıb, tank kolonnası gəlir. Polkovnik idi həmin tank kolonnasının komandiri, soruşduq ki, bu kolonna hansı istiqamətə gedir?

Hakim: Yorulmusunuzsa, pereriv edək. Yoxsa, bir 10 dəqiqə də danışın, sonra?

Yerdən: Ona su verin.

Hakim: Qayda var, qanun var, sabahısı gün sözsöhbət ola bilər. Buyurun.

E.Məmmədov: Deməli, birinci dəfə şəhərə tank kolonnası gələndə polkovnikdən soruşdum ki, nə məqsədlə şəhərə girirsiniz? Dedi ki, elə bir məqsədimiz yoxdur, şəhəri keçib sərhəddə getməliyik. Dedim: axı aydın deyil ki, nəyə görə Bakıya qoşun gəlməlidir? Həmin tank kolonnası tutaq ki, Cəlilabada, Lənkərana, Astaraya getməlidirsə, şəhərin ətrafından yol var. Dedi ki, biz bilmirik, bizə belə əmr verilib. Sonra öz rəhbərləri ilə danışandan sonra kolonna geri qayıtdı. 2-ci kolonna Sumqayıt yolundan gəlirdi, onu da əhali saxlamışdı. Hərbiçilərlə münasibəti gərginləşdirməmək üçün gəldik hərbi məktəbin rəisi Koşevoyla söhbət elədik. O, Polyaniçko ilə, sonra isə general Sokolovlə danışdı və qərara gəldi ki, şəhərdə vəziyyəti gərginləşdirməmək üçün həmin tank kolonnası geri, yəni şəhərciyə qayıtsın. Kolonna qayıtdı. Polyaniçkodan soruşdum: «Şəhərə qoşun yeridilməsi nə məqsəd güdür?» O da dedi ki, şəhərə qoşun yeridilmir, qoşunlar şəhərdən keçib sərhəddə gedirlər. Ona bildirdim ki, əgər Dağlıq Qarabağda fəvqaladə vəziyyət elan olunursa, ora qoşun getməlidirsə, onda Dağlıq Qarabağa yaxın Gəncə aeroportudur, qoşunları desantla, təyyarələrlə həmin aeroporta göndərmək olar. Nə üçün təyyarələr Bakının ətrafında, Nasoslu hava limanında düşməlidir və hərbi texnika Bakının içərisindən keçib getməlidir? Polyaniçko və

hərbçilər cavab verdilər ki, bizim heç nədən xəbərimiz yoxdur. «Xəbərimiz yoxdur», ancaq gecə bir neçə yerdən şəhərə girməyə cəhd olunmuşdu. Artıq əhali hər yerdə maşınlarla hərbçilərin qarşısını alırdı. Ayın 17 - sində səhər Milli Müdafiə Şurasının qərargahına gələndə eşitdim ki, camaat Mərkəzi Komitənin qarşısına yığılıb Bakıda fəvqaladə vəziyyət, komendant saati tətbiq edilməsinə etiraz edir, hətta bəzi müəssisələrdə tətillər başlayıb, əhali şəhərə qoşun yeridilməsinə öz narazılığını bildirir. Çünki birinci dəfə 1988-ci ildə xüsusi vəziyyət və komendant saati tətbiq olunanda hərbçilərin özbaşınalığını görmüşdülər. Buna görə də harada hərbi hissələr görünürdüsə, kortəbii surətdə qarşısını alırdılar, hərbi maşınları heç yerə buraxmırdılar. Gördük bütün bunlar kortəbii surətdə olur və bəzi yerlərdə, hətta kənardan gəlmə qoşunları yox, şəhərin özündə olan hərbi hissələr də maşınla çıxıb bir yerə gedəndə yolda saxlayırlar və bu da xoşagəlməz nəticələr verə bilərdi. Buna görə də qərara aldım ki, vəziyyətə özümüz nəzarət edək, hər hansı bir provokasiya olmasına imkan verməyək. Ayın 16 - sında axşam Mərkəzi Komitədə mən Vəzirovla görüşdüm və televiziya ilə çıxış məsələsini onun yadına saldım. Bildirdim ki, təkcə erməni məsələsi ilə əlaqədar yox, həm də bu hərbçilərin Bakıya qeyri-qanuni yolla yeridilməsi məsələsi ilə əlaqədar əhalini sakitləşdirmək lazımdır; qırğınlar salmağın nə məqsəd güddüyünü və bunun nə nəticələr verə biləcəyi televiziya vasitəsi ilə əhaliyə çatdırılmalıdır. Vəzirov dedi ki, yox, televiziya ilə çıxış olmayacaq, ancaq qəzetdə yazı bilərsən: bir məqalə yaz, biz məqaləni bu qəzetdə çap edək. Söhbət axşam saat 10 - un yarısında olub. Məlumdu ki, həmin məqalə yazılısaydı, səhərisi günü qəzetə çatmırdı, şəhərdə isə vəziyyət gərgin idi. Nə isə, çox söhbətdən sonra mən bildirdim ki, deməli, özü şəhərdə gərginliyin artmasında maraqlıdır, ona görə də vəziyyəti sakitləşdirmək üçün görülən tədbirlərin qarşısını alır. Əgər MK bizim televiziya

ilə xalqa müraciətimizə şərait yaratmırsa, buna imkan vermirsə, onda biz çıxışlarımızı informasiya vasitələri ilə bütün dünya, Azərbaycan SSR ictimaiyyətinə bildirəcəyik. Bildirəcəyik ki, şəhərdəki iğtişaşların hamısı Azərbaycan Kommunist Partiyasının fəaliyyətinin nəticəsidir və Moskva rəhbərliyi də bunda maraqlıdır. Bütün hadisələr üçün məsuliyyət Kommunist Partiyasının və mövcud hökumətin üzərində qalır

Hakim: Kimlərə demisiniz?

Məmmədov: Polyaniçko və Vəzirova. Bildirdim ki, şəxsən Vəzirov iğtişaşlara görə məsuliyyət daşıyır. Vəzirov dedi ki, onda bayırda 15 dəqiqə gözlə, biz müzakirə edək. Bir azdan Polyaniçko çıxdı bayıra və dedi ki, məsələ müzakirə olunur, həll ediləcək. O getdikdən sonra Rafiq Əliyev gəldi – ideologiya şöbəsinin müdiri – girdi Vəzirovun yanına. Çıxanda bildirdi ki, yox, Vəzirov fikrini dəyişib, televiziya ilə çıxış olmayacaq, ancaq məqalə yazıb qəzetdə çap etdirə bilərsiniz. Vəziyyət bu cür olanda artıq məlum idi ki, bunların məqsədləri heç də vəziyyəti sakitləşdirmək deyil, vəziyyəti gərginləşdirmək üçün əllərindən gələn bütün işləri görməkdir. Polyaniçko sonra dedi ki, Vəzirov imkan vermədi, mən sizin üçün şərait yaradıram, ancaq Əbülfəz bəyi tap, sədrlə bir yerdə çıxış eləyin. Saat təxminən 11-in yarısından Əbülfəz bəyi axtardıq, hara zəng vurduq, tapa bilmədik. Saat 12 - nin yarısı idi, Polyaniçko dedi: daha bu gün gecdir, qalsın sabaha, biz bürodə məsələni bir də müzakirə edək ki, televiziya sizə imkan vermək olar, yoxsa yox. Deməli, televiziya ilə xalqa müraciət edib vəziyyəti sakitləşdirmək cəhdimizin qarşısını aldılar. Biz də qərara aldığımız ki, bəyanat verək – Milli Müdafiə Şurasının bəyanatını. Ayın 17 - sində bəyanat verdik ki, bütün gələcək hadisələr üçün məsuliyyəti ancaq Kommunist Partiyası daşıyır. Ayın 17 - sində artıq MK qarşısında mitinq başlamışdı, şəhərə qoşun yeridilməsi cəhdləri də güclənirdi. Rəhbərliklə danışıqda

deyirdik: « Əgər qoşun yeridiləcəksə, bunu rəsmi surətdə bildirin ki, bunun qarşısı kortəbii surətdə alınmasın» Onlar da rəsmi surətdə bildirdilər ki, Bakıda fəvqaladə vəziyyət olmayacaq və qoşunlar heç bir halda Bakıya yeridilməyəcək. Primakov məsələ qaldırdı ki, bizim əlimizdə olan məlumata görə, sizin qüvvələriniz var, onlar MK binasına hücum edib, binanı almağa hazırlaşırlar. Mən də ona bildirdim ki, həmin məlumatdan xəbərim var, həmin məlumat bizim DTK, respublika rəhbərliyi tərəfindən verilib – sizi qorxutmaq üçün. Birincisi, 200 - dən artıq əsgər var MK - nın içərisində. Ondan əlavə, əgər MK-nın binasını tankla, BTR-lə texnika ilə qorumaq istəyirsinizsə, mən özüm həmin kalonnanı şəhərdən keçirib MK –nın yanında yerləşdirə bilərəm. Başqa hansı strateji obyektlər qorunmalıdırsa, gəlin onları müəyyənləşdirək, biz özümüz də sizə kömək edək, həmin obyektlərin mühafizəsi təşkil olunsun. Hər hansı bir xoşagəlməz hadisəyə yol verilməməsi üçün biz nümayəndələrimizi növbətçi də qoya bilərik. Onlar bu təkliflərdən imtina elədilər, dedilər ki, bizə bu lazım deyil, siz ancaq şəhərdə tətili dayandırmağınız. Tətıl isə artıq bütün şəhəri bürümüşdü, onun qarşısını almaq mümkün deyildi. Ayın 18 - sində Primakov MK-nın binasından çıxıb, camaat qarşısında çıxış elədi, dedi ki, fəvqaladə vəziyyət olmayacaq, mən tam məsuliyyəti ilə, İttifaq Sovetinin sədri kimi buna zəmanət verirəm, hətta özümü girov da verə bilərəm sizə – şəhərə qoşun yeridilməyəcək. Günorta saat təxminən üç olardı o, bunu deyəndə. Sonra xəbər gəldi ki, Vəzirov da çıxıb camaat qarşısında çıxış etmək istəyir. Mən tez zəng eləyib köməkçisinə dedim ki, Vəzirov belə hərəkət eləməsin, çünki vəziyyət təhlükəlidir, camaatın arasında onun çıxış etməsi pis nəticə verə bilər. Vəzirov çağırdı, çıxdım yuxarı, özü ilə təklidə görüşdüm. Soruşdu ki, nə məsələdir? Dedim ki, çıxış etmək istəsəniz vəziyyət yaxşı qurtarmaya bilər. Soruşdu ki, bəs vəziyyətdən çıxış yolu nədir? Bildirdim ki,

bu saat xalqın bir tələbi var: respublika rəhbərliyi istefaya çıxmalıdır. Ona bildirdim ki, televiziya ilə çıxış eləsin və elan etsin ki, istefa verir. Dedi ki, əgər çıxış yolu bundadırsa, mən buna razıyam, Hətta məsləhətləşdi ki, istefaya nə ad qoyaq? Xəstəliyimə görə, yoxsa pensiyaya gedirəm?

Hakim: Kişini məcbur eləmisiniz ...

E.Məmmədov: Məcburiyyət deyildi, şərait elə idi ki, doğrudan da həmin anda yeganə çıxış yolu o idi. Dedi ki, bəs hansı bəhanə demək olar? Dedim ki, heç bir bəhanə lazım deyil, açıqca çıxış eləyib deməlidir ki, vəziyyətin öhdəsindən gələ bilməyib, üzr istəsin, xalqdan halallıq istəyib çıxıb getsin. Dedi ki, yaxşı, mən buna razıyam, mənəm artıq ərizəm hazırdır, çıxış yolu bundadırsa, mən bunu eləyəcəm. Bu vaxt o birisi otaqdan Primakovla Girenko gəldilər. Primakov dedi ki, vəziyyət pisdır, camaat yığılıb MK- ya hücum etmək istəyir. Mən onu başa saldım ki, MK-ya heç kim hücum etməyəcək, heç kimin elə bir məqsədi yoxdur. Girenko soruşdu ki, vəziyyətdən çıxış yolunu nədə görürsünüz? Dedim ki, ancaq Vəzirovun istefa verməsidir və həm də həmin istefa olunan vaxt Primakovla Girenko çıxış edib televiziyaadan bildirməlidirlər ki, Bakıda fəvqaladə vəziyyət olmayacaq. Girenko dedi ki, Vəzirovun getməsi məsələsi artıq həll olunub – 18 - də. Ancaq biz heç cür yol verə bilmərik ki, istefa xalqın təsiri altında olsun. Bu ancaq bizim qərarımızla olacaq. Yəni, mitinqlər dayanandan sonra, sakitləşəndən sonra deyəcəyik ki, Vəzirov getdi. Biz heç cür imkan verə bilmərik ki, xalqda belə bir təəssürat yaransın ki, xalqın təzyiqi altında respublika rəhbərliyi istefa verdi. Primakov da dedi ki, əgər yollar açılmasa Yazovun əmri var, atəş açılmalıdır. Özü də belə deyirdi: “Est prikaz Yazova, otkrit şkválny oqon». Dedim ki, axı sən yarım saat bundan qabaq aşağıda elan eləyirdin ki, Bakıda fəvqaladə vəziyyət olmayacaq, burada deyirsən Yazovun əmri var. Axı, Yazovun özünün ixtiyarı yoxdur Müdafiə Naziri kimi əmr versin xalqa

atəş açmağa. Fövqaladə vəziyyət elan olunandan sonra əmr verə bilər. Dedi ki, fövqaladə vəziyyət olmayacaq, Siyasi Büronun üzvü və Ittifaq Sovetinin sədri kimi sizə təminat verirəm, ancaq bir tələbimiz var ki, tətil dayandırılınsın və MK qabağındakı mitinq dağıdılsın.

Hakim: Deməli, ayın 18-ində olub bu söhbət?

E.Məmmədov : 18 -ində təxminən günorta saat dörd olardı. Primakov «Yazovun belə bir əmri var» deyəndə, mən ona çatdırdım ki, Yazovun belə bir əmr verməyə ixtiyarı yoxdur, çünki o, icraedici orqandır, yəni Ali Sovetin qərarı olmasa o, özbaşına belə bir əmr verə bilməz, bu bizi qorxutmaqdan başqa bir şey deyil. Çıxdım bayırda camaata da bildirdim ki, bəs Primakov bir tərəfdən deyir ki, FV, komendant saati olmayacaq, o biri tərəfdən isə deyir Yazovun əmri var ki, atəş açılsın əhaliyə qarşı.

Bizə belə gəlirdi ki, bütün bu sözlər əhalini qorxutmaq üçündür. Çünki Yazovun bu haqda əmr verməyə heç bir qanuni hüququ yox idi. Əhaliyə məlumat verdim və qayıtdım Müdafiə Şurasının qərargahına. Sonra mənə dedilər ki, general Sokolov görüşmək istəyir. Axşam saat təxminən 8-də Səfər Alışarlı ilə getdik onun qərargahına. General Sokolov, general Zubkov, DTK-nin bir şöbə rəisi, bir də ki, «Izvestiya» qəzetinin müxbiri Litovkinin iştirakı ilə belə bir məsələ müzakirə olundu ki, bəs ordu fəaliyyətsizdir, əhali Salyan kazarmasını və hərbi qüvvələr yerləşən başqa yerləri mühasirəyə alıb. Generallar bildirdilər ki, biz normal fəaliyyət göstərə bilmirik, şərait yaradın. Onlara dedik ki, biz ordunun fəaliyyət göstərməsinin əleyhinə deyilik. Bakıda daimi ordu hissələri var, heç kim indiyə qədər onların işinə mane olmayıb. Məsələ budur ki, bizim məlumatımıza görə, Salyan kazarmasında artıq Stavrapol, Krasnodar, Rostov vilayətlərindən gətirilmiş 2500 «rezervist» yerləşdirilmişdir. Onların nə cür hazırlanması haqqında da məlumat vermişdilər: onlar spirtli içkilərlə təmin olunurlar və xüsusi

şöbə işçiləri gecə-gündüz onların beynini doldururlar ki, Bakıda rus əhalisinin qırğını hazırlanır, ermənilərdən sonra rusları qıracaqlar və onları ancaq rus əhalisini müdafiə etmək üçün gətiriblər bura. «Rezervist»lərdən bir neçəsini özüm də görmüşdüm. Heç əsgər qiyafəsi onlarda yox idi: hamısı saqqalı, üzü tüklü, uzunsaç, hamısı da silahlı. Onlar bir neçə gün həmin Salyan kazarmasında və başqa hissələrdə yerləşdirilmişdilər və bu daşınma davam edirdi. Generallara bildirdik ki, daimi qoşun hissələri ilə bağlı heç bir etirazımız yoxdur, onlar Bakıda qalmalıdırlar, onların fəaliyyəti üçün biz də lazım olan şəraiti yaratmağa hazırıq. Ancaq bizə təminat lazımdır ki, gecədən gətirilən qoşun hissələri buradan çıxarılacaq və bundan başqa, Bakıda olan qoşun hissələrindən xalqa qarşı istifadə olunmayacaq.

Söhbət ancaq bu məsələ ətrafında gedirdi. Sokolovdan əvvəl DTK-nın həmin işçisi bildirdi ki, bizim xəbərimiz var, sizə bu məlumatı kimlər verib. Yüksək rütbəli zabitlərdir, hərbi sirrləri yaydıqları üçün onlar haqqında cinayət işi qaldıracağıq. Sokolov isə bildirdi ki, «rezervist» zad yoxdur, bizim qüvvələr hələ komplektləşməyib, onları əlavə kimi göndəriblər ki, bizim hərbi hissələr tam komplekt halında olsun. Təzə bir hərbi hissə göndərilməyib bura. «Xalqa qarşı istifadə olunmaq» məsələsi üzrə bildirdi ki, bu ordudur, orduya xahiş qəbul olunmur. Əmr olsa, biz güllə atacağıq. Hələlik bizdə belə bir əmr yoxdur, ancaq əmr versələr, biz atəş açacağıq.

Hakim: Sokolov deyib?

E.Məmmədov: Sokolov deyib 18 - ində axşam. Bir gün əvvəl, 17 - sindən 18 - nə keçən gecə atəş açılmışdı. Sokolova deyəndə ki, axı bu haqda əmr olmayıb, əmri kim vermişdi atəş açmağa. Dedi, mən əmr vermişdim. Maşından düşəndə çoxlu adam vardı, qorxdum məni girov götürələr, onun üçün əmr verdim camaatın başı üstündən atəş açsınlar.

Generallar tələb etdilər ki, ordunun qarşısını kəsən əhali dağıdılsın. Mən də onlara bildirdim ki, əhali mənim sözümlə dağılan deyil. Əhaliyə təminat lazımdır ki, bu qoşun şəhərə daxil olub, şəhərdə komendant saati təyin etməyəcək. Əgər elə bir təminat verilsə, mən bunu xalqa çatdırsam, onda heç kim işini-gücünü, evini buraxıb, gəlib küçədə dayanmayacaq.

Söhbətdən sonra heç bir razılıq əldə olunmadı. Həmin söhbət zamanı mən DTK-nın yaydığı şayiələr məsələsinə də toxundum: bizim məlumatımıza görə, DTK işçiləri hərbiçilər arasında belə bir şayiə yayırdılar ki, guya rus əhalisinə qarşı qırğın başlayacaq. Hərbiçilərin ailələri girov götürüləcək...

Hakim: Bir də təkrar edin.

E.Məmmədov: Deməli, DTK-nın işçiləri hərbiçilərin, zabitlərin arasında belə bir şayiə yayırdılar ki, Xalq Cəbhəsi Bakıda rus əhalisinə qarşı qırğın hazırlayır; ondan əlavə planlaşdırıb ki, rus zabitlərinin ailələrini girov götürsünlər – uşaqları ilə bir yerdə. Bizim Xalq Cəbhəsi İdarə Heyətinin və Məclisin üzvlərinin siyahısını və ev ünvanlarını rus zabitlərinə paylamışdılar. Onlar da xəbərdarlıq göndərmişdilər ki, bizim ailələrə qarşı belə bir şey olsa, biz də Xalq Cəbhəsinin rəhbərlərinin ailələrini girov götürəcəyik və hərbi hissələrdə saxlayacağıq. Hərbi məktəbin rəisi Koşevoyla görüşəndə o, təsdiq etmişdi ki, belə bir şayiə yayılıb. Bildirmişdik ki, əgər bu yöndə xoşagəlməz hərəkət olsa, bizə xəbər verin. Bütün rayon şöbələrinin, Xalq Cəbhəsi İdarə Heyətinin telefonlarını, öz telefonumu vermişdim ki, bizə zəng edin, əlaqə saxlayaq, bu məsələləri aydınlaşdıraq. Eyni təklifi Sokolova da etdim. Ancaq Sokolov dedi ki, bizə sizin köməyiniz lazım deyil, bizim işçilərə qarşı hər hansı bir hərəkət olsa, biz bütün qüvvələrdən istifadə edəcəyik. Təklif etdik ki, hərbi şəhərciklərdə öz nümayəndələrimizi qoyaq, zabitlərlə bir yerdə növbə çəksinlər ki, provakasiya olmasın. Dedi ki, onlara bizim ehtiyacımız yoxdur, əmr vermişəm:

hava qaralandan sonra hər hansı mülki şəxs bizim şəhərciyin ərazisində görünsə, atəş açılsın.

Qərərgaha qayıdandan sonra bütün postlara xəbər göndərdik ki, provakasiyaların qarşısını almaq üçün hər yerdə diqqətli olsunlar, hərbiçilərə qarşı heç bir hərəkətə yol verilməsin.

19 - unda Koşevoy (hərbi məktəbin rəisi) zəng elədi ki, bəzi yerlərdə karaulu dəyişmək lazımdır, ancaq camaat buraxmır əsgərləri, karaula gedənlərin qarşısını alır, bu işi yoluna qoymaq lazımdır. Mən getdim, camaatla da razılaşdırıldı. Həmin əsgərlərə maneçilik törədilmədi. Əsas maneə ona qarşı idi ki, Salyan kazarmasından, başqa yerlərdən hərbi texnika çıxmasın, tanklar şəhərə girməsin və lazımsız yerə silahlı hərbi qüvvə göndərməsin. Həmin hərbi hissələrin də razılığı vardı. Razılığı olmayan hərbi hissə ancaq Sokolovun hərbi hissəsi idi. Ayın 19 - na keçən gecə sakitlik idi. 19 - unda şəhər yenə də MK - nın qabağında mitinq davam edirdi, günortaya yaxın mənə dedilər ki, televiziyanın iki proqramının verilişi dayandırılıb, ancaq Azərbaycan proqramı işləyir. Zəng elədim Elşad Quliyevə ki, bəs nəyə görə televiziya verilişləri dayandırılıb? Dedi kimsə gəlmişdi, mənə Xalq Cəbhəsinin adından dedi ki, televiziya da tətillə başlamalıdır. Hələlik Moskvanın 2 proqramını söndürmüşük, axşam isə tamamilə tətillə başlayacağıq, işçiləri də buraxmışam, çıxıb gediblər evlərinə. Elşad Quliyevə dedim ki, Xalq Cəbhəsinin belə bir göstərişi yoxdur, televiziya da heç bir tətillə ola bilməz, təşkil edin həmin işçilər gəlsinlər; mühüm bir təlimat var, bəlkə saat 8-də özümüz çıxış elədik.

MK-ya getdim. Saat 6-ya 20 dəqiqə işləmişdi, Polyaniçko ilə görüşdüm. Polyaniçko dedi ki, şəhərdən səni gəzirdim, şəhər nəyisə həll etmək olardı, indi gecdir.

Hakim : Saat neçə idi?

E.Məmmədov: 6-ya 20 dəqiqə işləmişdi.

Hakim: Polyaniçko nə dedi ? Bir də təkrar edin.

E.Məmmədov: Səhərdən səni axtarırdım, səhər bu məsələləri nəşə həll etmək olardı, ancaq indi gecdir. Soruşdum ki, məsələləri aydınlaşdırsın – nə gecdir, hansı fürsəti əldən buraxmışıq? Dedim ki, camaat ancaq şəhərə qoşun girməsindən narazıdır, başqa məsələlərdə sakitlikdir. Dedi yox, sizin cəmi 2 saat vaxtınız qalıb.

Hakim : Nəyi nəzərdə tutursunuz?

E.Məmmədov: Onu bildirmədi, neçə dəfə sual verdim ki, nəyi nəzərdə tutursunuz? Dedi ki, mən deyirəm «kones demokrati».

Hakim: Siz necə başa düşdünüz? Bax, 2 saat vaxtla nəyi nəzərdə tuta bilərdi?

E.Məmmədov: Mən belə başa düşdüm ki, 2 saat vaxt dedikdə, bunlar nəşə MK qarşısındakı mitinqi nəzərdə tuturlar, çünki Primakovla söhbətdə bunlar ancaq bir şey tələb edirdilər: MK qabağındakı camaat dağıdılsın, başqa heç bir tələbləri yox idi. Yəni ki, yollardakı piketlərə qarşı heç bir söz demirdilər.

Hakim: Buyurun, davam edin.

E.Məmmədov: İki saat məsələsini bir də aydınlaşdırmaq istədim, dedim ki, axı nədir bu iki saat? Dedi ki, siz öz tələblərinizdən geri dönmüşsünüz? Dedim ki, bizim tələb deyil, camaat, əhali tələb eyləyir ki, Respublika rəhbərliyi vəziyyəti gətirib bu yerə çıxardığı üçün istefa versin. Polyaniçko dedi ki, «axı bu məsələ bir gündə həll olunan məsələ deyil, Vəzirovun yerinə kimin gələcəyi Moskva ilə razılaşdırılmalıdır. Özün bilirsən ki, Vəzirov getsə yerinə kim gələcək. «Mı vse doljny vıyti: mı vse vıletim» Dedi ki, hamımız bir yerdə getməliyik, sizin özünüz üçün də ziyandır , biz bir yerdə işləməyə öyrəşmişik, hələ məlum deyil kim gələcək və onunla işləri necə yola qoyacağıq». Yenə də bildirdim ki, burda inad eləməli bir şey yoxdur. Bu mənim tələbim deyil. Bir də heç kim tələb etmir ki, hər şey bir gündə

həll edilsin. Bir neçə nəfərdən ibarət müvəqqəti rəhbərlik seçin və plenumun, sessiyanın vaxtını müəyyənləşdirin, qanuni surətdə yeni rəhbərlik seçin, Moskva ilə razılaşdırılmalıdır, Primakovla görüşüb tələb edərkən...

Hakim: Primakovla Girenko harda idilər?

E.Məmmədov: Həmin vaxt MK-da nə Primakov, nə Girenko, nə də Vəzirov var idi. MK-da ancaq Polyaniçko özü oturmuşdu. İçəridə də təxminən 300-dən artıq əsgər var idi. Mənim gözümlə qabağında onlar artıq atəş nöqtələrini tuturdular, pəncərələrin qabağında avtomat və pulemyotçular yerləşdirilmişdi, həyətin içərisində də texnika var idi. Polyaniçkonun kabinetinin qarşısındakı otaqda da 6 nəfər silahlı oturmuşdu. Polyaniçko mənim yanımda zəng vurdu Girenkoya. Məlum oldu ki, Girenko ilə Primakov artıq hərbi qərargahdadırlar. Yazov və Bakatin də gəlib ora. Polyaniçko Girenkoya bildirdi ki, bir neçə məsələni müzakirə etmək üçün Etibar sizinlə görüşmək istəyir. Belə başa düşdüm ki, Girenko dedi gözləsin. Bir neçə dəqiqə gözləyəndən sonra Polyaniçko dedi ki, nə Primakov, nə də Girenko görüşmək istəyir. Bu söhbət ayın 19-da axşam saat 6-da oldu. Polyaniçkodan bir də soruşdum ki, Bakıda fəvqaladə vəziyyət olacaq, yoxsa yox? Yenə də dəqiq cavab vermədi ki, FV olacaq, ya yox. Ancaq bir şey məni şübhələndirdi: stolun üstündə kağız var idi. Elşad Quliyev Polyaniçkoya zəng vurmuşdu, köməkçisi onun dediklərini yazmışdı. Kağızda yazmışdı ki, «Polajenie oçen napryajennoe, çto delat?» Elşad Quliyev Polyaniçkoya belə bir sual verirdi. Saati da yazmışdı. Təxminən ondan 2 saat əvvəl.

Sonra Polyaniçko mənə dedi ki, gözlə bəlkə Primakov və Girenko ilə bir də danışdım. Təxminən bir saat mən onun köməkçisi ilə bir yerdə oturub gözlədim. Saat 8-ə 15-20 dəqiqə işləmiş televiziya işləyirdi, «Dünyanın mənzərəsi» verilişi gedirdi. O veriliş qurtarana yaxın Polyaniçkonun

köməkçisi çıxdı, dedi ki, daha heç cür baş tutmur, gedə bilər. Man aşağı düşdüm.

Hakim: Siz ordan 18 – 20 - də çıxdınız?

E.Məmmədov: 19 – 20 - də aşağıda camaatın qarşısında dedim ki, vəziyyət belədir, bizi qorxudurlar. İki saat vaxt veriblər. Saat 8 - ə qədər, yəni hər cür provakasiya ola bilər.

Mən belə başa düşdüm ki, atəş nöqtələri tutan əsgərlər 2 saatdan sonra MK-nın qabağındakıları dağıtmaq istəyirlər. MK - dan çıxanda milis işçilərinə xəbərdarlıq elədim ki, bəs bunlar 2 saatdan sonra tədbir görmək fikrindədirlər. Əhaliyə də bildirdim ki, heç bir artıq hərəkətə yol verilməsin. Ordan telestudiyaya getmək istəyirdim, ancaq dedilər ki, telestudiyada enerjibloku partladıblar. Onda başa düşdüm ki, Polyaniçko niyə məni MK-da bir saat ləngidirmiş.

Bir məsələ yadımdan çıxdı, söyləmədim. O da budur ki, mən Polyaniçkonun köməkçisinin yanında olanda Daşdəmirov gəldi girdi Polyaniçkonun yanına. Çıxdı, dedi ki, MK-nın bütün işçiləri qərara alıblar ki, Vəzirovla işləməsinlər, Vəzirov birinci katiblikdən getməlidir. Dedim ki, MK üzvləri qərara alıbsa, bəs kimi gözləyirsiniz? Dedi ki, Polyaniçkodan icazə gözləyirik. Daşdəmirovun sözlərindən belə çıxdı ki, Polyaniçko razılıq verməyib. Mən Daşdəmirova bildirdim ki, Polyaniçko MK-nın bir üzvüdür, MK üzvləri isə çoxdur, təcili olaraq plenum çağırıb həmin məsələni özünüz həll edə bilərsiniz və bunu xalqa çatdırı bilərsiniz, bununla da vəziyyət sakitləşər. Amma söhbətdən gördüm ki, o da MK-nın başqa üzvləri kimi heç bir şəxsi təşəbbüslə çıxış etmək fikrində deyil, o da Polyaniçkodan icazə gözləyir. Polyaniçko da Primakovdan. İndi hamı bütün məsələləri Vəzirovun ayağına yazmaq istəyir ki, Vəzirov təqsirkardır. Amma məndə olan məlumatlara görə, həmin dövrdə MK – nın adından Moskvaya gedən məlumatlarda deyilirdi ki, «vəziyyətə biz nəzarət edirik, hərbi vəziyyət elan edilməsinə ehtiyac yoxdur». Bu ayın 19 - una qədər MK-dan gedən

məlumatlardandır. Ancaq MK işçilərinin də əksəriyyətinin məlumatı yox idi ki, nə qərar qəbul ediləcək: qoşun yeridiləcək, yeridilməyəcək? DTK-dan gedən məlumatlarda isə göstərilirdi ki, Bakıda dövlət çevrilişi hazırlanır və silahlı yolla hakimiyyəti ələ almağa cəhd olacaq, bunun qarşısını almaq üçün bir vasitə var, o da şəhərə qoşun yeridilməsi və FV-nin elan edilməsidir.

Hakim: Bu məlumat hardandır?

E.Məmmədov: Mən istəyirəm ki, məhkəmə bu məsələni araşdırsın, mən verdim məlumatların düzgünlüyünü yoxlasın. Mən məlumatların mənbəyini göstərə bilərəm. Yanvar faciəsini aydınlaşdırmaq üçün ancaq iki sənəd kömək edə bilər: Moskvaya MK-dan gedən sənədlər və DTK-dan gedən məlumatlar. Həmin sənədlər olmasa, ümumiyyətlə, yanvar faciəsinin səbəblərini araşdırmaq qeyri-mümkündür. Mənim söhbətlərim o vaxt təsdiq olundu ki, öyrəndim ayın 19 - unda Vəzirov DTK-nın binasında gizlədilib. Həmin gün Primakov və Girenko hərbi qərərgahda idilər, Vəzirovu isə guya onun təhlükəsizliyini qorumaq üçün aparıb DTK-nın binasında gizlətməmişdilər və ona heç bir yerlə əlaqə saxlamağa icazə vermirdilər. Mənim məlumatıma görə, onu gecə hərbi təyyarə ilə Moskvaya yola salıblar. Dəqiq məlumat yox idi ki, FV elan olunması haqqında qərar var, yoxsa yoxdur.

MK-dan qayıdandan sonra tez-tez, hər saatdan bir Polyaniçkonun köməkçisinə zəng vururdum.

Hakim: Siz MK-dan qayıdandan sonra hara getdiniz?

E.Məmmədov: Qərərgaha.

Hakim: Qərərgaha, Şmidt zavoduna? Siz gələndə orda kimlər var idi?

E.Məmmədov: Xaliq Hacıyev. Sonra Nemət gəldi.

Hakim: Buyurun, indi ordakı vəziyyəti danışın.

E.Məmmədov: Bütün məsələlər haqqında məlumat verirdim ki, əhəlinin xəbəri olsun. Məlumat vasitələrimiz çox daralmışdı. Telestudianın işçiləri gəldilər ki, bəs enerji

blokunu hərbiçilər özləri partladıb, sıradan çıxarıblar. Ymumiyyətlə, telestudiyanın ərazisi hərbiçilərin əlindədir, oranı blokada alıblır. Hər saatdan bir mən Polyaniçkoya zəng edirdim ki, görüm onların qərarı nə olacaq. Çünki mən demişdim ki, FV haqqında qərar olacaqsansa əvvəldən bildirsinslər. Təxminən gecə saat 12-nin yarısına qədər zəng elədim, dedilər ki, heç bir şey yoxdur hələ. Sonradan məlum oldu ki, bunların məqsədi nə imiş. Qoşunların nə vaxt girəcəyini hərbi sirr kimi saxlamaqda məqsədləri bu idi ki, əhalinin bundan xəbəri olmasın. Axşam təxminən saat 10-da mən ordan çıxdım. «11-ci Qızıl Ordu» heykəlinin yanına gəldim. Çünki məlumat almışdıq ki, qoşun şəhərə girməyə cəhd edəcək. Orda əhaliyə izah elədim ki, bəs bu gün ola bilsin ki, qoşun cəhd eləsin şəhərə girməyə, bu saat küçələrdən qadınları, uşaqları (çoxlu qadın, uşaq var idi) çıxarmaq lazımdır, münaqişəsiz keçinmək lazımdır. Ancaq heç bir məlumatım olmadığı üçün deyə bilməzdim ki, FV elan olunur, qoşunlar girəcək, atəş açacaq.

Hakim: Nə göstəriş verdiniz duranlara- getsinlər, qalsınlar?

E.Məmmədov: Mən heç bir göstəriş vermədim onlara – nə dayanmaq haqqında, nə getmək haqqında. Mənim əsas xahişim o oldu ki, qadınları, uşaqları küçələrdən çıxarıb evlərə göndərsinlər.

Hakim: Orda olan şəxsləri Siz tanıyırdınızmı ki, posta kim rəhbərlik edirdi?

E.Məmmədov: Yox, heç kimi tanımırdım, mən «11-ci Qızıl Ordu»nun yanına gələndə orda minlərlə adam var idi.

Hakim: Konkret kimlə söhbət eləmisiniz?

E.Məmmədov. Heç kimlə söhbət etməmişəm, ancaq gəlib maşından düşüb meqafonla xalqa müraciət etmişəm ki, bu gecə qoşunlar şəhərə daxil olmağa cəhd etməyə bilər və məqsədləri nədir. Bu gecə münaqişə ola bilər, qan tökülə bilər, ən başlıcası buna yol verməməkdir və ona görə də birinci növbədə qadınları, uşaqları ordan çıxarmaq lazımdır.

Ordan çıxandan sonra bir-iki yerdə də (yəni camaatın yığıldığı yerdə) dayandım, eyni sözləri onlara da dedim.

Hakim: Sonra harda oldunuz?

E.Məmmədov: «11-ci Qızıl Ordu»dan sonra Yasamalda – bazarın yanında oldum, orda da çox adam yığılmışdı.

Hakim: Salyan kazarmasında necə?

E.Məmmədov: Yox, ora getməmişəm.

Hakim: Qərərgaha nə vaxt qayıtdınız?

E.Məmmədov: Təxminən saat 12-nin yarısı olardı.

Hakim: Qərərgahda nə elədiniz?

E.Məmmədov: Qərərgaha gələn kimi yenə zəng elədim Polyaniçkonun köməkçisinə, dedim: bir xəbər varmı? Dedi ki, FV elan edilməsi, qoşunların yerləşdirilməsi haqda heç bir əmr yoxdur. Ancaq qeyri-rəsmi məlumat almışdım ki, FV olmayacaq, gecə saat 2 - də ola bilsin qoşunlar şəhərə girməyə cəhd eləsinlər.

Gecə saat 12 - də gördüm ki şəhərin hər tərəfindən fişənglər atıldı. Başa düşdüm ki, nəşə bunlar əməliyyata başlamaq istəyirlər. Sonra məlumat gəlməyə başladı ki, Maştağa tərəfdən qoşunlar nəşə hərəkətə başlayıblar. Saat 1-ə işləmiş məlumat gəldi ki, stadiondan bir qrup əsgər çıxıb bizim qərərgaha tərəf gəlir, təxminən 1- ə 20 dəqiqə işləmiş artıq atışma başladı. İki dəfə göyə atdılar. Sonra bir-iki dəqiqə sakitlik oldu, elə bildik ki, nəşə başqa şeydir. Sonra atəş gücləndi. Nəşə camaat bir-birinə dəymişdi. Qərərgahdakılar aşağı düşdü, mən də düşdüm. Hələ heç kim inanmırdı ki, bunlar gəlib xəbərdarlıqsız atəş açə bilər. Yanımızda bir oğlanın başından güllə dəyəndə inandım ki, doğrudan da, onlar birbaşa xalqa atəş açırlar. Məqsədləri də bilinmirdi. Mən binadan çıxmaq istəyirdim, məni qaytardılar, sən çıxma, gözləmək lazımdır. Sonra yoldakılardan 4 nəfər gəldi ki, biz səni müşayiət etməliyik – zavodun ərazisindən çıxmağa. Başqa yerdən çıxmağa imkan yox idi. Özüm görmüşdüm ki, DTK-nın işçilərindən 2 nəfər məni gözləyən

maşının yanındadır. Zavodun arxa hissəsindən bir yol var, oraları yoxladılar ki, hardan sərbəst çıxmaq olar. Ordan çıxartdılar məni. Həmin yoldaşlardan ayrıldım. Şəhərə tərəf gəlmək istəyirdim ki, görüm şəhərdə nə olub? Əsas narahatçılığım «11-ci Qızıl Ordu» tərəfdən idi. Ora maşınla getmək mümkün olmadı, çünki bütün yollarda hərbiçilər dayanmışdılar və atırdılar. Təxminən saat 4-ə yaxın «11-ci Qızıl Ordu»nun yanına gəlib çıxdım.

Hakim: Piyada gəlmisiniz oradan?

E.Məmmədov: Bir hissəsini piyada, sonra evlərin arasını maşınla. Küçələrdə tanklar gedən maşınlara atəş açırdı, ona görə də ara yollarla getməli oldum. İnqilab küçəsi ilə getmək istədim, mümkün olmadı, yollar bağlanmışdı. MK-nın yanına getmək lazım idi, rəhbərliklə danışmaq istəyirdim. Buna görə zəng elədim yoldaşların birinə ki, mümkün olsa saat 5-də maşınla doqquzuncu mikrorayondakı universamın qarşısına gəlsin. Orada təxminən 40 dəqiqə gözlədim, gəlib çıxmadı. Sən demə yeri səhv salıbmış. Oradan piyada düşdüm Salyan kazarmasının yanına, gördüm atəş davam edir, maşınları əziblər. Oradan əvvəl Oktyabr rayon qərargahına, ordan da MK-nın qarşısına getdim. MK-nın qarşısında mitinq davam edirdi. MK-nın qarşısında qərara alındı: vəziyyət sabitləşənə qədər qeyri-leqal vəziyyətə keçmək lazımdır. Sonra İran konsulu ilə görüşdüm (çünki bütün əlaqələr kəsilmişdi). Xahiş elədim ki, bəs beynəlxalq təşkilatlara bizim müraciətimizi çatdırsınlar. Konsulla məsələləri müzakirə elədik. Yenidən Oktyabr rayon qərargahına qayıtdım – təxminən günorta idi. Oktyabr rayon qərargahından çıxanda gördüm ki, dalımcə düşüblər ...

Hakim: Oktyabr rayon şöbəsindən sonra hara getdiniz?

E.Məmmədov: Bir nəfərin evində idim.

Hakim: Şəhərdən nə vaxt çıxmısınız?

E.Məmmədov: Mənə məlumat çatdı ki, şəhidlərin dəfn mərasimindən sonra axşamüstü Xalq Cəbhəsinə qarşı əməliyyat başlayacaq.

Hakim: Siz o mərasimdə iştirak etmisinizmi?

E.Məmmədov: Yox, iştirak etməmişəm.

Hakim: Harda olmusunuz o müddət?

E.Məmmədov: Yaxınlıqda idim.

Hakim: Şəhərdə olmusunuz?

E.Məmmədov: Şəhərdə olmuşam.

Hakim: Bəs Bakıdan nə vaxt getmisiniz?

E.Məmmədov: 22-si axşamüstü.

Hakim: Hara getmisiniz, hansı yolla getmisiniz Bakıdan?

E.Məmmədov: Məlumat vardı ki, 22-si, günün ikinci yarısında dəfn mərasimindən sonra əməliyyat başlayacaq. Bu məlumata görə, Xalq Cəbhəsinin bütün strukturu bağlanmalı idi. Hər rayon komendantı DTK işçiləri üçün tələb olunan miqdarda əsgər ayırmalı idi və DTK işçilərinə tapşırıqlar verilməli idi. Məlumat vardı ki, şəxsən mən ya həbs olunum, ya da imkan dairəsində məhv edilib. Mən məlumat alanda ki, Ali Sovetin sessiyasının keçirilməsi qadağan edilib, Bakıdan çıxmaq qərarına gəldim. Qərara aldım ki, Moskvaya gedim. Bakıdan çıxdım, Mahaçqalaya getdim. Orada ayın 23 - nə qədər reys yox idi. Hələ məlum deyildi 24 - nə olacaq, ya yox? Ona görə Tiflisə getdim.

Hakim: Mahaçqaladan Tbilisiyə maşınla getdiniz?

E.Məmmədov: Hə, maşınla.

Hakim: 20-si səhər tezdən Bakıda FV idi, hər yerdə, Bakının bütün çıxış yollarında əsgərlər dayanmışdılar. Siz keçəndə maşını yoxlamadılar?

E.Məmmədov: Keçdim də.

Hakim: Mahaçqaladan qayıdanda həmin Sumqayıt yolundan keçdiniz, yoxsa başqa yolla?

E.Məmmədov: Həmin yolla.

Hakim: Tbilisidən nə yolla getdiniz Moskvaya?

E.Məmmədov: Tiflisdə... sənədlərimi evdən götürə bilmirdim, çünki ev nəzarət altında idi. Ona görə gürcü yoldaşlar kömək elədilər.

Hakim: Biletsiz getdiniz?

E.Məmmədov: Bilet var idi, sənəd yox idi.

Hakim: Bilet başqa adamın adına idi?

E.Məmmədov: Hə.

Hakim: Moskvaya nə vaxt getdiniz?

E. Məmmədov: İyirmi dördü gecə saat 12 - də çıtdım Moskvaya. Təxminən saat 1-ə çıtdım Azərbaycan nümayəndəliyinə. Orada məsələləri müzakirə etdik ki, səhər mətbuat konfransı keçirək. Səhər saat 12-də mətbuat konfransı oldu. Moskvaya getməkdə əsas məqsədim SSRI rəhbərliyi ilə görüşmək idi. Ora çatan kimi Yakovlyevin nümayəndəsi gəldi, dedi ki, Yakovlyev görüşmək istəyir. Onunla görüşəndən sonra Qorbaçovla görüşməli idim. Regionlararası deputatlar qrupunun nümayəndələri gəldilər, bildirdilər ki, ayın 26 - sı səhər onların iclası olacaq. Dəvət etdilər ki, gedim onlara məlumat verim. Nümayəndəlikdə bu məsələləri müzakirə edirdik. Günortadan sonra dedilər ki, nümayəndəliyin ətrafına nəşə şübhəli adamlar yeridirlər. Məsləhət gördülər ki, nümayəndəlikdən çıxmayım. Orada gözləyirdik və gördük ki, onların sayı artır. Hamısı mülki formada idilər. Təxminən axşam saat 11 olardı, hay-küy eşitdim, avtomatdan atəş açdılar. Sonra məlum oldu ki, orada olan uşaqlardan biri mənim paltomu geyinib (bir az da boydan mənə oxşayırdı), çıxıb oradan. Çıxan kimi düşüblər dalınca, qayıdıb təzədən nümayəndəliyin yanına qabağına gələndə avtomatdan atmışdılar, özünü də götürüb aparmışdılar. Sonra görüblər ki, mən deyiləm, buraxmışdılar, oğlan qayıdıb gəldi.

Hakim: Demək, Sizə görə bir nəfəri aparmışdılar? Sonra?

E.Məmmədov: Deputat Afanasyevə zəng elədim, dedim ki, bəs məsələ belədir. O da dedi ki, səhər gəlib özüm

apararam səni regionlararası deputat qrupunun iclasına. Sonra Bakıya zəng vurdum, Tofiq İsmayılova dedim: bəs nümayəndəlik bu cür vəziyyətdədir, rəhbərlik nə fikirləşir? Zəng elədim Ayaz Mütəllibova. Onunla bəzi məsələləri müzakirə etmək idi. Köməkçisi dedi ki, hələ iclas gedir. 2 dəfə zəng elədim, sonra məlum oldu ki, danışmaq istəmir. Sonra sakitlik idi, amma hiss olunurdu ki, nəse nümayəndəliyin ətrafında adam çoxdur. Təxminən üçün yarısı olardı, təzədən hay - küy düşdü. Dedilər ki, sən otur burada. Bir nəfər qaldı yanımda, içəridən qapını bağladı. Dedilər ki, gedək görək nə məsələdi. Səsləri eşidirdim: qışqırırdılar, qapıları sındırırdılar. Bir az keçdi, bizim qapı döyüləndə yanımda oturan oğlana dedim açsın qapını. Açdı qapını, çıxdı. Mən də oturmuşdum şöbə müdürünün yerində. Bir nəfər girdi içəri, o birisi durdu qapıda – nişanı, zadı yox idi, bilinmirdi ki, kimdi. Biri lomla idi, o birisi avtomatla. Sənəd soruşdular, dedim: yoxdu sənədim. Getdik zala, hamını yığmışdılar ora. Sonra biri gəldi ki, adın nədir? Dedim: Rafiq. Yarısı mülki geyimdə idi, yarısı da bronejiletdə, bilinmirdi ki, kimdirlər. Təxminən bir saatdan sonra çağırıdılar məni, düşdüm aşağı, mindirdilər maşına, apardılar.

Hakim: Bu 25-i olub da?

E.Məmmədov: 25-dən 26-na keçən gecə.

Hakim: Sizi apararkən prokurorun sanksiyasını göstərdilər?

E.Məmmədov: Yox. Soruşdum: Siz kimsiniz? Dedilər bilmək vacib deyil.

Hakim: Sonra 26-sı səhər Sizə həbs haqqında qərarı göstərdilər?

E.Məmmədov: Yox. Səhəri təxminən saat beşin yarısı çatdıq ora. Mən əvvəl şübhələnidim ki, bunlar hərbiçilərdir. Ora çatanda gördüm ki, qapıda dayanan praporşikdir. Bildim ki, DTK-dır, çünki hərbi idarələrdə qapıda serjantlar, əsgərlər dayanır. Ora gələndə soruşdum ki, bəs bu hansı idarədir?

Dedilər ki, DTK. Leytenanta (familiyası Zolotaryov idi) dedim: İndi mənə aydın olu ki, mən hara gəlmişəm və siz də kimsiniz. İndi mən özümü təqdim edə bilərəm, bilirəm ki, mənə görə gəlmisiniz, mən filankəsəm.

Hakim: Sizin tutulmağınız barədə həmin gün, ya səhər ayın 26-da protokol tərtib olundu?

E.Məmmədov: Yox. Mən iş qurtaranda müstəntiqə sual verdim: Axı məni kim tutub? Dedi: səni heç kim tutmayıb, sən gəlmişən, biz burada elan etmişik ki, həbs olunmusan.

Hakim: Aydınır. Mən sizin ibtidai istintaqa verdiyiniz ifadələrin hamısını tam, dəqiq oxumuşam. Hamısı burada verdiyiniz birbaşa ifadələrlə uyğun gəlir. Sizi 78 dəfə dindiriblər, məsələlər barədə ayrı-ayrılıqda ifadə vermisiniz. Ancaq indi bir də əvvəldən başlayaq, bəzi məsələləri aydınlaşdıraq. Siz AXC-nin təşəbbüsü ilə 1988-ci ilin may ayından başlayaraq, dəfələrlə Lenin meydanında mitinq keçirmisiniz. Hamıya bəllidir ki, həm bizim respublikanın, həm Ittifaq Sovetinin qanunu var ki, hər hansı bir ictimai təşkilat mitinq keçirməzdən qabaq müraciət etməlidir, razılıq almalıdır. AXC bu qaydaya riayət edib, etməyib?

E.Məmmədov: 1989-cu ilin may ayından əvvəlki mitinqləri AXC keçirmirdi. AXC-nin mitinqləri 1989-cu il iyulun 29-dan başlayıb. İcazə üçün ərizələr yazılırdı, amma ərizələrə cavab verilmirdi. Mitinq başlayanda məlum olurdu ki, mitinqə, necə deyərlər, dinməz razılıq veriblər.

Hakim: Siz 1989-cu il dekabr ayında keçirilən mitinq üzrə ittiham olunmusunuz, 29-30 dekabr mitinqlərini nəzərdə tuturam. Sizin XC-si bu mitinqlərin razılığını almaq üçün rəsmi idarələrə müraciət etmişdi?

E.Məmmədov: Yox, müraciət eləməmişdi.

Hakim: Eləməmişdi. Nə səbəbə?

E.Məmmədov: Səbəbi o idi ki, artıq heç kim bizə etirazını bildirmirdi ki, siz niyə mitinq keçirirsiniz. Adi hal almışdı,

ehtiyac yox idi icazə almağa. İstədiyimiz vaxt mitinq keçirirdik.

Hakim: Mitinq keçirmək haqqında həmin o qanunun qüvvədə qaldığını bilirdinizmi?

E.Məmmədov: Həmin qanun Konstitusiyaya uyğun deyildi.

Hakim: Elə hallar olub ki, dövlət orqanları Cəbhənin rəhbərlərini çağırıb irad tutsun ki, nə üçün icazəsiz mitinq keçirirsiniz?

E.Məmmədov: Heç kim irad tutmayıb. İrad da tuta bilməzdi, çünki o rəhbərliyin öz nümayəndələri gəlib mitinqdə iştirak edirdilər. Polyaniçko, Telman Orucov, Baksovetin sədr müavini gəlib orada çıxış edib. Yəni kimdən ki, icazə alınmalıydı, o özü gəlib orada çıxış edirdi. MK ideologiya şöbəsinin müdiri Rafiq Əliyev, ya da MK-nın başqa nümayəndəsi hər mitinqdə iştirak edirdi.

Hakim: Qabaqcadan AXC İdarə Heyətində müzakirə olunurdumu ki, ayın neçəsi olacaq, kimlər çıxış edəcək və yuxarı təşkilatlardan kimləri bura dəvət etmək lazımdır?

E.Məmmədov: Mütləq, mütləq. Əvvəldən hamısı müzakirə olunurdu. Yuxarı təşkilatların nümayəndələrini dəvət edirdik ki, gəlib çıxış etsinlər. Onlar həmişə imtina edirdilər, amma çıxış etmək istəyəndə heç kəs onlara mane olmurdu.

Hakim: Nə cür nəzarət edə bilirdiniz ki, hər hansı bir şəxs mikrofonu əlinə alanda ağzına gələnə danışmasın, sizə lazım olan məsələlərdən danışsın?

E.Məmmədov: Başqa təşkilatların nümayəndələri də gəlib çıxış edəyəndə əvvəldən bildirirdik ki, hansı xarakterdə çıxış edəyə bilər. Ancaq, Siz deyən kimi ağzına gələnə danışanın qarşısını almaq çox çətin idi. Çünki birdən mikrafonu alaraq demək olmaz ki, niyə belə danışırısan? Xalqı maraqlandıran mitinqin sonundakı qərar idi.

Hakim: Etiraf edirsiniz ki, mitinqdə məsuliyyətsiz çıxışlar olub?

E.Məmmədov: Məsuliyyətsiz çıxışlar olub, ancaq buna nə mən, nə də ümumiyyətlə, AXC cavabdeh deyil. Həmin çıxışlar o vaxt AXC tərəfindən təşkil olunmayan mitinqlərdə olub. Başqa təşkilatların mitinqlərini də yazıb götürüblər ki, bu da AXC-nindir.

Hakim: Heç kəsə görə siz cavab verməməlisiniz. Mən sadəcə olaraq bilmək istəyirəm ki, mitinqdə artıq-əskik söz-söhbət olmasına kim nəzarət etməlidir, kim cavab verməlidir?

E.Məmmədov: İdarə Heyətinin qərarı ilə bir nəfərə tapşırılırdı ki, mitinqi aparsın, o da mitinqin ssenarisinə nəzarət edirdi.

Hakim: Aydınır. Keçirilmiş mitinqlərin protokolu, yazısı sizdə aparılıbmı?

E.Məmmədov: Onların hamısının maqnitafon yazısı aparılırdı.

Hakim: Mitinqdə qəbul olunan qərarlar yazılı surətdə yuxarı təşkilatlara çatdırılırdımı və kim tərəfindən?

E.Məmmədov: Çatdırılırdı. İdarə Heyəti tərəfindən.

Hakim: Siz onlardan rəsmi, yazılı cavab alırdınız, ya ala bilmirdiniz?

E.Məmmədov: Heç vaxt yazılı cavab verilməyib.

Hakim: O məsələlərin həll olunub-olunmamasını müzakirə edirdinizmi ki, bax bu məsələ həll olunub, bu məsələ həll olunmayıb, yenidən bu məsələyə qayıtmaq lazımdır.

E.Məmmədov: Əlbəttə. Çünki hələ birinci mitinqdə qaldırılan məsələlərin heç də hamısı həll olunmamışdı: Məsələn, Cəbhənin təsdiqi idi, başqa məsələlər idi. Elə bil, rəhbərlik özü təhrik edirdi ki, biz öz məqsədlərimizə ancaq güc yolu ilə nail olaq. Yəni tətillər başlayırdı, əvvəl fikir vermirdilər, deyirdilər ki, heç nə yoxdur. Tətillər güclənirdi, çağırırdılar ki, gəlin görək bu məsələni necə həll edək?

Hakim: Deməli, məsələlər vaxtında həll olunsaydı, mitinqlərə, tətillərə əl atmağa ehtiyac qalmazdı?

E.Məmmədov: Əlbəttə.

Hakim: Mitinglərin təşkili hansı təşkilatların vəsaitləri ilə həyata keçirilirdi?

Yerdən: Xalqın, xalqın...

E.Məmmədov: Əvvəldən elan olunurdu ki, mitinq nə vaxt keçiriləcək. Əgər elan olunmamış mitinq olurdusa, rayon şöbələri vasitəsi ilə xalqa çatdırılırdı ki, filan vaxt mitinq olmalıdır.

Hakim: Sizin Bakı qarnizonu rəisi Sokolovla, respublika və SSRI rəhbərləri ilə söhbətləriniz olub ki, Bakıya qoşun yeridilməsin. Onlar da ayın 19 - na qədər Sizi əmin edirdilər ki, heç vaxt qoşun yeridilməyəcək. Bakının ətrafında camaat blokada yaradırdı. Bax, bunu kimin göstərişi ilə təşkil etməyə başladılar?

E.Məmmədov: Onlar hamısı əvvəlcə kortəbii surətdə yaradılırdı.

Hakim: Bax, camaatın belə hərəkətini Cəbhənin liderləri necə qiymətləndirirdilər? Bizdə elədir ki, qabağa düşən olmasa heç kəs özü gedib bir şey eləmir. Yəqin camaata istiqamət verən olub. Araşdırmısınız mı kimlər olub?

E.Məmmədov: Yəni də deyirəm ki, hərbi hissələri yollarda xalq özü saxlayırdı. Qərara aldıq ki, bu işə özümüz nəzarət edək ki, toqquşma olmasın. Çünki həmin hissələr şəhərə girəndən sonra vəziyyət tamamilə nəzarətdən çıxıb bilərdi.

Hakim: Qoşunun qarşısını almağı Siz şəxsən necə qiymətləndirirdiniz?

E.Məmmədov: Qoşun qeyri- qanuni hərəkət edirdi. Qoşunun hər hansı bir ərazidə hərəkət etməsi üçün əvvəlcədən hakimiyyət orqanlarına xəbər verilməlidir ki, bizim burdan hərbi hissəmiz keçir. Yerli hakimiyyət orqanlarının bundan xəbəri yox idi. Yerli rayon sovetlərindən tutmuş Ali Sovetə qədər deyirdilər ki, bizim bu qoşunlardan xəbərimiz yoxdur, biz bilmirik haradan gəlirlər. Həmin qoşunlardan da soruşanda ki, siz hardan gəlmisiniz, deyirdilər bu, hərbi sirrdir, biz bunu deyə bilmərik. Qoşunlar qeyri- qanuni

şəhərə girirdilər, ona görə də onların qarşısının alınması qanuni idi. Xalqın gücü də çatırdı buna.

Hakim: General–mayor Sokolovla söhbətdən sonra Siz nə fikrə gəldiniz?

E.Məmmədov: Mən axıra qədər inanırdım ki, FV-nin elan olunması haqda qərar olmasa, atəş əmri verilə bilməz, həmin əmrin hüquqi əsası olmaz. Belə çıxır ki, əmrlə qərarı eyni vaxtda veriblər.

Hakim: Sokolovdan sonra ayın 19 - unda Primakov da Sizə xəbərdarlıq edib ki, artıq gecdir, biz heç bir şey edə bilmərik bu ərəfədə. Siz fikirləşmədiniz ki, birdən belə bir şey də ola bilər, camaata atəş açarlar?

E.Məmmədov: 19 - unda mən Primakovla görüşmüşəm. 19 - unda mən MK-nın qabağında Polyaniçko ilə görüşmüşəm. Ondan mən dəfələrlə soruşdum ki, qoşunun yeridilməsi haqda qərar var? O, konkret cavab vermədi, dedi ki, gecdir, çox şey ola bilər. On ikinin yarısına qədər mən zəng elədim, dəqiqləşdirim ki, qərar var, yoxdur, onlar da sırr kimi saxladılar onu.

Hakim: Qərribə bir məntiq yaranır. Sizdə belə bir əminlik var idi ki, qərar yoxdursa, qoşun girməyəcək içəri. Belə olan halda nə ehtiyac var idi barrikadanı qurmağa?

E.Məmmədov: Qoşunun özbaşına hərəkətinin qarşısını almaq üçün.

Hakim: Qoşun özbaşına girib. Əgər bu qoşundan Siz, elə biz özümüz də hər şeyi gözləyiriksə, onda niyə gözləmirik ki, qoşun girib belə hərəkət edə bilər, əhalini basıb keçə bilər? Bu haqda bir düşünmək olardı mı?

E.Məmmədov: Birincisi, qoşun indiyə qədər heç vaxt FV və ya komendant saati elan olunmamış belə hərəkət eləməmişdi. İkincisi, bizim hələ ümidimiz var idi ki, respublika rəhbərliyi (pis də çıxsə deyəcəyəm) satqın çıxmıyacaq. Yəni bunun qarşısını alacaq. Ümidimiz var idi ki, əgər gücləri çatmasa bizə əvvəlcədən elan edəcəklər ki, qoşun gəlir, FV elan

olunur, biz də tədbir görəcəyik. Bunu da axırıncı dəqiqəyə qədər heç kim demədi.

Hakim: MVD və ya başqa orqanlar tərəfindən Sizinlə söhbət eləyən olubmu ki, götürün o texnikanı ordan, dağıdın adamları ordan?

E.Məmmədov: Heç kim təşəbbüs göstərməyib, hətta dövlət idarələri nə qədər istəyirdik, o qədər bizə maşın verirdi. Yolları bağlamaq üçün.

Hakim: Şəxsən bu işə MK-da kim rəhbərlik edirdi?

E.Məmmədov: Rəhim Qaziyev nəqliyyat vasitələri üçün MK-da Rafiq Zeynalovla görüşüb. Bayaq dedim ki, Ayaz Mütəllibov da mənə demişdi ki, sən şəxsən öz adından kimə müraciət etsən, bütün tələblərinə əməl olunacaq. Kimə də müraciət edirdim, hər şey verirdilər.

Hakim: Şəxsən özünüz kimə müraciət etmisiniz?

E.Məmmədov: Şəxsən özüm heç kimə müraciət etməmişəm. Texnikanı idarələrdən işçilər özləri də gətirirdilər.

Hakim: Kimə həvalə olunmuşdu ki, müəssisələrlə, təşkilatlarla əlaqə saxlasın və böyük qabaritli texnikanı yola düzsünlər?

E.Məmmədov: Heç kimə həvalə olunmamışdı. Bütün idarələrdə Xalq Cəbhəsinin şöbələri var idi, onlar könüllü surətdə maşınları gətirirdilər.

Hakim: Şəxsən Sizin rayon şöbələrinin rəhbərləri ilə bu haqda söhbətiniz olubmu?

E.Məmmədov: Yox, mən başqa məsələlərlə məşğul olurdum. Bu məsələlərlə məşğul olmurdum.

Hakim: Bu hərəkət Bakı şəhərində nəqliyyata nə dərəcədə təsir göstərüb?

E.Məmmədov: Harda ki, nəqliyyat işinə maneçilik törədirdi, orada QAI işçilərinin köməyi ilə paralel marşrutlar yaradılmışdı. Piketlər yolun bir hissəsini tuturdu ki,

qoşunların qarşısı alınsın. Qalan yollar açıq idi və nəzarət olunurdu ki, yollar normal işləsin.

Hakim: Deyə bilərsinizmi tətil ayın neçəsindən neçəsinə kimi davam etmişdi?

E.Məmmədov: Tətil 17 - sindən 20 - nə qədər davam edib.

Hakim: Kim deyə bilər, tətil 17 - sindən başlayıb? Sizdə, AXC-də qeydiyyat varmı ki, bu günlər tətil olub?

E.Məmmədov: Tətillər AXC-nın qərarı ilə başlamamışdı, bəzi müəssisələr özü başlamışdı, sonradan başqa müəssisələr də onlara qoşuldu. Bütün şahidlərin ifadəsinə fikir versəniz, görərsiniz ki, deyirlər ki, bizdə tətil idi ona görə də işə getmədim, o birisi deyir ki, tətil idi, mən də qoşulmuşdum. Bu, qoşunların özbaşına şəhərə girməsinin əleyhinə etiraz tətili idi.

Hakim: Bakı şəhərində ermənilərə qarşı törədilən hadisələrin qarşısının alınmasında XC üzvləri və İdarə Heyəti çox işlər görüb. Bu məsələni aydınlaşdırın.

E.Məmmədov: Rayon şöbələrinə göstəriş vermişdik ki, şəhərdə sakitlik bərpa olunmalıdır. 3 gün ərzində gərgin olan yerlərdə növbətçilik təşkil etmişdik. Nəsimi rayonunda iki erməni öldürülmüşdü. Təəccüblüsü o idi ki, milis işçiləri və əsgərlər gəlmişdilər ki, həmin yeri mühasirəyə alsınlar, camaat yığılmasın. Lap yaxında, Nəsimi rayon milis şöbəsinin ətrafında isə maşınlar dayanmışdı – içində əsgərlər oturmuşdular, hamısı silahlı, bir nəfər də düşmürdü. Onların zabitlərinin birindən soruşdum, «əmr yoxdur, biz qarışa bilmərik» dedi. Nəsimi rayon milis şöbəsinin qarşısında zabitlər var idi. Onlardan soruşdum, dedilər ki, biz özümüz tədbir görəcəyik. Ancaq mən təxminən yarım saat oldum orda, heç bir tədbir görülmədi. DTK, prokuratura işçilərinin çoxunu tanıyıram, camaat çox olan yerdə həmişə onları görürdüm. Ancaq həmin günlər onların heç birinə rast gələ bilmədim.

Hakim: AXC-də məlumat varmı ki, o hadisələrdə neçə nəfər erməni xilas eləmisiniz. Onların şəhərdən çıxmasına, onların DIŞ-ə gətirilməsinə köməklik etmisiniz?

E.Məmmədov: Həmin vaxt onları saymağa vaxt yox idi, elə bir ehtiyac da yox idi buna. Ancaq bilmirəm o materiallar durur ya yox, o vaxt ermənilərin bir çoxu elan edirdi ki, AXC - nin nümayəndələrinin köməyi ilə sağ qalmışam.

Hakim: XC- nin üzvləri onların Bakıdan sağ çıxmasına və paroma minməsinə kömək ediblər, elədirmi?

E.Məmmədov : Şəxsən mənə zəng olurdu ki, mən filan mikrorayonda yaşayıram, çıxma bilmirik. Mən adamları göndərirdim, ordan onları götürüb aparırdılar.

Hakim: Yadınıza salın, çıxışınızda Siz şəxsən, Bakıdan ermənilərin çıxmasına dair söz demisiniz, deməmisiniz?

E.Məmmədov: Heç vaxt deməmişəm.

Hakim: Bir məsələni aydınlaşdırıq. 15 - indən sonra MK-nın qabağında keçirilən mitinqlər hansı təşkilatlar tərəfindən təşkil olunmuşdu? Miting keçirməkdə məqsəd nə idi?

E.Məmmədov: Qoşunların şəhərə girməyinə etiraz eləyirdilər, bir də respublikanın fəaliyyətsiz rəhbərlərinin istefasını tələb eləyirdilər.

Hakim: Siz Respublika rəhbərliyinin istefa verməsi barədə necə fikirləşirsiniz?

E.Məmmədov: Həmin məsələ əvvəldən nəzərdə tutulmamışdı. Ümumiyyətlə, mənim mövqeyim belədir ki, rəhbərliyin dəyişməsi ilə, məsələn, Vəzirovun gedib, Mütəllibovun gəlməsi ilə məsələ həll olunmur. Məsələ sistemin köklü dəyişməsindədir və Vəzirov gedəndən sonra elə bir imkanımız yox idi ki, xalqın istəyi, xalqın qəbul elədiyi adam gəlib həmin vəzifəyə çıxsın. Ona görə də həmişə deyirdim ki, bizim birinci nömrəli vəzifəmiz bu məsələni qanuni yolla həll etməkdir. Yəni seçkilər yolu ilə. Seçkilər üçün bizə ən birincisi hava-su kimi sakitlik lazım idi ki, bəhanə olmasın. Ayın 29 - unda sessiyada seçki haqqında

qanun qəbul edilməli idi və 3 ay sonra, təxminən martda seçkilər keçirilməli idi. Onlar aydın hiss edirdilər ki, əgər martda seçkilər keçirilsə, Kommunist Partiyası məğlub olacaq, bunun qarşısını almaq üçün istənilən vəziyyətlərə hazır idilər. Yanvar faciəsi Cəlilabad hadisələrindən başladı. Öyrənmək lazımdır ki, Cəlilabadda kim əmr vermişdi xalqa atəş açılsın, mitinq dağıdılsın? Onu bəhanə edib sessiyanı yarımçıq dayandırdılar və yanvarın 13 - nə qədər heç bir izahat vermədən sessiyanın işini davam etdirmirdilər ki, nə qədər çox uzansa, seçki haqqında qanun bir o qədər gec qəbul olunar. Seçkilərin sonrakı nəticəsi də ki, məlumdur.

Vəkil: Bakıda dekabrın 29, 30 və yanvarın 13 - ündə təşkil olunmuş mitinqlərin məqsədi? Nəyə görə təşkil olunmuşdu bu mitinqlər?

E.Məmmədov: Yanvarın 29 - undakı mitinq Ali Sovetin qarşısında idi. Həmin gün sessiya gedirdi. Mitinq təşkil olunmuşdu ki, sessiyanın gedişi haqqında ora yığışanlara mütəmadi məlumat verilsin, çünki əvvəldən vəd etmələrinə baxmayaraq, televiziya ilə translyasiyanı rədd etmişdilər. 30 - undakı mitinq fəvqaladə vəziyyətdə çağırıldı, yəni ki, nəzərdə tutulmamışdı. Sessiyanın işi dayandırıldıktan sonra elan etdik ki, 30 - unda mitinq təşkil olunsun və Cəlilabad hadisələrinin əsas səbəbi əhaliyə izah olunsun. Yanvarın 13 - ündəki mitinq lap əvvəldən nəzərdə tutulmuşdu. Yanvarın 13 - ündəki mitinq XC-nin yanvarın 6 – 8 - ində keçirilən konfransın nəticələri haqda məsələləri müzakirə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdu. Yəni İdarə Heyətinin yeni seçilən tərkibini, proqramda olan dəyişiklikləri xalqın nəzərinə çatdırmaq üçün. Ancaq yanvarın 11 – 12 - sində Xanlardakı, Şaumyan (kənd) rayonundakı vəziyyətlə əlaqədar həmin mitinqin mövzusunı dəyişdik və bu mövzunun dəyişməsi haqda qərar da səhər İdarə Heyətinin iclasında qəbul olundu.

Vəkil: Bayılda 2 azərbaycanlının ermənilər tərəfindən öldürülməsi sizə nə vaxt məlum olub?

E.Məmmədov: Bayılda 2 nəfər azərbaycanlının erməni tərəfindən öldürülməsi xəbəri bizə mitinqin sonuna yaxın gəlib çatdı və biz bütün tədbirləri gördük ki, həmin xəbər mitinqdə elan olunmasın. Biz əvvəldən bilirdik ki, bu nəyə gətirib çıxarda bilər. Ancaq mitinqin sonunda bizə məlum oldu ki, bu xəbər əhalinin arasında ildırım sürəti ilə yayılıb. Məlumatlara görə, bəziləri ermənilərin ünvanlarını da paylayırmış orada.

Vəkil: 15 yanvarda Primakovla görüşmüşünüz. Sizdən başqa o görüşdə kim var idi AXC üzvlərindən?

E.Məmmədov: Əbülfəz bəy, İsa Qəmbərov, Sabit Bağirov, Xəliq Hacıyev, Nemət Pənahov, Rəhim Qaziyev, Tofiq Qasımov.

Vəkil: Digər tərəfdən?

E.Məmmədov: Primakov, Girenko, Mixaylov, MK şöbə müdirinin müavini Lapkov, Nazirlər Sovetinin sədr müavini Döbüşiyev, Ayaz Mütəllibov, Telman Orucov, Rafiq Əliyev.

Vəkil: Söhbətin əsas mövzusu?

E.Məmmədov: Əvvəl Primakov Bakıdakı erməni qırğını ilə əlaqədar soruşdu ki, bu problemin həlli yollarını nədə görürük? Biz də öz mövqeyimizi bildirdik ki, Dağlıq Qarabağda qəti tədbirlər görülməlidir. Mən onlara dedim ki, yanvarın 8 - ində Girenko ilə Nişanovun Stepanakertdə aeroportdan qovulması sizə dərs olmadı ki, bunlar (ermənilər – red.) verilən qərarları xoşluqla yerinə yetirmək istəməirlər? Onlar bir az incidilər ki, bizi onlar qovmayıblar, biz vəziyyəti nəzərə alıb özümüz girmədik Stepanakertə. Sonra «qəti tədbirlər» deyəndə, Primakov bir söz işlətdi ki, «Litvinskiy opıt pokazal, çto odnostoronnoe primeneniye silı, ni k çemu xoroşemu ne provodit» Yəni ki, biz qüvvə işlətsək, iki tərəfin ikisinə də işlədəcəyik – tərəflər inciməsinlər ki, ora qüvvə işlənir, bura yox. Sonra da ağzından çıxdı ki, bu yaxınlarda siz görəcəksiniz ki, biz hansı tədbirlər keçirəcəyik.

Vəkil: L.Şmidt ştab kimi kimlər ayırmışdı sizin üçün?

E.Məmmədov: Biz özümüz yeri seçəndə fikirləşdik ki, L.Şmidt məqsədəuyğundur, bizim üçün daha münasibdir, çünki XC-nin qərarına çox yaxındır. Polyaniçkoya bu qərarı bildirdik. Bütün şəraiti yaratdılar, telefonları qoşdular.

Vəkil: Sokolovla görüşünüz vaxtı hər hansı bir sənədə imza etmisiniz?

E.Məmmədov: Heç bir sənədə imza etməmişəm. Ancaq Litovkin (orda iştirak edən jurnalist) xahiş etdi ki, mənə bir vəsiqə ver ki, mənə toxunmasınlar şəhərdə, çünki, Moskvadan gələn jurnalistlərə pis baxırdılar. Mən də söz verdim. Sonra dedi ki, bu görüş haqqında qəzetdə məlumat verə bilərəm? Mən də dedim ki, əgər düzgün məlumat verəcəksənsə, biz etiraz etmirik. Dedi: əsas hissəsini yazım kağıza, razısınızsa imza atın ki, sənəd kimi əlində qalsın. Yazdı ki, «doqovarivşeyasya storonı vzimoponimaniö po blokirovke ne prişli» Hamımız da imza atdıq və onunla da məsələ bitdi.

Vəkil: Mitinqdəki çıxışınızda elan eləmisiniz ki, müharibə vəziyyəti elan olunmalıdır. Müharibə vəziyyəti elan olunması deyəndə konkret nəyi nəzərdə tuturdunuz?

E.Məmmədov: Müharibə vəziyyətini ona görə elan etmək lazım idi ki, artıq başlanmış müharibədə müdafiə tədbirlərinin görülməsi üçün rəsmi hüquqi əsas əldə olunsun.

Hakim: Deməli, Siz yalnız müdaxiləyə qarşı müdafiə nəzərdə tuturdunuz?

E.Məmmədov: Təcavüzə qarşı müdafiə.

Hakim: Ordu şəhərə qanunsuz girib, Siz də ordunu saxlamaqla qanunsuz hərəkət etmisiniz.

E.Məmmədov: Bu bizim hüququmuzdur, özü də müdafiə hüququmuzdur. Xalqın özünün milli müdafiə hüququ var. Ali Sovetin Sədri Elmira Qafarovanın yanvarın iyirmisindəki çıxışı, sonra Ali Sovetin qərarı da təsdiq etdi ki, qoşunun şəhərə girməsi qanunsuzdur.

Vəkil: Elmira Qafarova qanlı yanvar faciəsindən sonra müraciət elədi Azərbaycan xalqına. Ondan əvvəl Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin ordunun şəhərə daxil olması haqqında fərmanı, razılığı varmı?

E.Məmmədov: Yox idi.

Rəhim Qaziyevin vəkili: Bu baxımdan yanaşanda ordunun Bakıya göndərilməsi, girməsi, təcavüz etməsi qanuni idi, ya qanunsuz idi?

E.Məmmədov: Nə SSRI qanununa sığır, nə də beynəlxalq qanuna.

Vəkil: 19 yanvarda xalqa müraciət etmiş olsaydınız, hansı məsələlərə toxunacaqdınız?

E.Məmmədov: Televiziya ilə müraciət etsəydim, buna imkan yaradılsaydı, fikrim belə idi ki, ordunun nə məqsədlə gəlməsi xalqa aydınlaşdırılsın, bunun nə ilə nəticələnəcəyi bildirilsin. Ondan sonra bildirəcəkdim ki, əgər ordu girsə mane olmasınlar. Ancaq mənim barrikadalara gedib «dağılın» deməyim heç bir nəticə verməyəcəkdi, çünki bütün şəhər artıq ayaq üstə idi, məsələlərin mahiyyətini bütün şəhərə eyni vaxtda, ancaq televiziya vasitəsi ilə başa salmaq, izah etmək olardı.

Hakim: Əgər hazırlıq olmasaydı və qoşun girməsəydi şəhərə, bunun nəticəsi nə ola bilərdi?

E.Məmmədov: Qoşunun şəhərə girməsi üçün Moskva tərəfindən üç variant hazırlanmışdı: erməni qırğını, qaçqınlarla yerli əhali arasında toqquşma salmaq, o da baş tutmadıqda bir neçə dövlət idarəsinə hücum təşkil etmək. Bu 3 variant hazırlanmışdı, onların əsasında bəhanə bu idi ki, şəhərə girsinlər.

İctimai müdafiəçi: Moskva deyəndə Siz nəyi nəzərdə tutursunuz?

E.Məmmədov: Moskvada, DTK-da hərbi planlar əvvəldən hazırlanırdı. Onların nümayəndələri dəfələrlə Bakıda olublar, bundan da mənim xəbərim vardı. Onlar planlaşdırmışdılar ki,

hansı yollarla Bakıda iğtişaslar yaradıb, sonra bunun nəticəsində Bakıda FV yarada bilərlər. Şəxsən Qorbaçov başda olmaqla bütün siyasi rəhbərliyin də bu məsələlərin hazırlanmasından xəbəri var idi. «Güclü» prezident üsul idarəsinin yaradılması üçün Bakı hadisələrinin əsas kimi götürülməsi bunun bir daha sübutu oldu.

İctimai müdafiəçi: Rus xalqına münasibətiniz: beş il bundan qabaq, Yanvar hadisələrində və ondan sonra?

E.Məmmədov: Rus xalqı da bütün SSRI xalqları kimi bu rejimin əzab əziyyətini çəkir. Heç bir xalqın bu hadisələrdə təqsiri ola bilməz.

Hakim: Başa düşmədim axırıncı sözü necə dediniz?

E.Məmmədov: Rus xalqı da elə bizim kimi bu əziyyəti çəkir.

Hakim: Yəni onlar da bizim kimi yazıqdırlar?

E.Məmmədov: Bəli.

2-ci ictimai müdafiəçi: Etibar bəy, mənim sualım belədir: rəsmi partiya və dövlət adamlarının başa çatmamış məhkəmə prosesini qabaqlayacaq, məsul tribunalardan Sizin fəaliyyətiniz haqda söylədiyi və bu günki məhkəmə prosesinin gedişinə təsir edə biləcək çıxışları haqda məlumatınız varmı?

E.Məmmədov: Mən əvvəldən bilirdim ki, bizi həbs edəndən sonra məsul şəxslərin belə çıxışları olacaq və oldu. Özü də belə çıxışları təkcə partiya rəhbərliyi yox, DTK rəhbərliyi də etdi. Misal üçün DTK-nın sədr müavini İlyuşinin də iştirak elədiyi rəsmi iclasda Vaqif Hüseynov deyib ki, Etibar Aeroportda yaxalanıb, özü də AFR pasportu ilə. Guya mənim ora qaçmaq fikrim varmış, xarici kəşfiyyatla əlaqəm olub. İstintaq gedişində də müstəntiq dedi ki, sən islam istiqamətli «Hizbullah» təşkilatı ilə əlaqən olub. Partiya rəhbərlərinin də bu cür çıxış eləmələri təsadüfi deyil, çünki bildirdilər ki, kütlə qarşısında onlara cavab verməyə bizim imkanımız yoxdur – biz həbs olunmuşuq. Rəhbərliyin bu cür çıxışları istintaqa təsir göstərmək xarakteri daşıyırdı.

Mətbuatda verilən bəzi materialların xarakteri də göstərdi ki, istintaqın gedişinə güclü təsir olub və bu gün fikrim var ki, istintaqın gedişində partiya rəhbərliyinin və DTK-nın sirrini faktlarla işıqlandırdım. Bu haqda xüsusi vəsadətim var.

İctimai müdafiəçi: 40 milyon günahsız insan həyatını məhv edən Beriya və Vışinskilərin bu günkü varislərinin Sizə qarşı ittiham irəli sürərkən 1937-ci ildə olduğu kimi faktlardan yox, rəsmi versiyalardan çıxış etməsi istintaq prosesində özünü nədə göstərib?

E.Məmmədov: İstintaqın gedişində, hüquq qaydalarına görə müttəhim öz günahsızlığını sübut etməlidir, istintaq orqanları borcludur ki, onun günahını sübut etsin. Ancaq elə birinci istintaqdan mənə təklif etdilər ki, sən öz günahsız olmağınızı sübut etməlisən. Bunu birinci istintaq şöbəsinin rəis müavini polkovnik Fokin və müstəntiqim, podpolkovnik Jemyaçkin tələb edəyirdilər məndən. Hətta Jemyaçkin Bakıya gedəndə mənə dedi: «Sən elə şəxsləri göstərə bilərsənmi ki, onlar sənə dövlət çevrilişi, silahlı yolla hakimiyyəti ələ almaq fikrində olmadığını sübut etsinlər». Onlar deyirdilər ki, sizin məqsədiniz silahlı yolla hakimiyyəti ələ almaq olub. Yəni heç bir fakt göstərmədən ancaq partiya rəhbərlərinin irəli sürdüyü versiyaya əsaslanırdılar. Mənim fikrimcə, qeyri-qanuni istintaqı uzadırdılar ki, fakt əldə edə bilsinlər.

Hakim: Mamedov, işin materiallarında belə bir sual Sizin qarşınıza qoyulmur, yəqin ki, bu elə-belə, söhbət əsasında olub.

E.Məmmədov: Bəli, ancaq söhbət. Bir-iki saat istintaq gədirdi, axırda cəmi yarım səhifəlik protokol yazılırdı. Söhbət çox olub. Əvvəldən də elə tələbləri o idi ki, sən özün hər şeyi boynuna al ki, siz dövlət çevrilişi hazırlayırdınız, silahlı yolla hakimiyyəti ələ almaq istəyirdiz.

Hakim: Aydınır.

İctimai müdafiəçi: 1990-cı ilin fevral plenumunda Ayaz Niyaz oğlu Mütəllibov demişdir ki, əslində vətəndaş

müharibəsi gedir, onun qarşısını ordu da ala bilmir. Burada «müharibə» sözünə fikir verin. Sonra SSRI Ali Sovetinin 3-cü sessiyasındakı çıxışında o yenə də demişdi: «Azərbaycan ərazisində müharibə gedir». Bu tezislərlə Sizin 1989-cu ilin sentyabrında Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyasından başlayaraq, ta sonuncu çıxışınıza qədər irəli sürdüyünüz müharibə vəziyyəti haqqında tezis üst-üstə düşür, yoxsa onlar fərqlənir?

E.Məmmədov: Xeyr, tamamilə fərqlənir. Ayaz Mütəllibov «vətəndaş müharibəsi» dedikdə Kommunist Partiyası ilə xalqın nümayəndələri arasında olan müharibəni nəzərdə tutur. Biz kənardan olan təcavüzə qarşı müharibə edirik. «Vətəndaş müharibəsi» termini ancaq bir dövlət daxilində vətəndaşların iki qrupa bölünüb bir – biri ilə müharibə aparması mənasındadır, yəni kənardan olan təcavüzə vətəndaş müharibəsi adı vermək, mənim fikrimcə düzgün deyil.

Hakim: Başqa suallar yoxdur? Mamedov, bəlkə Sizin öz əlavələriniz var? Buyurun.

E.Məmmədov: Deməli, Bakıda milli zəmində qırğın hazırlanması, dediyim kimi əvvəldən planlaşdırılmışdı (məlumatımız var idi) və rəsmi dairələrə – Vəzirova, Primakova da bu haqda xəbərdarlıq etmişdik. Bu xəbərdarlıq, dünən mənim fikrimdən çıxdı deyim, yanvar ayının 4-də Aydın Məmmədova da verilib. O görüşdə Bakatının müavini Lisauskas da iştirak edirdi. Lisauskasa bildirdik ki, DTK Bakıda milli zəmində qırğın hazırlayar və bunun qarşısını almaq üçün bizim Daxili İşlər Nazirliyi hələlik heç bir tədbir görməyib və xahiş edirik ki, bunun qarşısını almaq üçün tədbirlər görülsün. Bizim də qüvvələrdən istifadə etmək lazımdırsa, bir yerdə işləməyə hazırıq. Lisauskas cavab verdi ki, (yanvar ayının 4-ü idi) milli zəmində yox, siyasi zəmində kütləvi ixtişaşlar gözlənilir. Ayın 4 - ündə Bakıda mitinq keçirilirdi. Lisauskas dedi: «Bizim məlumatımıza görə DIN-

nin binasına, MK binasına hücum olacaq, tədbirlər görmüşük.»

Doğrudan da tədbirlər güclü idi. DIN-in binasının həyati silahlı əsgərlə doldurulmuşdu, o cümlədən MK binası da. Dedim ki, axı belə bir şey ola bilməz. Lissauskas təklif etdi ki, belə bir şey yoxdursa, gedib mitinqdə camaata xəbərdarlıq etmək lazımdır ki, provakasiya olmasın. Həmin mitinqdə mənim iştirak etmək fikrim yox idi, çünki başqa məsələləri aydınlaşdırırdım. Amma həmin mitinqdə çıxış edib, mitinq iştirakçılarını Bakıda sakitlik yaratmağa çağırdım. Doğrudan da sonra heç bir hadisə baş vermədi.

Ayın 19-da general Sokolov qərərgaha zəng vurdu, dedi ki, Puşkin (indiki Biləsvər rayonu- red.) rayonunda bizim tank kalonnamız dayandırılıb və vəziyyət gərgindir, xahiş edirəm təsir göstərsiniz. Mən də zəngləşdim. Puşkin rayonunda yoldaşlara dedim ki, axı bunun nə mənası var? Bakıya qoşun yeritmək istəyirlər, başqa yerlərdə qoşunun hərəkətini saxlamağın mənası yoxdur və bu ancaq pis nəticələrə gətirib çıxara bilər. Sonra Sokolov zəng elədi ki, çox sağ olun, həmin kolonna qayıdıb öz hissəsinə. Ancaq mənə qarşı irəli sürülən ittihamnamədə bir yerdə yazılıb ki, «V rezul'tate ukazannix protivopravnix deystviy Mamedova i Qazieva 17 - 20 yanvarya bilo qrubo naruşeno obşestvenniy poryadok, vızıvayuşiy naruşenie rabotı transporta, a takje obşestvennix qosudarstvennix predipriyatiy, uçrejdeniy, orqanizasiy. Qorodskomı xozyaystvu nanesen materialniy uşer b na obşuyu summu 974 tıs. 300 rubley». Yəni bu şəhərə dəyən zərər bizim fəaliyyətimizin nəticəsi sayılır. Halbuki şəhərə dəyən zərər barədə Bakı Sovetinin arayışı var işdə.

Hakim: İstəyirsiniz, mən elan eləyim o arayışı.

E.Məmmədov: Buyurun.

Hakim: Bu, DTK-ya cavab məktubudur: «Na vaşe pismo naliçie zavalov i preqrad v period 17-20 yanvarya 1990 qoda

blakirovavşiy pri dvijenii voennoy texniki, avtotransporta, a takje materialnoqo uşerba pamyatnikov, zdaniy qoroda Baku, nami rassmetrenno. Soobşaem, çto v period 18-20 yanvarya bili orqanizovanı zavalı, preqradı po Tbilisskomu prospektu i ploşadi, kotorie ne pozvolyali osuşestvit dvijenie transportnix sredstv po ukazannomu prospektu v svyazi çem, dvijenie vsex vidov transporta, v tom çisle i passajirskoqo, napravleno po izmenennoy sxeme, po paralelno, v rezultate bilo naruşeno ritmiçnoe dvijenie qorodskoqo transporta. Otnositelno uşerba pamyatnikov, doroq, zdaniy, bilo znaçitelno naneseno vo vremya vvoda voysk». Bunu deyirsiniz?

E.Məmmədov: Bəli.

Hakim: Aydındır.

E.Məmmədov: Əsas zərər ordunun fəaliyyətindən olub.

Hakim: Başqa əlavəniz var?

E.Məmmədov: Bəli, var. Mən istintaqa kənar təsir haqqında və istintaq materiallarının özündə dəyişikliklər edilməsi haqda danışacağam. Müstəntiq istintaqın gedişində protokolları bir baş ağ kağıza çap etdirirdi, displaydə mənə mətni oxuyurdu, mətnlə tanış olduqdan sonra təxminən yarım saat gözləyirdi. O nəşə əməliyyat keçirirdi, sonra material çap olunurdu. Müstəntiq araya salıb bəzi sözləri dəyişdirirdi. Məsələn «tank kolonnası dayandırılıb» ifadəsini «Dal ukazanie blokirovat» kimi vermişdi. Əvvəldən müstəntiqin insani münasibəti çox yaxşı idi, bir az da sözün düzü, inanmışdım ona, necə deyərlər, düzgünlüyünə. Ancaq sonuncu dəfə iyunun 17-də vəkillə bir yerdə ittihamı irəli sürəndə, təkrar gördüm ki, o, sözləri necə dəyişib. Mənim cavabımda belə bir ifadə vardı: «məsləhət görülsün ki, ağır maşınlardan istifadə olunsun». Displaydə ifadəni mənə elə oxumuşdu. Sonra isə çap olunanda gördüm ki, yazılıb: «Dal ukazanie izyat maşını, krupnoqabaritnie avtomobili iz peredpriyatiy» «Cəlb olunmaq» ifadəsini o, «göstəriş» kimi yazmışdı. Onun üstündə mübahisə oldu. Başa düşdüm ki, çox

sözlər dəyişə bilər və işlə tanış olandan sonra aydın oldu ki, dəyişiklik olub.

Bundan əlavə istintaqa təsir haqqında. Istintaqın ilk günündən məlum oldu ki, müstəntiq müstəqil deyil. O, özü etiraf etdi ki, mən ancaq icraediciyəm, mənə nə göstəriş olsa, onu da yerinə yetirəcəyəm. Bu müstəntiq bir müddət istintaq aparandan sonra 2-ci müstəntiq cəlb olundu—podpolkovnik Jimyaçkin Vladimir Mixayloviç. Onunla birinci dəfə yanvar ayının 30-da görüşəndə bildirdi ki, Sizin istintaq payıza qədər davam edəcək, məhkəmə payızda olacaq. Yəni istintaqın birinci günü nə vaxt qurtaracağını, nə vaxt məhkəmə olacağını bildirdilər. Müstəntiq istintaqın gedişində də dəfələrlə dedi ki, mən (Azərbaycan dilində desək) buyruq quluyam, nə vaxt göstəriş versələr işi xitam edəcəm, nə vaxt göstəriş versələr işi davam etdirəcəyəm.

Təxminən mart ayında, mən ona dedim ki, mənim dəqiq məlumatım var, 13 yanvarda milli qırğını kimlər hazırlayıb və bu məsələni mən təkcə müstəntiqin yox, DTK sədri Kryuçkovun iştirakı ilə danışa bilərəm. O da dedi ki, məsələni birbaşa Kryuçkova qaldırmağa ixtiyarım yoxdur, mən ancaq rəisim vasitəsi ilə Kryuçkovun müavini general Babkovla görüşə bilərəm. Dedim görüşsün. Mən bu məsələ haqqında məlumat verdim, bir-iki görüşdən sonra dedi ki, Babkovla görüşüb, Babkov vəd edib ki, bir həftə ərzində gəlib görüşəcək. Ancaq Babkovun əvəzinə Vaqif Hüseynov gəlib Kryuçkovla görüşüb, məsələyə təsir göstərüb. Doğrudan da Vaqif Hüseynov Kryuçkovla görüşəndən sonra məsələlərin istiqaməti xeyli dəyişdi. Müstəntiq bildirdi ki, məsələ bu saat ancaq seçki ilə əlaqədardır, darıxmayın. Sizi qiyabi olaraq seçəcəklər, seçkilərə qədər burdan çıxmayacaqsınız. Vaqif Hüseynov birinci dəfə gələndə müstəntiqə bildirmişdi ki, Etibar Məmmədov Heydər Əliyevin qohumudur. Naxçıvan mafiyası ilə əlaqədardır, işi bu istiqamətdə aparmaq lazımdır.

Hakim: Kimin qohumudur?

E.Məmmədov: Heydər Əliyevin.

Hakim: Müstəntiq özü deyib bunu Sizə?

E.Məmmədov: Müstəntiq özü deyib, bəli. O da çox maraqlandı ki, mənim Naxçıvanla hansı əlaqəm var? Sonradan aprel ayında istintaq şöbəsinin rəisi belə bir təşəbbüs qaldırmışdı ki, bu məsələni başqa yolla həll etsinlər. Təklif etdilər mən televiziya ilə xalqa müraciət edim. Mən də öz qarşılıqlı şərtimi qoymuşdum: Ancaq bir şərtlə müraciət edə bilərəm ki, Bakıda FV ləğv olunsun, qoşunlar çıxarılsın. Aprel ayında bildirdilər ki, razılıq əldə olunub. Operatorlar gəldi ki, biz sınaq çekilişi edək, sən öz təkliflərini, şərtlərini de və rəhbərlik baxdıqdan sonra münasibətini bildirəcək. Təklifimi bildirdim. Sınaq çekilişi etdilər. Sonra müstəntiq gəlib bildirdi ki, bu videoyazısına Qorbaçov özü də baxıb, razılıq verib, Bakıda FV-nin götürülməsinə etiraz eləmir, vəziyyətin normalaşdırılması onu maraqlandırır. Şərtim bu idi ki, televiziya çıxışı Ayaz Mütəllibovla birlikdə olmalıdır. O, özü şəxsən təminat verməlidir ki, Bakıda VF götürülür. Ancaq bunun əvəzində yenidən Vaqif Hüseynov gəldi Moskvaya və televiziya çıxışı yenidən ləğv olundu.

Hakim: Bu məlumatları Sizə kim deyib?

E.Məmmədov: Müstəntiq özü deyib.

Hakim: Vaqif Hüseynov şəxsən müstəntiqlə görüşüb?

E.Məmmədov: Bəli. Şəxsən müstəntiqlə. Həmin videoyazının bir surətini də götürüb özü ilə aparmışdı. Deyib ki, Heydər Əliyevin qohumudur və bunlar – Rəhim Qazıyev və Etibar Məmmədov seçkilərə qədər türmədən çıxmamalıdır. Vaqif Hüseynov üçüncü dəfə (iyul ayında) gəlməmişdən əvvəl deputatlardan Midhət Abasov, Mustafa Nəsirov və Xalq Cəbhəsinin nümayəndəsi Tamerlan Qarayev iyul ayının 12-də gəlib müstəntiqlə birlikdə mənimlə görüşdülər. Midhət Abbasov dedi ki, «Ayaz Mütəllibov

şəxsən səlahiyyət verib onun adından danışım, bildirim ki, məsələ Qorbaçovla müzakirə olunub və siz buraxılacaqsınız». Müstəntiq dedi ki, biz də bütün məsələləri hazırlamışıq, bu məsələ həll olacaq. Ancaq iyul ayının 17-də yenə Vaqif Hüseynov gəldi. O, Rəhim Qazıyevlə də görüşdü. Mənimlə təkliddə görüşmək istədiyini bildirdi. İkimiz təkliddə görüşdük. Müstəntiqdən xahiş elədi ki, çıxsın. İkimiz bir yerdə söhbət etdik, sualı bu oldu ki, burdan çıxandan sonra siyasi fəaliyyətini davam etdirəcəksən, yoxsa yox? Bu söhbət iyul ayının 17-də saat 12-də olub. «Siyasi fəaliyyətini davam etdirəcəksən?» sualına cavab verdim ki, davam etdirəcəyəm fəaliyyətimi. Sonra dedi ki, sən bilirsən ki, mən səninlə şəxsi görüşləri ancaq profilaktika məqsədi ilə keçirirdim, yəni əvvəldən xəbərdarlıq edirdim. Ayrıldıqdan sonra müstəntiq çağırırdı və dedi ki, Vaqif Hüseynov cavab gözləyir. Cavab gözləyir ki, mənimlə əməkdaşlıq etməyə razılıq verir, yoxsa yox? Onunla əməkdaşlıq təklifinə rədd cavabı alandan sonra müstəntiq yenidən çağırırdı və 67-ci maddə üzrə təkrar ittihamı, bir də 83.3 maddəsi üzrə əsas ittihamı irəli sürdü.

Istintaqa təsir haqqında mən bunları bildirmək istəyirdim. Müstəntiq özü də əvvəllər etiraf edirdi ki, təsir güclüdür. Ancaq iyul ayından sonra məni dilə tutmağa çalışırdı ki, sən gəl, bu məsələlərə etiraz etmə, Vaqif Hüseynov çox yaxşı adamdır, ona kömək lazımdır. Bu məsələlər və məsələlərin bu cür gedişi sənəin xeyrinə deyil. Mən qəti etiraz edəndən sonra iyul ayının 17 - sində həmin maddəni verdi, iyul ayının 22-də işin başa çatdığını elan etdi. Ona görə mənim vəsadətim var ki, istintaqa təsir məsələsi ilə bağlı olaraq müstəntiq şahid kimi dəvət olunsun. Ondan əlavə, istintaqın gedişində mənim hüquqlarım pozulub, yəni müstəntiq vəkillə görüşlərimə mane olub. Hətta istintaq qurtarandan sonra dəfələrlə yazdığım ərizələrə baxmayaraq, avqustun birindən Bakıya gələndə qədər mənim vəkillə

görüşməyimə şərait yaradılmadı, imkan verilmədi. Bu barədə ərizələrimə də cavab verilmədi. İş Bakıya göndəriləndən sonra Bakıya da ərizə yazdım, amma cavab verilmədi. İyulun 22 - sində istintaq qurtarıb, avqustun 1- ində prokurorluğa verilib. Mənim istənilən vaxt vəkillə görüşməyimə ixtiyarım var. Bizim Ali Məhkəmənin və SSRİ Prokurorluğunun mənim hüquqlarımı pozması məsələsini də qaldırmaq istəyirəm, çünki cinayət məəcəlləsinə görə, prokurorluqda iş 5 gün ərzində baxılmalıdır, mənim işiməsə bir ay ərzində baxılıb. Məqsəd aydındır. Seçkilərə qədər vaxtı uzatmaq istəyirdilər.

**«Azərbaycan Respublikasının Dövlət
Müstəqilliyinin bərpası haqqında» Azərbaycan
Respublikasının Konstitusiyası Qanunu (Layihə)**

Müqəddimə

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli şurasının elan etdiyi Azərbaycan İstiqlal Bəyannaməsi xalqımıza xas çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinin bərpası və davamı oldu. İki illik gərgin mübarizədən sonra dünya siyasətini müəyyən edən ölkələr və Beynəlxalq birlik Azərbaycan Respublikasının İstiqlaliyyətini tanımış, o ümumdünya tarixində Şərqdə ilk Respublika, ilk Demokratik dövlət kimi yer tutmuşdur.

1920 - ci il aprelin 27 - 28-də Rusiyanın 11 - ci qırmızı ordusunun hissələri Beynəlxalq hüquq normalarını tapdalayaraq suveren Azərbaycanın ərazisini işğal etdi. Bununla da qanuni hakimiyyət və icra orqanları devrilmiş və bolşevik kollaborasionistlərinin yaratdıqları oyuncaq qurumlarla əvəz edilmiş, nəticədə Azərbaycan xalqı böyük

qurbanlar bahasına qazandığı istiqlaliyyəti itirmişdir. RSFSR və Azərbaycan SSR arasında « Hərbi iqtisadi ittifaq haqqında » 30 sentyabr 1920-ci il Müqaviləsi, «SSRI-nin təşkili haqqında» 30 dekabr 1922-ci il Müqaviləsi Azərbaycan Respublikasının İlhaqı aktları idi. Beləliklə, Azərbaycanın SSR Ittifaqına daxil olması xalqın iradəsini ifadə etmirdi, könüllü deyildi. Yetmiş ildən çox sürən müstəmləkə əsarəti, kütləvi terror və azad fikrin boğulması ilə, təbii ehtiyatların amansızcasına talanı və əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə, ətraf mühitin görünməmiş dərəcədə çirklənməsi və Respublikanın ərazi bütövlüyünə vaxtaşırı qəsdlərlə müşayət olunmuşdur. Bütün bunlar onu göstərir ki, belə vəziyyətin davam edəcəyi təqdirdə Azərbaycan heç vaxt öz suveren hüquqlarını həyata keçirə bilməyəcək. Bu bir daha onunla təsdiqlənir ki, SSR Ittifaqının müvafiq konstitusiyaya öhdəliklərinə baxmayaraq, qonşu respublikanın süni qurum olan DQMV ilə bağlı ərazi iddialarının qarşısı alınmamış, ağır siyasi və milli böhranla qarşılaşmış Azərbaycan xalqı özü öz torpağının müdafiəsinə qalxdıqda isə ona qarşı nizami ordu tətbiq edilmiş, nəticədə yüzlərlə dinc vətəndaş həlak olmuş və yaralanmış, bir çox mülki obyektlər zərər çəkmişdir.

Ancaq bütün bunlar Azərbaycan xalqının azadlıq istəyini qıra bilməmişdir. 1991 - ci il avqustun 30 - unda Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında Bəyannamə elan edildi. Bununla da, beynəlxalq birliyin bərabər hüquqlu üzvü olmaq və dünya xalqları ailəsində öz yerini tutmaq uğrunda Azərbaycan xalqının arzusu gerçəkləşməyə başlamışdır. Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti göstərilənlərə əsasən, Azərbaycanın İstiqlalı haqqında 28 may 1918 - ci il Bəyannaməsinin ideya və prinsiplərinə varisliyini qoruyub saxlayaraq, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında 30 avqust 1991 - ci il

bəyannaməsini rəhbər tutaraq bu Konstitusiyaya Qanunu qəbul və elan edir.

----- Ümumi Müddəalar -----

M a d d ə 1. SSRI-nin təşkili haqqında Müqavilə barədə.

SSR Ittifaqının təşkili haqqında 30 dekabr 1922-ci il tarixli Müqavilənin Azərbaycanı aid hissəsi imzalandığı andan hüquqi etibarsız sayılsın.

M a d d ə 2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət-hüquqi statusu haqqında.

1. Azərbaycan Respublikası müstəqil demokratik unitar dövlətdir.

2. Azərbaycan Respublikası 1918 - ci il Mayın 28 - dən 1920 - ci il aprelin 27 - nə qədər mövcud olmuş eyni adlı dövlətin hüquqi xələfidir.

3. 1920-ci il aprelin 28-dən Azərbaycan SSR adlandırılan, 1991-ci il fevralın 6-da adı özünə qaytarılan Azərbaycan Respublikasının ərazisi 1920-ci il aprelin 28-dən 1922-ci il dekabrın 30-na qədər RSFSR-in və 1922-ci il dekabrın 30-dan 1991-ci il avqustun 30-na qədər SSRI-nin müstəmləkəsi sayılsın və SSRI Azərbaycan Respublikasının birbaşa hüquqi sələfi hesab edilsin .

M a d d ə 3. Azərbaycan Respublikasının ali suverenliyi haqqında.

1. Azərbaycan Respublikasında suveren hakimiyyət Azərbaycan xalqına məxsusdur. Xalq bu hakimiyyəti ali dövlət hakimiyyəti orqanı olan məclis vasitəsilə həyata keçirir.

2. Məclis üzvləri seçkilərin nəticələrinin saxtalaşdırılmasını istisna edən şəraitdə ümumi, birbaşa, bərabər seçki hüququ əsasında gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Bu zaman proporsional nümayəndəlik sistemi tətbiq edilir.

M a d d ə 4. Milli Şura.

Məclis çağırılana qədər Azərbaycan Respublikası ərazisində ali hakimiyyət, tərkibi Ali Sovet tərəfindən müəyyənləşdirilən Milli Şura tərəfindən həyata keçirilir.

M a d d ə 5. Azərbaycan xalqı.

«Azərbaycan xalqı» dedikdə, bu qanunda Azərbaycan Respublikası ərazisində və onun hüdudlarından kənarda yaşayan bütün Azərbaycan vətəndaşları nəzərdə tutulur.

II hüquqi varislikdən doğan məsələlər.

M a d d ə 6. SSRI-nin Beynəlxalq müqavilələri.

1. Azərbaycan Respublikası SSRI-nin iştirakçısı olduğu Beynəlxalq müqavilələrlə yalnız varislik anına, yəni 30 avqust 1991-ci ilə qədər Azərbaycan ərazisində qüvvədə olduğu üçün bağlı deyildir.

2. Azərbaycan Respublikası varislik anına qədər ərazisində qüvvədə olan hər hansı çoxtərəfli müqavilənin iştirakçısı kimi əgər başqa müqavilədə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa özü öz statusunu müəyyən edə bilər.

3. Göstərilən anda hələ qüvvəyə minməmiş çoxtərəfli müqavilənin iştirakçısı kimi Azərbaycan Respublikası eyni qaydada öz statusunu müəyyənləşdirə bilər.

4. Azərbaycan Respublikasının SSRI-nin ikitərəfli müqavilələrində iştirakı məsələləri də Beynəlxalq hüquqa uyğun şəkildə həll edilir.

M a d d ə 7. Azərbaycan Respublikasının ərazisi və dövlət sərhədləri.

1. Azərbaycan Respublikasının ərazisi bölünməzdir. Tarixən müəyyənləşmiş hüdudlar da özgəninkiləşdirilə bilməz.

1. Azərbaycan Respublikasının sərhədləri müvafiq dövlətlərlə qarşılıqlı saziş üzrə məclisin qərarına əsasən Respublikanın bütün ərazisində keçirilən referendumda

Azərbaycan Xalqının razılığı ifadə olunduqda dəyişdirilə bilər.

M a d d ə 8 . SSRI-nin dövlət borcu haqqında.

Hüquqi varislik anı SSRI-nin mövcud dövlət borcunun keçməsinin başqa bir zəruri şərti onun Azərbaycan Respublikasına keçən əmlak və hüquqi mənafehlərlə bağlı yaranmasıdır.

M a d d ə 9. SSRI dövlət mülkiyyəti haqqında.

1.Hüquqi varislik anı SSRI İttifaqının Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən bütün daşınar və daşınmaz mülkiyyəti Azərbaycan Respublikasının mülkiyyətidir. Daşınar mülkiyyətin Beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq müqavilə əsasında digər dövlətlərə veriləcək hissəsi bu qaydadan istisna təşkil edir.

2.Hüquqi varislik anı Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarda olan, lakin yaranmasında SSRI - nin tərkibində olarkən Azərbaycan xalqının və ərazisinin iştirak etdiyi mülkiyyət verdiyi töhfəyə uyğun həcmdə müqavilə əsasında Azərbaycan Respublikasına keçə bilər.

M a d d ə 10. Azərbaycan Respublikasının SSR İttifaqı və onun subyektləri ilə münasibəti.

Azərbaycan Respublikasının SSR İttifaqının və onun subyektləri ilə (o cümlədən keçmiş subyektləri ilə) münasibətləri onun dövlət hüquqi statusuna təsir göstərməmək şərti ilə müqavilələrlə nizama salınır.

M a d d ə 11. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi.

1.Azərbaycan Respublikasının ərazisində ancaq Azərbaycan Respublikasının qanunları fəaliyyət göstərir.

2.Hüquqi varislik anı fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının bütün qanunları və başqa qanunvericilik aktları bu Qanuna zidd olmadıqda hüquqi varisini saxlayır.

3.Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları qəbul edilənə qədər onun ərazisində Milli Şuranın

müəyyənləşdirdiyi siyahıda nəzərdə tutulan SSRI Qanunları öz hüquqi qüvvəsini saxlayır. Bu qanunlara Azərbaycan Respublikası qanunları statusu verilir.

4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu) Respublikanın bütün ərazisində keçirilən referendum yolu ilə qəbul edilir.

M a d d ə 12. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti.

Azərbaycan Respublikası hamılıqla qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq başqa dövlətlərlə, o cümlədən SSR Ittifaqı və onun subyektləri ilə öz münasibətlərini aşağıdakı prinsiplər əsasında qurur: dövlətin suveren bərabərliyi; zor işlətməmək və ya zor işlətməklə hədələmək; dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığı; mübahisələrin dinc yolla nizama salınması; başqa dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq; insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət; xalqların bərabərliyi və onun öz müqəddaratını təyin etmə hüququ; dövlətlərin əməkdaşlığı, beynəlxalq hüquq üzrə götürülmüş öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi.

M a d d ə 13. Azərbaycan Respublikasının müdafiəsi.

1. Müdafiə Azərbaycan dövlətinin ən vacib funksiyalarındandır və bütün xalqın işidir.

2. Vətənin müdafiəsi Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur.

3. Azərbaycan Respublikasının ordusu və başqa silahlı qüvvələri qanunla müəyyən edilmiş qaydada həm könüllülük, həm də ümumi mükəlləfiyyət prinsipləri üzərində qurulur.

----- III Yekun müddəalar -----

M a d d ə 14. İnsan hüquqları və vətəndaşlarının hüquqi bərabərliyi.

İnsan hüquqları və əsas azadlıqları üzrə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası irqindən, millətindən, dilindən, dinindən, əqidəsindən, mənşəyindən və

digər hallardan asılı olmayaraq hər bir insana mülki, siyasi, sosial, iqtisadi və başqa hüquq və azadlıqlar təmin edir.

M a d d ə 15. Qanunun fəaliyyəti haqqında.

1. Bu qanun qəbul edildiyi andan qüvvəyə minir.
2. 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyası bu qanunun 11-ci maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun fəaliyyət göstərir.

Layihəni hazırlayıblar:

E.Məmmədov, F.Ağayev.

«Millət» qəz.,

16 oktyabr 1991 – ci il

**Türkiyə Cumhuriyyəti « Ana Vətən » Partiyasının
Baş Katibi**

Avni Çarsancaqlının çıxışının tam mətni

Mən təşəkkür ediyorum. Azərbaycanda olmaqdan. Milli İstiqlal Partiyasının mühafizəkarlıq və demokratik konfransına qatılmaqdan, Sizlərlə bərabər olmaqdan. Və bu gün də konfransın sonunda Milli İstiqlal Partiyasının qərargahına gəlib, sizlərlə söhbət etməkdən çox mutlu olmuşam. Mən ilk dəfə 1990 - cı ildə ocaq qırımından sonra Azərbaycana gəlmişdim. O zaman Azərbaycanda bir azadlıq hərəkatı var idi. Bu azadlıq hərəkatı Azərbaycanda Xalq Cəbhəsi tərəfindən yürüdülməkdə idi. Hətta o günlərdə Azadlıq meydanında böyük bir çıxış etmişdim. Orada mən Feyziyə xanımı tanımışdım. Kazandan gəlmiş millət vəkili, azadlıq mücadiləsi verən bir bacımızı tanımışdım. Təbii qısa səyahətimizdə bunu görmüşdüm ki, Xalq Cəbhəsində Əbülfəz Elçibəy, Etibar Məmmədov, İsa Qəmbərov, İsgəndər Həmidov kimi çox dəyərli inanc, dava və iman adamı kimi bir kadrolar var idi. O kadro Azərbaycan xalqı ilə

bütünləşmiş, Azərbaycanın istiqlalı üçün bütün varlıqlarını ortaya qoymuş bir kadrolar idilər. Sonra ümumi mücadilə başda Etibar bəy olmaqla bəzi arkadaşlarımızın zindanlara getməsinə səbəb oldu. Etibar bəy uzun bir müddət zindanlarda qaldı. Mən o günlərdə Etibar bəy ilə heç əl sıxışmamışdım. Tanıyırdım onun mitinqlər dönməmindən, çox sıxışmaları var idi.

1991- ci ilin may ayında bir gündə İstanbulda Türk Dünyası Araşdırmaları Vəqfi Başqanı, bizim ağsaqqalımız, ziyalımız, ağa - bəyimiz, professor Turan Yazqan Xoca məni telefonla aradı. Dedi ki, sabah iki nəfər özəl müsafir gəlir. Bu iki nəfər özəl müsafir ilə sənin ilgilənməyini istəyirəm. Onlarla sənəin əlaqədar olmağını istəyirəm. Onların görüşmələrini, istirahətlərini təmin et dedi. Mən indi millət vəkili olan, əslində Azərbaycan kökənli, o zaman qəzetəçi Mətin Işıq deyən bir arkadaşını yanıma aldım, Aygün Həşimova deyən azərbaycanlı bir jurnalist olaraq bir qızımız da Türkiyədə idi, onu da yanıma aldım hava yollarına getdim. Hava yollarında Etibar bəylə İsgəndər bəyin gəldiklərini gördüm. Turan Yazqan Xoca mənə isimlərini belə söyləməmişdi. Hava yollarına get, gələnləri görürsən demişdi. Etibar bəyi də, İsgəndər bəyi də evimə gətirdim. Xanımım onlara bir yemək hazırladı. Yeməklərimizi yedik, çayımızı içdik. Hətta bizim evdə çəkilmiş rəsmlərimiz vardır, o söhbətlərimiz sırasında baxdım ki, Etibar bəy yalnız Azərbaycanı deyil, Azərbaycan türkünə deyil, dünyadakı bütün düşdə türkələrin yanğınısını ürəyində daşıyır. Amma bu azadlığa ən yaxın ölkə də Azərbaycan olmuşdur. Çünki ta 88- ci ildən etibarən bir mücadilə başladıqlarını, Türkiyəyə yaxın oluması, bir çox amillər bunu deməyə imkan verir. Ayrıca çox önəmli, dünyanın heç bir türk dövlətində olmayacaq qədər yüksək kəltür səviyyəsi və çox yüksək səviyyədə bir miliyyətçilik duyğusu təşəkkül etmişdir. Onun üçün Etibar bəy Azərbaycanın azadlığının qazanılmasını,

sonra digər Türk Cumhuriyyətlərinin çözləcəyini və dünya türklyünün Anadoluya açılacaq qapılarının Azərbaycan olacağını, Azərbaycanın azadlığına Türkiyənin kömək etməsi halında bu məsələni qısa zamanda realizə etməyimizi ifadə etmişdir. Sonra həm Etibar bəy, həm də İsgəndər bəyin bizim ağsaqallarımızla, ziyalılarımızla çox özəl olaraq görüşmələrini təşkil etdik. O günlərdə Ana Vətən Partiyasının genel başqanı Yıldırım Ağbulud idi. Turqut Özal reisi cumhur olmuş, Yıldırım Ağbulud Baş Bakan, Məsud Yılmaz da xarici işlər bakanlığından istefa etmişdi. Haziran ayında Ana Vətən Partiyasının böyük qurultayı var idi, Yıldırım Ağbuluda qarşı Məsud bəy adayıqlığını vermişdi. Ana Vətən Partiyası bir hökumət mücadiləsinə girmiş, bəxtini orada arayır. Çox belə sıxışiq bir günlərdir. Təbii o günlərdə Etibar bəylə İsgəndər bəyi Ankarada ilgili insanlarla görüşdük, tanışdırdıq. Sonra onlar Bakıya döndülər.

Ana Vətən Partiyasının konqresi oldu haziran ayında. Məsud Yılmaz bəy Ana Vətən Partiyasının genel başqanı oldu və yeni bir hökumət quruldu, Məsud bəyin baş bakanlığı ilə. Yeni hökumət Məclisdən güvən aldı, ancaq çox qısa bir müddətdən sonra Məsud bəy erkən seçim qərara aldı. Bu erkən seçim qərarı sırasında da yenə Etibar bəy, bəzi arkadaşlar yenə İstanbula gəldilər. İstambulda görüşləri saxladıq. Bu görüşmələrimizdə Ankaradakı Rus elçiliyinin bütün üzvləri, DTK-nın bütün əlamanları bizi çox yaxından təqib edirdilər. Bir şeydən şübhələnilər Etibar bəy İsgəndər bəylə bir yerdə gəlir Avninin evinə gedir, Türkiyənin çox qiymətli milliyətçiləri ilə görüşür, Ankarada Aydınlar ocağının başqanı professor Şaban Qarataş bəylə bərabər çörək yeyirlər. Ankarada böylə özəl toplantılar yapılır. Çernişov təbii çox diqqətlə izlənəsi gərək olan bir diplomat. Onlar çox rahatsız olurdular. Amma o günlərdə Azərbaycanın da yönətimdə kommunistlər var idi. Kommunistlərin də Türkiyədən kəndilərinə kömək edilsin deyə heç bir

yardımları yox. Yəni o zaman Azərbaycanda dövlətin başçısı Türkiyəyə sığmaq baxmır, hətta onlar bizim gəlib -getdiyimiz dövrlərdə də çox rahatsız olurdular. Türkiyəni heç gündəmə gətirmirlər. Türkiyədən bir yardım tələbləri yox. Hətta Etibar bəyin və digər arkadaşların Türkiyəyə gəliş -gedişindən onlar və səfir Çernişov rahatsız olur, qeyd edirdilər ki, «Türkiyədən bizə sıxıntılar var.» Yəni bizim buraya gəlməmizi zaman - zaman əngəllədilər. Çünki o zaman vizanı rus elçiliyi verirdi. Rus elçiliyi viza vermirse biz o vizanı ala bilmirdik və bizim arkadaşlarımıza da viza vermirdilər. Gürcüstanda o zaman ilk qarışıqlıq var idi. Gürcüstandan keçib buraya gələ bilmirdik. Yəni bir nöqtədə Etibar bəyin Ankaradakı və İstanbuldakı təmaslarından sonra Türkiyədəki millətçiliyi açıq olan, həmin Türk Dünyası ilə ilişkisi olan, onlarla gönül baxımı qurmuş insanlara Çernişov viza vermirdi. Hətta o günlərdə mən Xalq Cəbhəsinə telefon edirdim. Xalq Cəbhəsindən dəvət məktubu gəlməsinə baxmayaraq Çernişov yenə vizalarımızı vermirdi. Ana Vətən Partiyası hökumətdə idi. Etibar bəy sıx-sıx gəlirdi. Etibar bəy nə olur-olsun Azərbaycan dövlətini kim idarə edərsə etsin, Azərbaycan xalqının bu baxımsızlıq hərəkətini mütləq Türkiyə dövləti tanımalıdı deyirdi. Etibar bəy deyirdi : « Əgər siz Azərbaycanı tanısanız, bəzi ölkələrin önünü açarsınız.» Türkiyə o zaman Azərbaycanı tanımaq məsələsində Etibar bəyin ısrarlı tələbi üzərində dururdu. Biz Azərbaycanı tanırsaq, Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi bizim bu tanımamızı rədd edərsə, Türkiyə dünya səviyyəsində çox ciddi şəkildə pis vəziyyətdə qalardı. Etibar bəy bir vətənsəvən insan, çox igid insan, diplomatiyanı çox iyi bilən və ilişkələri yarada bilən insan. Seçimə getdik, seçimdə biz ikinci partiya çıxdıq. Etibar bəy hər gün bizi arıyor, hər gün gəlir. Elə gün olurdu ki, Etibar bəy səhər Ankaraya gəldi, axşam Bakıya döndü. Burada da danışılması gərək olan səbəblər vardı. Biz hökumətdə təmsil olunmuşuq,

amma ikinci partiya olduq, birinci partiya Süleyman Dəmirəlin partiyası oldu. S.Dəmirəlin partiyası da o zaman Sosial Demokrat partiyasının başqanı Ərdal Ünönül ilə hökumət qurmağa başladı. Türkiyə Çərnişovun basqısından qorxur, Rusiya ilə kötü olmaq istəmir. Amma Etibar bəy gəldi, Yaşıl Okeanın ofisində professor Şaban Qaradaş, mən və Etibar bəy qonuşduq. O zaman bizim genel başqan Fəxrəddin Kurd bəylə görüşüldü, bizim Ana Vətən Partiyasındakı milliyyətçi arkadaşlarımızın bütün imkanlarından istifadə etdik, Məsud bəyə bunu söylədik, bunu sən tanımasan, yarın bu hökumət gedəcək, yeni hökumət gələcək. Yeni hökumətin bir ayağı sol, bunlar Rusiya ilə çox yaxın münasibətləri var, Azərbaycan bir daha tanınmaz. Azərbaycan tanınmayınca bu yeni gələn hökumətin sol qanadından güc alaraq sovet Rusiyası bu səfər Azərbaycana çox böyük şəkildə basqı yürüdəcəkdir, oradakı bizim Xalq Cəbhəsinin öndə gedən insanlarına zülm edəcəklər. Etibar bəyi əvvəllər kommunist rejiminə qarşı mübarizə apardığına görə zindanlara atmışdılar. Məsud bəy dedi ki, Azərbaycan rəhbərliyi bu işi necə anlırsa anlasın, necə dəyərləndirir, dəyərləndirsin Etibar bəyi sındırmam dedi. Etibar bəyin bu vətən sevgisi, onun bu dürüstlüyü, türk dünyasındakı yetişmiş yeni bir təzə çiçək kimi mücadiləsini verirdi. Etibar bəy Məsud bəyə istina etdi, Siz tanıyın, Azərbaycandan sizə bir kötülük gəlməz. Azərbaycan hökumətini xalq aşağı endirər. Etibar bəylə dəvətnamələr yazdıq. Tək - tək dağıtdıq. Ətəb - Altun oteldə S.Dəmirəl, Məsud bəy, Ərdal İnönü, rəhmətlik Alparslan Türkeş, Turan Yazqan Xocam qatıldı görüşə. Yəni Türkiyədə bütün milliyyətçilər, bütün vətənsəvənlər o günü bir tarixi gün olaraq dəyərləndirdi. O gün Azərbaycanın tanınması həll olundu, onun kokteli verildi. Etibar bəy də Süleyman Dəmirələ, Məsud bəyə, Arpaslan Türkeş, Ərdal bəyə bu tanınma münasibəti ilə plakat hədiyyə etdi.

Biz Azərbaycanı tanıdıqdan sonra Etibar bəy Pakistana getdi. Etibar bəyin Türkiyədəki ilişkisi yalnız Türkiyənin Azərbaycanı tanıması deyildi. Əlbəttə 1918 - ci ildə M. Ə. Rəsulzadənin qurduğu baxımsız dövləti tanıyan ilk dövlət Türkiyə olmuşdur. Məsud bəy də ikinci mücadilənizdə tanımışdır. Milli Şura üzvü olaraq ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı Rusiyanın dəstəyi ilə Azərbaycanın torpağını işğala başladığı günlərdən etibarən də Etibar bəyin Ankarada çox ciddi təmasları olmuşdur. Bir dövlət var, Azərbaycan dövləti. Başında prezidenti, baş bakanı, XİN, MTN var. Bunların heç biri yox ortada. Yenə Etibar bəy əlində çantası Ankarada sıxıntılar çəkir, xanımım Canan xanımla biz mütləq gündə bir səfər Etibar bəyi ziyarət edirdik oteldə. Axşam alıb yeməyə gediyoruz. Etibar bəy sabah bir dilim əkməklə 24 saat idarə edirdi. Çörək yeyəcək vaxtı yox idi. Amma Etibar bəy gerçəkdən qısa zamanda kəndi fikirlərini Türk dövlətinə qəbul etdirdi. Çox sayqılı bir kişilik sahibi Etibar bəy. O zaman hər bəsrəsində də Türkiyədən nə yardım gəlmişsə, nə kömək edilmişsə bilin ki, bütün dünya bilsin ki, bütün Azərbaycan xalqı bilsin ki, o yardımları Türkiyə dövlətindən, xalqından, milliyətçi qurumlarından qoparan, Azərbaycanın Ermənistan zülmünə qarşı torpaq bütönlüyünü saxlamaq üçün nə yapılmışsa, nə gətirilmişsə tamamının sahibi, allah hüsurunda söylüyorum, bunlar tarixə keçəcək bilgilərdir, Etibar Məmmədovdur.

Məmməd Akif söylüyor: « Təfiqqə girməzsə bir topluma, düşmən girəməz.» Azərbaycanda bu anda milliyətçi, mühafizəkar siyasi partiyaların ən böyük düşmənləri kəndiləridir. Azərbaycanın baxımsızlığında qol - qola mücadilə vermiş vətəni vətən qəbul etmiş, milləti millət, dövləti dövlət qəbul etmiş, bayrağı bayraq qəbul etmiş, allahı bir, kitabı bir könlündə bu sevgilərin tamamını yaşadan o hərəkətin içində gələn arkadaşların bu gün paramparça olması qüvvətlərinin bölünüb başqa partiyalara getməsi

Azərbaycan düşmənlərinin mənfəətinə olmuşdur. Konfransda söylədim, indi də söylüyürəm, Elçibəyi ziyarət etdim kəndisinə söylədim, I.Qəmbəri ziyarət etdim kəndisinə söylədim bundan sonra Milli İstiqlal Partiyası, Xalq Cəbhəsi Partiyası və Müsavat Partiyası Azərbaycanın keçmişdə azadlığı üçün verdikləri mücadilənin daha fəvqində, Azərbaycan xalqının bütün problemlərini bir proqram halına gətirərək, tədbirlərini ortaya qoyaraq bir olmaq məcburiyyətləri vardır. Hacı Bektəş Şüvəlinin « bir olalım, iri olalım, diri olalım » sözündə olduğu kimi Azərbaycandakı dilində deyil, könlündə milliyyətçi olan, millətsevən, bayraqsevən, vətənssevən olan insanların kəndi etirasları üçün ayrılıq yaratmaları Azərbaycan xalqına zülumdür. Mövlanə Cəlaləddin Rumi deyir ki, «Qüsursuz dost ararsan, dostsuz qalarsan», allahtala həzrətləri də qüsursuzları peyğəmbər yapmışdır. Biz allahın quluyuqsa, qüsurlumuz olacaqdır. Qüsurlumuzu davam etdirməyəcəyik. Mən Etibar bəydə bu gün yaptığım qonuşmada o qulluğu gördüm. Etibar bəy bütün Azərbaycandakı milliyyətçi, mühafizəkar, milli və mənavi dəyərlərə bağlı, Azərbaycanın torpaq bütönlüyünü, istiqlalını, Azərbaycanın bayrağını düşünən bir şəxsiyyətdir. Oktyabrda yapılacak dövlət başqanlığına seçimdə millətçi və vətənpərvər qüvvələri Azərbaycan xalqının milli mənafeyi naminə təksəs, təksöz, təkdil, təkgöz olmalarını bəklirəm. Bir Türk milliyyətçisi olaraq Azərbaycanın problemlərini öz problemimiz hesab edirik. Etibar bəyin çox xoş bir sözü vardır « ayni millətdəniz, amma ayrı dövlətdəniz.» Biz sizdən qovğa yerinə birliyi, sevgiyi və barışı istiyoruz. Çünki dünya dəyişir, yerində durmur. Azərbaycanda partiyaların biri - birinə verəcək qovğaları sona yeridilmələrini və qovğanı birliyə, barışmalara və dostluğa çevirmələrini arzu edirəm. Bu mənim bir türk milliyyətçisi olaraq Azərbaycandakı bütün milliyyətçilərə, vətənssevənlərə, Azərbaycan xalqına arzumdur. Çünki mən illərcə Anadolu

türkü olaraq, əzab çəkmişdim, izzəti çəkmişdim, 1980 əsgəri hərəkətində məni milliyyətçiyəm deyə, turançiyəm deyə əsgərlər aldı həbsxanaya götürdü. Mən bir sənə həbsxanada qaldım. Çox işcəngələr gördüm, Türkiyədəki fəaliyyətimdən, əylənmələrimdən, söylənmələrimdən deyil, türklərə olan sevgimdən, aşqımdan. Dolayısı ilə o çəkdiyim sıxıntılar sizlər üçündür. Əgər bu birlik saxlanılmazsa o sıxıntıdan dolayı olan haqqımı həlal etməyəcəm deyə ifadə ediyorum. Bir daha sayqılar söylüyorum.

Biz Azərbaycanın Milli İstiqlal Partiyasını inşallah «Demokratlar İttifaqı»-nın üzvü kimi görəcəyik. Ana Vətən Partiyası bu məsələdə ona yardımçıdır. Mənim Azərbaycanda Sədrim olan Etibar bəylə, Ankarada genəl başqanı Məsud bəy iki qardaş, inşallah ondan sonra daha yaxın danışacaqlar, «Demokratik İttifaq»-ın içərisində olacaqlar. Gəncələrimiz arasında dialoq başlamışdır. Zəti bir almanın yarısıyıq. Bir almanın ikiyə bölünmüş yarısı Türkiyədə Ana Vətən Partiyası, o biri yarısı Azərbaycanda Milli İstiqlal Partiyası. Amma Elçibəy də bizim dəyər verdiyimiz bir ağsaqqalımızdır. İsa Qəmbər də dəyər verdiyimiz bir qardaşımızdır. Onlara təkrar səsləniyorum bu gün deyirəm ki, ağınlınızı önə qoyun, hirsinizi, duyğunuzu arxaya alın, hər şeyin qəzası olur, namazın qəzası olur, amma siyasətdə qərarın qəzası olmaz. Bir yanlış qərar verildimi, əsrlərcə o dövlətin xalqı izzəti çəkər, zorluq çəkər. Onun üçün gün bu gündür. Mən Azərbaycan xalqının çox düzgün qərar verəcəyinə inanıram. Azərbaycan xalqına fəqarəlik qədər deyildir, alın yazısı deyildir, Azərbaycan xalqı daha yaxşı olmağa, daha iyi yaşamağa, daha iyi düşünməyə ehtiyacı vardır. Bunun səbəbi də, iyisi də, kötüsü də Əbülfəz Elçibəyindir, İsa Qəmbərovundur, Etibar Məmmədovundur. Mən bu arkadaşlarımıza birlik dəvəti diləyirəm.

(AMIP Foto-vidio laboratoriyasının

cari arxivi)

«« Demokratik blok» un MM - in sessiyasını tərk etmələri barədə qısa məlumat .

Bizim azlığımızdan istifadə edib, hansısa oyunlara əl atacaqlar. Sizə məlumat verilib ki, neynəyiblər. Deməli lap əvvəl, başlanğıcdan bütün qaydaları pozublar. Seçki komissiyasının sədri olmalıydı iclasa sədrlik edən, dedilər ki, guya xəstələnib. Özləri müəyyənləşdiriblər sədri. Həmin sədrin iclası aparması elan olundu, amma heç bir səsə qoyulmadı, müzakirə edilmədi, bir başa deyildi ki, nümayəndə heyəti bunu sədrliyə təklif edir. Bununla da iclas başladı. Birinci prezidentə söz verildi və onunla da qayda pozuldu. Çünki, iclas başlayanda birinci növbədə seçki komissiyasının sədri olursa, məlumat verməlidir, seçki neçə dəfə keçirilib, nə qədər namizədlər olub, neçə nəfər deputat seçilib, bununla da bütün prosedur qaydalar olmalıydı. Amma bu təntənəli iclasa çevrildi. Birinci prezidentə söz verildi, sonra Şeyx İslama söz verildi ki xeyir-dua versin. Xeyir duanın olmasının heç bir ziyanı yoxdu. Ancaq biz gözləyirdik ki, bütün prosedur qaydalara riayət olunsun. Ancaq bu olmadı. Tezliklə veriliş də Şeyx İslamın fatihəsindən sonra dayandı. Sonra həmin siyahıları çıxarıb başladılar bir-bir namizədləri verməyə. Həmin siyahıları oxuduqca heç bir səvermə də olmurdu. Elə deyirdilər bəyənersiniz? Yerdən kommunistlər qışqırırdılar bəyənerik və bununla da qəbul olunurdu. Bir dəfə xəbərdarlıq elədim və yoldaşlar da xəbərdarlıq elədi ki, iclasın bu cür gedişi Konstitusiyaya ziddir, Konstitusiyanın hansı maddəsi pozulur və nəyə görə pozulur və tələb elədik ki, keçmiş qüvvədə olan rəqlamentə əməl olunsun, yeni rəqlament qəbul olunana

qədər. Ancaq buna da əməl etmədilər. Tofiq müəllim tələb eləyəndə ki, Konstitusiyanın bu maddəsi ilə həmin məsələ düzgün deyil, dedilər həmin maddəni səsə qoyaq. Yəni konstitusiyanın maddəsini artıq səsə qoydular ki, ona əməl eləyək, yoxsa yox. Hətta bu dərəcəyə gəlib çatıblar. İkinci dəfə xəbərdarlıq olundu ki, deputat əgər söz istəyirsə, deputatı bundan məhrum etmək olmaz. Ancaq bunlar mikrafonları söndürürdülər, heç bir deputata söz vermək istəmirdilər. Bizim deputatlar da çıxış etmək istəyəndə onların hazırlanmış adamları var idi. Biri yerdən söyürdü, biri qışqırırdı, biri təpik döyürdü yerə. Yəni özləri çox tərbiyəsizlik edirdilər, şuluq salırdılar. Məcbur oldum ikinci dəfə tələb edim ki, sədr qayda - qanun yaratsın, deputatlara normal fəaliyyət göstərmək üçün şərait yaratsın. Buna da əməl olunmadı. Sonra keçdilər mandat komissiyasını seçməyə, cəmi bir nəfər adam təklif elədik, Rəhim Qaziyev mandat komissiyasının tərkibinə daxil olunsun və ondan sonra siyahı səsə qoyulsun. Bunlar bizim namizədimizi də səsə qoydular. Onu da səs çoxluğu deyəndə ki, əllərini qaldırdılar heç sayılmadı ki, neçə nəfər lehinə səs verib, neçə nəfər əleyhinə. Ondan sonra məcbur olduq ki, bu prosedur qaydalar pozulduğu üçün, televiziya translyasiyası dayandırıldığı üçün, əmək müəssisələrindən möhürlü, imzalı bizim tələblərimiz var idi, bir nüsxəsini də onlara vermişdik, bunlar pozulduğu, eyni zamanda FV - də sessiyanın keçirilməsini qeyri - qanuni hesab elədiyimiz üçün biz zalı tərk etdik və onlar əl çalıb sevindilər ki, bunlar nə yaxşı getdi. Nəticəsini bundan sonra görməlidirlər və xəbər də göndəriblər arxamızca qayıtmağa. Bir şərtlə biz qayıda bilərik. Həmin şərti artıq biz bildirəcəyik yaxın müddət ərzində onlara ki, Allahşükür Paşazadənin çıxışından sonra kəsilmiş hissə bu gün axşam televiziya ilə verilsin, hansı hadisələr baş verdiyini xalq görsün. O şərtlə qayıdacağıq ki, sessiya işinə təzədən başlasın, bütün qayda-qanuna əməl

olunsun. Ancaq bu şərtlə biz qayıda bilərik. Bu şərtlər qəbul olunmasa, bizim blokun deputatları mandatlarını təhvil verəcəklər, ümumiyyətlə parlamentin işində iştirak etməyəcəklər. Bizim müdafiə məsələsinə qaldıqda isə biz müdafiə olunuruq, əmək kollektivlərindən bizə müraciətlər olunmuşdu ki, deyilən şərtlər qəbul olunmasa tətillə başlayacaqlar. Artıq məlumatlar da var ki, bir çox müəssisələr tətillə başlayıblar. Şərtlərə əməl olunmasa bütün müəssisələrin tətillə qoşulması gözlənilir. Ancaq bu yolla biz onları məcbur edə bilərik ki, heç bizim sözü müəssisələrə qulaq asmasınlar, heç olmasa özlərinin yazdığı həmin Konstitusiyaya əməl eləsinlər. Qısa məlumat bu qədər.

Tofiq Əzizovun və İsmayıl Şıxlının Milli məclisdə fəaliyyət göstərən «Demokratik blokun» üzvləri ilə görüşündə millət vəkili Etibar Məmmədovun təklifi.

Məsələ müzakirə olunub, bizim qərarımız məlumdur. Özünüz də gördünüz ki, sizin sədrlik etməyinizə biz etiraz eləmirdik. Ancaq sədrlik eləməyin qaydası-qanunu var, buna əməl olunmalıydı. Amma biz onu da demədik orda. Yəni seçki komissiyasının sədrliyi sizə həvalə olunubsa, heç olmasa orada səsə qoyulmalıydı ki, bu təklif var və buna etiraz edən var, ya yox. Axı iclasın keçirilməsi qaydası var. Buna ciddi riayət olunmalıdır. Bizim tələbimiz odur ki, Konstitusiyaya var, ona əməl olunsun. Demirik ki, biz təzə Konstitusiyaya verək ona əməl eləyin. Yəni, iclas başlayan kimi elan olunmalıydı nə qədər dairədə seçki keçirilib, nə qədər namizəd verilib, bunlar hamısı prosedur qaydalarıdır. Bunlara əməl olunmalıdır. Hesablayıcı qrup elan etdi ki, siyahı tərtib olunub. Yaxşı, siyahıya da etiraz etmirik. Siyahı tərtib olundandan sonra qrup çıxmalı idi, camaat görsün kim sayır. Onlar üçün ayrıca yer ayrılmalıydı. Səsvermə qaydası müəyyən olunmalıydı. Mən çıxış edəndə dedim ki, bu qayda müəyyən olunsun, ancaq siz yenə də səsvermə olmamış «

Filan məsələ təklif olunur, qəbul olunur» deyirsiniz. Yaxşı bu məsələ də keçdi. Özünüz bilirsiniz ki, hər bir deputatın çıxış etmək hüququ var. Heç kim bu hüququnu onun əlindən ala bilməz. Ancaq belə çıxdı ki, bizim deputatlar bir nəfər duran kimi, yerdən onun nə çıxış edəcəyini bilmədən biri söyürdü, biri qışqırırdı üstünə, biri hay-küy salırdı. Burada da qayda-qanun yaradılmalıydı.

İkinci məsələ: Orda birinci növbədə məsələ qoyulmalıydı ki, bu sessiyanın gedişinin işıqlandırılması haqqında. Hələ sessiya başlananda televiziya ilə verilirdi. Bunu kim müəyyən edib ki, prezidentlə Şeyx İslamın çıxışından sonra kəsilsin bu. Onun verilib-verilməməsi məsələsi orada müzakirə olunmalıydı. O kəsilib. Pozuntular da özünüz bilirsiniz ki, var. Bizim qərarımız belədir: həmin pozuntu olan andan, yəni Şeyxin çıxışından sonra olan hissə televiziya ilə göstərməlidir. Bizim oranı nəyə görə tərک etməyimizin səbəbini hamı bilməlidir. Şərtlərimiz qəbul olundandan sonra bir nəfərə səlahiyyət verəcəyik ki, o gəlib blokun adından çıxış etsin orda. Desin ki, nəyə görə tərک olmuşdük, nəyə görə də qayıdırıq oraya. Ondan sonra qayıdırıq.

E. Məmmədovun sessiyada çıxışı

E Məmmədov: Elmira xanım nəyə görə üçdə iki. İclasda iştirak edənlərin yox. Bütün deputatların üçdə ikisi məsələsi.

E.Qafarova: Nə məsələsi?

E.Məmmədov: Nazirlər Kabinetinə etimadsızlıq göstərilmə məsələsi.

E.Məmmədov: Məmməd müəllim çox düzgün qeyd elədi. Konstitusiyaya hər gün dəyişiklik ola bilməz. Və özü də izah elədi ki, ABŞ – ın 200 illik tarixində cəmi 26 dəfə Konstitusiyaya düzəliş edibdir. Hüquqşünaslar da çox gözəl bilir ki, bu dəyişikliklər elə dəyişiklik olub ki, illərlə

müzakirə olunub. Və hər bir dəyişikliyin də özünün müəllifi olub. Ona görə Amerika konstitusiyasının dəyişikliyinə adı olub, məsələn Buş düzəlişi, uzun müddət müzakirə olundandan sonra onlar qəbul olunublar. Çünki Konstitusiya elə bir sənəddir ki, onda hər gün dəyişiklik etmək olmaz. Ancaq bu gün biz baxırıq ki, bu Konstitusiyamızda elə dəyişikliklər edilir ki, bu Azərbaycan üçün yaxın müddətdə, gələcəkdə çox həlledici rol oynaya bilər. Ona görə də Konstitusiyaya dəyişikliklər birinci dəfə təklif olunanda adı olmalıdır ki, bu təkliflər kim tərəfindən verilib. Və birinci dəfə müzakirə olundandan sonra, bu gün də həmin dəyişikliklərlə əlaqədar müxtəlif təkliflər olub. Ayrı - ayrı deputatlar tərəfindən də, icraedici, sərəncamverici orqan olan Nazirlər kabinetinin sədri tərəfindən də təkliflər olub, ancaq biz həmin təkliflərlə tanış olmamışıq. Çünki həmin təkliflər yazılı surətdə bizə verilməyib. Ona görə də bu günkü müzakirənin elə bir əhəmiyyəti olmayacaq. Şəxsən mən özüm üçün aydın edə bilməmişəm, əvvəlcə hansı qanun olub, dəyişikliklər nə cür olub. İkinci dəfə nə təklif olunub. Bunların hamısı komissiya tərəfindən yazılı surətdə bizə verilməli idi ki, bizim əlimizdə müqayisə üçün həmin sənədlər olsun. Birinci dəfə nə cür olub, komissiya işini başa çatdırdandan sonra nə cür təklif olunub. Bunların böyük əhəmiyyəti var. Və birinci növbədə prezidentin səlahiyyətləri ilə bağlıdır bu məsələlər. Burada çıxış edən deputat Bağirov qeyd elədi ki, Fransa prezidentinə çox böyük hüquqlar verilib. Və heç kim ona diktator demir. Ancaq tarixçilər də, hüquqşünaslar da bilir ki, Fransa prezidentinə həmin hüquqlar referendum nəticəsində verilib. Həmin dəyişiklikləri bir neçə dəfə referendum keçirilməsi nəticəsində prezident hüquqlarını diktator hüquqları ilə bərabər edən De Qol olub, Fransa prezidenti olub. Axırda da həmin De Qol həmin referendumun qurbanı olub. Referendumla təklifi keçmədiyi üçün istefa verib. Ona görə

də bu müzakirələri müqayisə edəndə ABŞ, Fransa ilə müqayisə etməyə. Bu müqayisə olunmaz anlamlardır. Çünki, Fransa da, ABŞ da müstəqil dövlətlərdir. Biz hələlik bu imperiyaya daxil olan bir respublikayıq. Əgər biz suverenliyimizi, müstəqilliyimizi istəyiriksə, heç olmasa gərək dəyişiklikləri uyğunlaşdıraq. Ona görə də çox təəccüblüsü odur ki, suverenlikdən danışırıq, ancaq respublika ərazisində olan müəssisələrin tabelik məsələsinə gələndə bizim təsərrüfat rəhbərləri də, rayon partiya komitələrinin rəhbərləri də- əksəriyyət təşkil edən kommunistlər əleyhinə səs verdilər ki, bizə tabe olmasın, SSRI nazirliklərinə tabe olsun həmin müəssisələr. Yəni özümüz bu maddəni konstitusiyaya əlavə etməklə əl qolumuzu bağlayırıq. Ən əsas məsələ isə Elmira xanım, bu günkü müzakirələrdə də, səsvermədə də prosedur qaydalar pozulur. Heç bir məsələ üzrə məlum olmayıb ki, lehinə nə qədər səs verilib, əleyhinə nə qədər, bitərəf nə qədər. Hətta mən deyərdim tabloda bitərəflər üçün yer yoxdu. Orada var lehinə, əleyhinə, iştirak edənlərin sayı. Tabloda bitərəflərin sayı yoxdu və biz bilmirik nə qədər bitərəf var, onların sayı göstərilmir. Ona görə də mən təklif edirəm ki, bu çox mühüm məsələ olduğu üçün, bu dəyişikliklər haqqında qanunun qəbul olunmasına yol vermək olmaz. Bunlar birdəfəlik yenidən qaytarılmalıdır komissiyaya, bütün təklif olunan məsələlər. Nazirlər Kabinetinin təklif etdiyi düzəlişlər, dəyişikliklər də komissiyada müzakirə olunmalıdır. Olunmalıdır təklifi verənlərin iştirakı ilə və ancaq hazır qanun layihələri bizim əlimizdə olandan sonra. Komissiyanın ixtiyarı yoxdu ki, yenidən qanun layihəsi çap etsin. Ancaq düzəlişləri, əlavələri çap edib bizə çatdırsın. Və biz tələsməməliyik, dediyim kimi tələssək bu gün bu cür qəbul edəcəyik, sabah başqa cür. Mən misal üçün tələsməyə aid bir şey deyə bilərəm. Prezident səlahiyyəti üçün 121.5 maddədə prezident şurası haqqında maddə var idi. O tələsik olaraq

Konstitusiyaya əlavə kimi qəbul olunmuşdu, birinci dəfə. Çünki Ittifaq miqyasında prezident şurası var idi. Ondan əlavə indi bu günkü dəyişikliklərdə həmin maddənin götürülməsi təklif olunur. Bəlkə sabah Qorbaçov yenidən həmin şuraya gəldi, biz bir də yığılacağıq burada ki, həmin maddəni yenidən daxil edək. Ona görə də bu gün təklifim budur ki, Konstitusiyaya dəyişikliklər haqqında qərar qəbul olunmasın. Bu təxirə salınsın, komissiyalar bir daha işləsin və ancaq böyük müzakirələrdən sonra həmin qanunu qəbul etmək olar.

Mənim sualım Afat müəllimədir. Ona görə ki, mən həmin komissiyanın üzvüyəm. Afat müəllim burada işin gedişi haqqında çox müəmmalı danışdı. Konkret komissiyanın rəyi haqqında bir söz demədi. Afat müəllim yadınızdadırsa, bu sənəd bizim komissiyada müzakirə olundu. Yəni komissiya tərəfindən sessiyanın müzakirəsinə veriləcək sənəd. Hətta yadınızdadırsa, bu bir nüsxədə idi və mənim xahişimlə çoxaldıldı. Və siz dediniz ki, rəylər müxtəlifdir. Sizin öz təklifinizlə həmin rəylər səsə qoyuldu və ümumi qərar belə qəbul edildi ki, komissiyanın təklifi ilə referendumun keçirilməsi təxirə salınsın. Və sizə tapşırıldı ki, komissiya tərəfindən bu sənədi hazırlasınlar və sessiyanın müzakirəsinə versinlər. Siz deyəndə ki, biz yoldaşlarla məsləhətləşdik, biz bilmirik, komissiyanın üzvləri ilə siz məsləhətləşmişiniz ya yox. Sonra dediniz ki, bu mənim şəxsi rəyimdir. Sizə də təklif olundu ki, siz öz şəxsi rəyinizi sessiyanın nəzərinə çatdırırsınız. Ancaq komissiyanın rəyini siz komissiyanın sədri kimi çatdırmalısınız. Ancaq bu gün sizin cavabınızdan belə alındı ki, siz şəxsi rəyinizi, komissiyanın rəyi adından sessiyanın nəzərinə çatdırırsınız. Ona görə də xahiş edirik komissiyanın iclasında qəbul olunmuş rəyi. (sənəd göstərilir). Mən, düzdür onun əksinə olmuşam. Çünki mən referendum keçirilməsinin əleyhinə idim. Ancaq ümumi səs çoxluğu ilə bu qəbul olunubsa, bu

rəyi komissiyanın adından deputatların nəzərinə çatdırın. Sonra deputat kimi öz şəxsi rəyinizi bildirə bilərsiniz.

Bu gün bizim müzakirə etdiyimiz sənəddən aydın olur ki, müzakirə olunan məsələ Nazirlər Kabinetinin strukturu məsələsidir. Özü də ki, bu təklifi prezident verib, ancaq bu iclasda nə prezident iştirak edir, nə də ki Baş Nazir. Və bu struktur verilib bizim təsdiqimizə. Burada məsələ belə qoyulmalıdır. Prezident çıxış edib nə üçün bu cür struktur irəli sürdüyünü bizə izah etməlidir və həmin suallar da Prezidentə olmalıdır ki, niyə bu cür struktur verilib, hansı nazirliyi digər nazirliklə birləşdirmək təklif olunur. 27 vahid var Nazirlər kabinetində. Onlardan 16-sı nazirlikdi, 11-i komitədir. Bu cür strukturun indiki vəziyyətdə təklif olunması nə ilə nəticələnəcək. Buna biz cavab verməliyik. Elə komitələr var ki, onların Nazirlər kabinetinə daxil olması məqsədəuyğun deyil. Tutaq ki, DTK var. DTK icraedici orqana tabe ola bilməz, bilavasitə parlamentə tabe olmalıdır. Çünki dövlətin təhlükəsizliyindən söhbət gedir. Bütün bunları müzakirə etmək üçün mütləq prezident iştirak etməlidir və bütün verilən suallara izahat verməlidir. Ancaq ondan sonra qərar qəbul etmək olar. Mənim təklifim budur ki, prezidentin izahatlı çıxışından sonra biz müzakirələrə başlaya bilərik. Telman müəllim, bütün təkliflər kimi bu da yaddan çıxmasın.

Məncə bir məsələyə diqqət yetirməliyik ki, biz müzakirə olunan əsas məsələnin mahiyyətindən kənara çıxırıq. Çünki gündəliyə daxil olunmuş məsələ 17- sində keçiriləcək referenduma münasibət məsələsidir. Həmin referenduma aid Ali Sovetin qərarı çıxmalıdır. Birinci dəfə bu məsələ müzakirə ediləndə qərar layihəsi bizim sərəncamımıza verildi. Lakin birinci biz bu məsələni aydınlaşdırmalıyıq ki, qərar layihəsinin müəllifləri kimlərdi. Çünki birinci sessiyada, sessiyanın fevral iclaslarında referenduma münasibət məsələsi komissiyalara tapşırılmışdı. Həmin komissiyaların rəyləri burada dinlənildi. Və məlum oldu ki,

üç komissiyanın üçü də referendum keçirilməsinin əleyhinədir. Daha doğrusu təxirə salınmasının. Ancaq qərar layihəsində isə göstərilir ki, referendum keçirilsin və təşkil edilsin. Ona görə çox maraqlıdır ki, 2 qərar layihəsi var bunların müəllifi kimlərdir. Bu bizim üçün qaranlıq qalıb və ona görə də bu cür mübahisələr doğur. Bu iki qərar layihəsi varsa, deməli biz bütün mübahisələrimizi də, müzakirələrimizi də bu qərar layihəsi ətrafında keçirməliyik. Burada çıxışlarda tez-tez qeyd olunur ki, biz ittifaq müqaviləsi müzakirə etmirik, ancaq müzakirə edirik referendumda iştirakı. Ancaq gəlin bəzi məsələlərə diqqətlə yanaşaq. Referendumda iştirakdan sonra bizim ittifaq müqaviləsini imzalamamağa heç kimin haqqı olmayacaq. Çünki referendum haqda qanunda göstərilir ki, referendumun nəticələri bütün ittifaq üzvrə məcburidir. Yəni referendumda iştirak edən respublikalar üçün də məcburidir. Belə olsa burada komissiyanın sədrlərindən biri çıxış etdi ki, biz bunu taktiki gediş kimi edirik. Daha doğrusu, deputat Daşdəmirov. Strategiya məlum olmayan vaxtda taktikadan danışmağın mənası yoxdu. Strategiyamız hələ məlum deyil. Respublikamız federasiyada yaşamaq istəyir, konfederasiyada və yaxud da müstəqil olmaq istəyir? Bu məlum olmayan yerdə taktiki gedişlərin heç bir mənası ola bilməz. Ona görə də biz birincisi bu məsələmizi müəyyənləşdirməmiş həmin referendumda iştirak edə bilmərik. Əgər iştirak etsək, deyildiyi kimi mərkəzdən daha böyük güzəştlər əldə etmək üçün bunu bir ilə təxirə salsaq və sonra iştirak etsək, nəticəsindən asılı olmayaraq Rusiya federasiyasının hətta Ukraynanın «hə» cavab verməsi ilə məsələ həll olunacaq. Onda nə deputatların, nə də prezidentin ixtiyarı olacaq ki, əlavə şərtlər qoysun və ittifaq müqaviləsini imzalamaqdan imtina etsin. Əgər imtina etsək, belə suala cavab verəcəyik ki, bizi nə gözləyir. Çünki dünən

müzakirələrdə tez-tez deyilirdi ki, ittifaq müqaviləsində iştirak etməsək bizi nə gözləyir.

Referendumda iştirak etməsək bizi heç bir şey gözləmir. Ittifaqda qalırıq, onsuz da ittifaqdan çıxmırıq. Referendumda iştirak etməmək ittifaqdan çıxmaq deyil. Ancaq referendumda iştirak etsək, biz məcburuq ki, həmin ittifaq müqaviləsini imzalayaq. Imzalamasaq, burada Qorbaçovun tam hüququ olacaq ki, desin siz xalqın iradəsinin əleyhinə gedirsiniz. İstədiyi vaxt bizim parlamenti də buraxa bilər və prezidenti də işdən kənar edə bilər. Və əsaslanacaq ki, xalqın rəyinə əsaslanıram və indiyə qədər etdiyi özbaşınalıqlardan biri də bu ola bilər. Deməli bu, bir tərəfi. İkinci tərəfdən tez-tez müzakirələrdə belə bir argument işlədilirdi ki, ittifaq müqaviləsində, referendumda iştirak etməsək bizim iqtisadi vəziyyətimiz ağırdır, bizi blokadaya alacaqlar. Və bu sahədə çox xoşagəlməz proqnozlar irəli sürürdülər. Ittifaqın dağılması, Azərbaycanın bu ittifaqdan çıxması fəlakətlə nəticələnəcək. Mən ittifaqın dağılacağı və ya Azərbaycanın bu ittifaqdan çıxacağı təqdirdə bizi nə gözləməsindən yox, ittifaqda qalacağımız təqdirdə bizi nə gözləməsindən danışmaq istəyirəm. Çünki hörmətli akademik Ziyad Səmədzadə çıxış edəndə iqtisadiyyatımızın vəziyyəti haqqında geniş məlumat verdi və göstərdi ki, biz tam asılı vəziyyətdəyik. Və göstərdi ki, iqtisadi suverenlik qazanmasaq, siyasi müstəqillikdən söhbət ola bilməz. Mən sizə bunun tam əksinə fikir söyləmək istəyirəm, siyasi müstəqillik olmasa iqtisadi müstəqillikdən danışmağa heç bir əsas yoxdur. Nəyə görə? Tutaq ki, biz ittifaq müqaviləsinə ən yaxşı şərtlərlə daxil olduq, bizim bütün şərtlərimizi qəbul etdilər, referendumda da iştirak edəndən sonra daxil olduq ittifaqa. Birincisi, nəzərə almaq lazımdır ki, bu ittifaq müqaviləsi hazırlanarkən dövlətlərin ittifaqı yox, ittifaq dövləti yaratmaq nəzərdə tutulur. Ittifaq dövləti olanda isə dövlətin özünün daxili bazarı olur. Özünün bazar siyasəti

olur. Həmin bazar siyasətini həyata keçirmək üçün də müxtəlif təsir vasitələri olur. Həmin təsir vasitələri hansılardır? Vahid dövlət olduğu üçün özünün maliyyə siyasəti olur, kredit siyasəti olur, özünün vahid valyuta-pul siyasəti olur. Əgər belə maliyyə siyasəti olursa respublikaların müstəqilliyindən danışmağa heç bir haqqımız ola bilməz. Əgər biz bu ittifaqa daxil olsaq vahid bank olacaq SSRI - də, vahid investisiya bankı. Həmin o pulun kəsilməsindən bölüşdürülməsinə həmin bank məşğul olacaq. Respublikaların özünün valyutası olmadığı üçün həmin bankdan biz asılı olacağıq. Bizim respublika bankının adını milli bank qoysaq, nə qoyuruq qoyaq, həmin mərkəzi investisiya bankından tam asılı vəziyyətdə olacaq. Bunun da nəticəsində onlar Moskvada uçot stavkaları və başqa siyasət müəyyənləşdirəcəklər və bizim banklar həmin həddən kənara çıxıb bilməyəcəklər. Bu tam qətidir, bunun qarşısını biz heç cür ala bilmərik. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, Azərbaycanın müstəqil valyuta siyasəti aparmaq imkanı yoxdur və ittifaq daxilində də ola bilməz. Yeni ittifaq müqaviləsi imzalanması o demək olacaq ki, Azərbaycan indiyə qədər SSRI - də yığılmış xarici borclar üçün məsuliyyətin bir hissəsini öz üzərinə götürəcək. Yəni SSRI üzrə nə qədər valyuta borcu yığılıbsa onun bir hissəsini Azərbaycan istər-istəməz ödəməlidir, bu məsuliyyəti öz üzərinə götürür. Buna misal olaraq Qorbaçovun xarici borcların verilməsi haqqında fərmanını da misal gətirmək olar. Məcburi surətdə müəssisələrin 40%-i SSRI-nin xarici borclarının ödənilməsi üçün xərclənir. Halbuki, bu cür fərman «Müəssisələr haqqında» SSRI qanununa da ziddir. Çünki müəssisələrin heç biri dövlətin xarici və daxili borclarına görə məsuliyyət daşıya bilməz.

İttifaq daxilində də mühüm təsir vasitələrindən biri qiymət siyasəti olacaq. Azərbaycan özü müstəqil qiymət siyasəti yeritməkdən məhrumdur. Qiymət siyasəti mərkəzi

hökumət tərəfindən müəyyənləşdirildiyi üçün Azərbaycanın iqtisadiyyatı istənilən vaxt zərbə altındadır. Belə ki, məlum olduğu kimi Azərbaycanın iqtisadiyyatının əsasını nə təşkil edir? Neft və neft məhsulları, yəni yanacaq, energetika sahəsində olan məhsullar təşkil edir. Son dövrlərdə, əgər yadıңызdarsa bu lap son dövrdə olub, Pavlovun qiymət islahatı. Qiymət islahatı nəticəsində bizə elə bir zərbə vurulub ki, bizim bu ittifaq haqqında danışmağa hüququmuz yoxdur. Ziyad Səmədzadə də öz çıxışında qeyd etdi ki, müsbət saymırlar istehsal və istehlak arasında, idxal və ixrac arasındakı fərqi. Həmin müsbət sayılmamaq Pavlovun qiymət islahatı ilə alt-üst edildi. Cəmi neft və yanacaq məhsullarına olan qiymətlər demək olar ki, olduğu kimi qaldı, yəni Azərbaycanda istehsal olunan. Ancaq Azərbaycanda xalq istehlakı malları və ərzaq malları var, hansı ki, kənardan gətirilir onların qiyməti bir neçə dəfə bahalaşdı. Və nəticədə müsbət siyasət mənfi siyasətə çevrilir. Və istənilən vaxt da bu siyasəti yeridə bilərlər. Çünki həmin qiymətlər təbii surətdə bazar iqtisadiyyatında formalaşmır, havadan götürülür. İnizbati amirlik sistemində bu qiymət yoxdu, bu havadan götürülür. Və müxtəlif respublikalara təzyiq göstərmək üçün bu qiymət siyasətindən istifadə edə bilərlər. Beləliklə mərkəzin əlində əsas vasitələr olan vergi siyasətinin, maliyyə siyasətinin, valyuta siyasətinin cəmləşdiyi bir vəziyyətdə Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyindən danışmağa heç bir əsasımız yoxdu. Yəni bu qısa proqnoz nədən ibarətdir. Bu qısa proqnozun nəticəsində ittifaq daxilində Azərbaycanın indiki böhranlı vəziyyətdən çıxması, iqtisadi dirçəlişi qeyri mümkündür. Azərbaycanın iqtisadi böhrandan çıxması isə ancaq real siyasi müstəqillik qazandıqdan sonra mümkündür. Nə cür mümkündür? Əgər Azərbaycanda siyasi müstəqillik məsələsi burada müzakirə olunsaydı iqtisadi böhrandan çıxmaq yolları haqqında da biz danışa bilərik. İndi isə keçək referendumda

iştirak etmənin hüquqi məsələsinə. Referendumda iştiraka deyirlər ki, fərman verilib, Ali Sovetin iki ay bundan əvvəl qərarı verilib, yəni yanvarın 16 - sında və biz bundan imtina edə bilmərik. Biz referendumda iştirak etsək ayın 17 - sində bu həm referendum haqqında SSRI qanunlarını pozmaq olacaq, həm də Azərbaycan qanunlarının pozuntusu olacaq. Çünki referendum haqqında ittifaq qanununda göstərilir ki, mərkəzi referendum komissiyası yaradılmalıdır. Bunun üçün müddət də göstərilir. Bizdə həmin mərkəzi referendum komissiyası yaradılmayıb. Mərkəzi Referendum komissiyası təmin etməlidir ki, referendumda 15 gün qalmış siyahılar tərtib olunsun, asılsın və əhali tanış olsun həmin siyahı ilə. Bu gün ayın yeddisidir. 10 gün qalıb, deməli biz bu qanunları pozmuşuq. Və bu referendumda iştirak etmək, deməli hüquqi cəhətdən düzgün deyil. Qaldı ikinci layihə ilə iştirak etsək, bu layihədə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun olaraq həmin qanun iki gün bundan əvvəl qəbul olunub. Həmin qanunun 15 - ci maddəsinə əsasən iki aydan tez, dörd aydan gec olmayaraq keçirilə bilməz. 20 - ci maddəsinə əsasən yenə də 15 günə siyahıların yazılması və hamının gözü qarşısında asılması göstərilir. Deməli iştirak etmək bütün qanunların pozulması deməkdir. Ümumiyyətlə, iştirak etmək haqqında qərar qəbul olunsaydı, həm Ittifaq qanununun, həm də respublika qanununun pozulması deməkdir. Ümumiyyətlə, referendumda bizi iştiraka məcbur etmək isə Konstitusiyanın tam ziddinədir. Çünki Konstitusiyamızda göstərilir ki, Azərbaycanın taleyini həll etmək, yəni bizim müqəddəratımızı, hüququmuzu təyin etmək ancaq Azərbaycanın öz səlahiyyətindədir. Deməli, Azərbaycanın hər hansı bir ittifaqda qalıb-qalmaması məsələsi haqqında referendum keçirilməsini ancaq Azərbaycanın Ali Soveti müəyyən edir və Azərbaycanın Ali Soveti qərar verə bilər. Həmin qərar olsa iki gün bundan əvvəl qəbul etdiyimiz

qərarı biz nəzərə almalıyıq. Nəzərə almasaq yəqin ki, biz çox böyük fəlakətlə üzləşə bilərik. Deməli referendumda iştirak məsələsində biz indiki siyasi gərginliyi nəzərə almalıyıq. Bəlkə də bizi referendumda iştiraka təhrik etməklə Azərbaycanda yeni bir partlayış yaratmaq istəyirlər. Bundan nə Azərbaycan xalqı qazanacaq, nə Cəbhə qazanacaq nə partiya qazanacaq, nə də indiki rəhbərlik qazanacaq. Sual verildir ki, referendumda iştirak etməsək bizi «20 yanvar» qırğını gözləyə bilər? Mən bunun əksinə sual verərdim: Referendumda iştirak etsək bizi « 20 yanvar » gözləyə bilər, yoxsa yox? Və bu məqsədlə bizi referendumda bütün qanunları pozmaqla iştirak etməyə məcbur etmək istəyirlər ki, yeni bir partlayış olsun, həmin partlayışın nəticəsində mərkəz bildiyini etsin və istədiyinə də nail olsun. Buna biz heç cürə yol verə bilmərik. Buna nə deputat kimi, nə də xalqın oğlu kimi ixtiyarımız yoxdur.

Sözümün sonunda hamının diqqətini bir məsələyə cəlb etmək istəyirəm. Biz bu zala gələrkən, deputat seçiləndə hərəməz bir bayraq altında gəlmişik. Kommunist partiyasının bayrağı altında, Xalq Cəbhəsinin bayrağı altında, müxtəlif siyasi təşkilatların, müxtəlif qrupların bayrağı altında. Ancaq bu gün burda vahid bir bayraq, bizim milli bayrağımız altında məhz azərbaycanlı kimi birləşməliyik. Bu gün bizim çıxardacağımız qərardan doğrudan da Azərbaycan xalqının taleyi asılı olacaq. Burada hər hansı istiqamətə fikir vermək olmaz. Biz gələcəyi fikirləşməliyik ki, bizim bu gün qəbul edəcəyimiz qərarın nəticəsi nə ola bilər. Bu məsuliyyətlə biz yanaşsaq, mən belə fikirləşirəm ki, biz düzgün qərar çıxardacağıq. Mənim şəxsi fikrimə qaldıqda, mənim şəxsi mövqeyim də, həyat mövqeyim də hamıya bəllidir. Mən, heç bir ittifaqa daxil olmamaq şərti ilə Azərbaycanın tam müstəqilliyini həmişə istəmişəm. Bu, mənim həyat məqsədimdir. Ancaq bu gün mən heç kimi mənim və mənim yoldaşlarıma bu məqsədinə səs verməyə çağırıram. Mən

bu gün hamını öz vicdanı qarşısında səs verməyə çağırıram, Millətin taleyini düşünərək səs verməyə çağırıram. 17- də referendumda iştirak etmək olmaz və hamını bu qərara səs verməyə çağırıram.

Etibar Məmmədov :Burada hamı bir məsələyə diqqət yetirməlidir. Sessiya fəvqaladə sessiyadır. Sessiyanın nə məqsədlə çağırıldığını hamı tam aydınlığı ilə dərk etməlidir. Minlərlə insan qırılıb,dinc əhali, uşaq, qadın və bu məsələnin nə üçün bu dərəcəyə çatdırıldığını müzakirə etmək, çıxış yolu axtarmaq üçün bu sessiyaya toplanmışıq. İndi təşkilati məsələ varsa, Elmira xanım ərizəsini yazıb istefa verirsə, buna sonra da baxıla bilər. Bu məsələ elədir ki, Ali Sovet sədrinin müavinləri var. İndiyə qədər bir dəfə bu hadisə baş verib, Ali Sovetin sədrinin müavinləri çıxışlar işdən, sədr özü işi davam etdirib. İndi iki nəfər qalıb onun əvəzinə, işi davam etdirə bilərlər. Siz özünüz fikirləşin. Bizim üçün indiki vəziyyətdə bu müharibə vəziyyəti, Azərbaycan, millətin bu ağır vəziyyəti vacibdir, yoxsa təşkilati məsələ vacibdir. Ona görə də bu məsələ həll olunub, gündəlik təsdiq olunub, bir daha bunu səsə qoymağa heç bir ehtiyac yoxdur.

E.Məmmədov: Siz dönüb ekrana baxmırsınız, camaatın nə təqsiri var? On dəfə səsə qoymaq olmaz. Səsə qoyuldu, ekrandan göstərildi ki, 97 nəfər səs verib.

Yaqub Məmmədov: Etibar bəy, elə deyil, gəlin xahiş edirəm, bir-birimizi başa düşək, mane olmayaq. Mən o rəqəmi səsə qoymaq istəyəndə, mikrafonda da yoldaşlar danışdı, ona görə də bəziləri səs vermədilər.

E.Məmmədov: Yaqub müəllim, indi mən öz gözlərimə inanım, yoxsa sizin dediyinizə.

Yaqub Məmmədov: Indi nə olub, gözünüzə inanırsınız, burada da var da. Elə fikir verirsiniz ki, biz heç nəyi görmürük. Elə deyil. Burada bir mürəkkəb məsələ yoxdur ki, ondan ötrü mübahisə eləyək. Səsə təkraran bir də qoyuram, sonra?

Etibar Məmmədov: Təkrar onda məsələnin ikisini qoyun. Ya buraxılsın, ya da buraxılmasın.

Y.Məmmədov: Yaxşı, onda ikisini də qoyuram.

Etibar Məmmədov: Adbaad səsə qoyun.

Y.Məmmədov : Adbaad? Indi sizinlə məsləhətləşərik.

(AMIP foto –video studiyasının cari arxivi -5 mart 1992-ci il 5 sayılı kasset)

Millət vəkili E. Məmmədovun Milli Məclisdə Xocalı faciəsi ilə bağlı çıxışı

ETIBAR MƏMMƏDOV: Bu zalda oturanlar da, biz hamımız da qəti surətdə dərk etməliyik ki, bütün millətin namusuna toxunulub. Ancaq burada çıxışlar o səviyyədə gedir ki, sanki heç bir şey baş verməyib. Deyirlər, müharibədir, itki olar. Bəli, müharibədə 1000 nəfər də əskər ölər, 10 min də ölər, 100 min də ölər. Əsgər Vətən yolunda ölür, şəhid olur. Ancaq Xocalıda məhv edilənlər körpələr, qocalar, qadınlardır, ən dəhşətlisi isə odur ki, yenə də deyirəm, millətin namusuna toxunulub, bizim qadınlarımız orada ələ keçirilib. Bu barədə də hələlik heç kim heç bir tədbir görmək istəmir. Bunun üstündən susaraq keçmək istəyirlər. Ancaq burada oturan biz kişilər başa düşməliyik ki, əgər bu qanlar yerdə qalsa onun əvəzi çıxılmasa, bizim kişi adı daşımağa ixtiyarımız yoxdur. Bir şeyi də bilmək istəyirik ki, həmin uşaqların öldürülməsində, qadınların o günə salınmasında rus qoşunları iştirak edib. 366-cı polkun 7-ci batalyonu iştirak edib. Ondan sonra da şərəfsizcəsinə burdan demək ki, rus

qoşunları ilə vahid bir yerdə olmasaq, Rusiya ilə bir yerdə olmasaq bizim halımız pis olacaq, ondansa bizim məhv olmağımız yaxşıdır. Prezident burada çıxış edib dedi ki, keçən ilin mart ayında biz Mərkəzin tapşırığı ilə referenduma getdik. Bununla da o, sübut edir ki, o, müstəqil dövlətin müstəqil prezidenti deyil. O vaxt Moskvadan aldığı tapşırıqla referenduma getmişdi. İndi də Moskvadan aldığı tapşırıqla Xocalını ermənilərə təhvil verib. Mən bunu boş sözlər kimi demirəm. Bunlar bir faktdır. Budeykin özü etiraf edib ki, Vilayətinin ora getməsinə göstəriş verən Mütəllibov olub. Ona vertalyot verilməsinə göstəriş verən Mütəllibov olub. Gəncə diviziyasına da Moskvadan tapşırılıb ki, ancaq Azərbaycan prezidentinin göstərişlərini yerinə yetirsinlər. Hamı bilirdi ki, əgər Vilayəti doğrudan da ora gedirdisə, Vilayəti ilə bərabər orada dünya jurnalistləri iştirak etməli idilər və bunlar hamısı açıq qala bilməzdi. Bu, Budeykinin etirafıdır. Budeykin daha bir söz deyib ki, keçən ilin may ayında göstəriş vermişdilər ki, Çaykəndi götürün, mən əsgərəm əmri yerinə yetirməliyəm, Bu gün deyiblər ki, Xocalını götür, mən o əmri yerinə yetirməliyəm. Sabah deyəcəklər ki, Stepanakerti tut, mən bu əmri yerinə yetirməliyəm. Deməli bütün Azərbaycanı Rusiyanın əlində oynucağa çevirirlər və prezident də Azərbaycan xalqının, millətin dəhşətli vəziyyətə düşməsində, oynucağa çevrilməsində vasitəçi rolu oynayır. Bütün bunlar onu göstərir ki, burada bir məqsəd güdülür. Azərbaycan müstəqillik yoluna qədəm qoymuşdu, MDB -yə girməmək haqqında Milli Şuranın qərarı olmuşdu, Bundan sonra Azərbaycanı məcbur etmək lazım idi ki, MDB-də iştirak etsin. Bunun üçün milləti mənəvi psixoloji böhrana gətirib çıxartmaq lazım idi, dizi üstə qoymaq lazım idi. Rusiya da Mütəllibovun göməkliyi ilə Xocalı müsibəti ilə milləti dizi üstə qoydu və millətdə belə fikir yaratmaq istədi ki, millət özünü müdafiə etmək iqtidarında deyil. Bu millət ordu

yarada bilməz, bu millətin ordusu erməni ordusunun qarşısında dayana bilməz. Bundan bir məqsəd güdülürdü ki, bütün xalqı məcbur etsinlər, desinlər ki, çıxış yolunuz yenidən Rusiyanın ağışına atılmaqdadır. Buna görə də Xocalı hadisəsindən sonra Mütəllibovun göstərişi ilə mətbuat vasitələri bir neçə gün hadisəni gizlətməyə çalışdılar. O, bu dövlətin prezidenti idisə, əgər hər hansı dövlətə başqa dövlətin, lap böyük dövlətin, Rusiya ordusu, Amerika ordusu, təcavüz edirsə, dövlət başçısının birinci vəzifəsi bütün dünyaya müraciət etmək, bəyanat vermək idi. Bu günə qədər Mütəllibov həmin müraciəti, həmin bəyanatı etməyib. Dünya xalqlarına müraciət etməyib və deməyib ki, Ermənistan Rusiyanın əli ilə Azərbaycana təcavüz edib və rus qoşunları burada iştirak ediblər. Artıq Rusiya özü, rus qəzetləri etiraf edirlər ki, bəli, Xocalı əməliyyatında rus qüvvələri iştirak ediblər. İndiyə qədər istefa deyirdilər, mən yenə də deyirəm, istefa ilə iş bitmir, prezident milli xəyanatkardır. Millətinə xəyanət edib. Xocalı hadisəsinə görə onu bağışlamaq olmaz. Ona görə də mən konkret qərar layihəsi ilə burada çıxış etmək istəyirəm və qərar layihəsini də sizin müzakirənizə vermək istəyirəm. Mütəllibov 1991-ci il 8 sentyabr tarixdə Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildikdən sonra Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 121.3. maddəsində göstərilən tələbləri pozmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 121.3. maddəsinə əsasən vəzifəsini icrasına başlayarkən Azərbaycan Respublikasının prezidenti Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin iclasında and içməlidir. Lakin Mütəllibov Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildikdən sonra Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bu tələblərini yerinə yetirməmiş, Azərbaycan Respublikasının prezidenti vəzifəsinin icrasına 5 oktyabr 1991-ci il tarixdə qanunsuz olaraq başlamışdı. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 121.4. maddəsinin birinci və ikinci

bəndlərinə əsasən Azərbaycan Respublikasının prezidenti Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarına, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, qanunlarına əməl olunmasının təminatçısı kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin qorunmasına, müdafiəsinin, dövlət təhlükəsizliyinin, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinə dair tədbirlər görür. Azərbaycan Respublikasının bu sahədə fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

Azərbaycan Respublikasının prezidentinin bu sahədə öz vəzifələrini yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası Ali Soveti və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası 9 oktyabr 1991 - ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri haqqında qanun, 9 Dekabr 1991 - ci ildə Azərbaycan Respublikası dövlət sərhəddi haqqında qanunu, 30 dekabr 1991 - ci il tarixdən hərbi qulluqçuların statusu haqqında qanunu və s. hüquqi aktlar qəbul etmişdir. Bu qanunlar da Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələrinin baş komandanının - Azərbaycan Respublikasının prezidentinin müəyyən edilmiş silahlı qüvvələr və sərhəd qoşunlarının təşkili etməsi üçün tam hüquqi əsaslar yaratmışdır. Lakin Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə Ermənistan Respublikası tərəfindən açıq təcavüz edildiyinə, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının təhlükəsizliyinə erməni silahlı dəstələri və terrorçuları tərəfindən qəsd edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının prezidenti A. Mütəllibov Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 121.4 maddəsinin birinci və ikinci bəndlərinin nəzərdə tutulan vəzifələrini, yuxarıda göstərilən qanunların tələblərini yerinə yetirməyərək Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qanunlarını pozmuşdur. Azərbaycan Respublikası prezidenti A.Mütəllibovun Azərbaycan Respublikası qanunlarının

tələblərini pozması nəticəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası suverenliyinin qorunması, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi üçün birinci növdə əsas vasitə olan Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri yaradılmamış, bu səbəbdən müdafiəsiz qalan Azərbaycan Respublikasına qarşı Ermənistan respublikasının silahlı qüvvələrinin və terrorçu dəstələrinin təcavüzü, xüsusilə 1992 - ci ilin yanvar - fevral aylarında güclənərək Qarabağın dağlıq hissəsində və Ermənistanla sərhəd rayonlarında onlarla kənd və qəsəbələr məhv və işğal edilmiş, minlərlə dinc sakinlər, o cümlədən uşaqlar, qocalar və qadınlar öldürülmüşdür. Yaralanan və digər girov götürülən vətəndaşların sayı minlərlədir. Bu təcavüzün gündən-günə genişlənməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının prezidenti A.Mütəllibov Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və göstərilən qanunların tələblərini qəsdən pozmaqda davam edərək Azərbaycan Respublikasının və onun vətəndaşlarının müdafiəsi üçün heç bir tədbir görmür. Bu göstərilənlərdən başqa Azərbaycan Respublikasının prezidenti Mütəllibov Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktının, Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının başqa dövlətlərə və ya dövlətə verilməsini qadağan edən 12 - ci maddəsinin tələblərini pozaraq MDB-yə daxil olmaq haqqında müqaviləni 30 -oktyabr 1991 - ci il tarixdə imzalamış, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 104-cü maddəsinin 27-ci bəndinin tələblərini pozaraq həmin müqaviləni Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının təsdiqinə verməmişdir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti A.Mütəllibovun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını və qanunlarını pozmasının çox böyük ağır nəticələrə səbəb olduğunu nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 121.7 maddəsinə əsasən Azərbaycan

Respublikası Ali Soveti Qərara alır: Azərbaycan Respublikası Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktını, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 104- cü maddəsinin 27-ci bəndini, 121.3 maddəsinin, 121.4 maddəsinin birinci və ikinci bəndlərini, Azərbaycan Respublikası silahlı qüvvələri haqqında, Azərbaycan Respublikası dövlət sərhəddi haqqında, əsgəri mükəlləfiyyət haqqında Azərbaycan Respublikası qanunlarını pozduğuna görə A.Mütəllibov Azərbaycan Respublikasının prezidenti vəzifəsindən götürülsün. Xahiş edirəm bu qərar layihəsini müzakirə edin.

(AMİP foto – video studiyasının cari arxivi. Ali Sovetin sessiyası , 5 - 6 mart 1992-ci il, 6 sayılı kasset)

Konstitusiya Komissiyasının üzvü, Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının Sədri E.Məmmədovun çıxışı

Hörmətli Prezident!

Hörmətli komissiya üzvləri !

Birincisi öz fikrimi bildirmək istəyirəm ki, mən prinsipcə Azərbaycanın hər hansı bir bölgəsinə muxtariyyət statusu verilməsinin əleyhinəyəm. O cümlədən də Naxçıvana. Ancaq keçən dəfə Konstitusiya komissiyasının iclasında cənab prezident bu məsələ barədə öz fikrini bildirdi, bunun tarixi səbəblərlə bağlı olduğunu söylədi. Bu əsasən görə Konstitusiya layihəsinin müzakirəsi ilə müəyyən dərəcədə razılaşmaq olar. Mənim fikrimcə Azərbaycan ancaq və ancaq Naxçıvanın coğrafi – siyasi mövqeyi ilə əlaqədar bu məsələyə nə vaxtsa razılaşıb və unitar dövlət olaraq Azərbaycanın tərkibində muxtar dövlət statusunda ayrıca bir Respublika yaranıb və Azərbaycan həmin realılıqla barışmaq məcburiyyətindədir. Keçən dəfə də bu Konstitusiya məsələsi müzakirə edilərkən komissiya üzvlərindən çox diqqətli olmaq tələb edildi.

Mən komissiyanın iş prinsipinə bir az aydınlıq gətirmək istərdim. Komissiyanın üzvləri bir çox şeylərdən bixəbərdirlər. Mən də belə düşünürəm, komissiya öz işinə başlayana qədər onun üzvləri beynəlxalq qurumlardan gəlmiş rəylərlə də, işçi qrupunu gəlidiyi rəylərlə də tanış olmalı idilər. Burada işçi qrupunun adından verilən rəylər və təkliflər elan olunmalı idi ki, bunlardan hansının müəllifi kimdir, kim veribdir. Ondan sonra biz bunları müzakirə edə bilərik. Ancaq hələlik iş prinsipi belədir ki, komissiyanın üzvləri bir neçə aydan bir iclasa çağırılır, iclasda şifahi olaraq nə isə deyilir və biz də ona əsasən hansısa fikri irəli sürməliyik.

Mən geniş olaraq ayrı-arı maddələr üzərində dayanmaq istəmirəm, sadəcə bir neçə prinsipial məsələ var, bunların üzərində dayanmaq istəyirəm, Bu Konstitusiya Məhkəməsi ilə bağlı məsələdir. Əvvəlcə onu qeyd edirəm ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu müəyyənləşibdir. Orada göstərilir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan dövlətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Ancaq layihədə nədənsə həmin 3-cü bənd- «ayrılmaz tərkib hissəsi» haqqında müddəa çıxarılıb. Mənim fikrimcə, bu Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətlərinin bu şəkildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının xeyrinə daraldılması deməkdir. Bunun üzərində düşünməyə dəyər, yəni Azərbaycanın Konstitusiyasında olan müddələrin Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasında dəyişdirilməsi qeyri mümkündür. Çünki Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycanın bütün ərazisinə aiddir, referendum vasitəsilə və bu cür də bütün dünyaya elan olunubdur. Ona görə hər hansı digər qurumların Konstitusiyalarında və qəbul etdikləri qərarlarda dəyişdirilməsi qeyri mümkündür.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında Konstitusiya Məhkəməsi haqqında ayrıca bölmə var. Bu gün təklif olunan isə o deməkdir ki, onun Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə aidiyyəti yoxdur. Naxçıvan Muxtar Respublikasında Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyətlərini Naxçıvan Muxtar Respublikası həyata keçirəcəkdir. Belə çıxır ki, Naxçıvan Azərbaycandan ayrıca bir dövlətdir və Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyətləri oraya aid edilmir. Mən bu müddəanın qəti əleyhinəyəm Naxçıvan Muxtar Respublikasında hər hansı bir məsələnin həlli digər bölgələrdə olan qayda ilə həyata keçirilməli, son instansiya isə Konstitusiya Məhkəməsi olmalıdır.

Bu məsələlər hakimiyyət bölgüsünə də aiddir. Hakimiyyət bölgüsü məsələsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsi Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədridir. Layihədə sədrə verilən səlahiyyətlər onu hətta prezident səviyyəsinə qaldırır. Burada düzgün qeyd olundu ki, xaricdə təmsil edilmək məsələsinin çıxarılması nəzərdə tutulub. Ancaq eyni zamanda 3 - cü maddə - onun səlahiyyətlərinin bir az da genişləndirilməsi var. Bu isə qəti olaraq yolverilməzdir, çünki hakimiyyətin bölgüsü prinsiplərinə ziddir. Bu, təyinatlı vəzifələrin müəyyən olunmasına – prokurorların təyin edilməsinə, digərlərinə də aiddir. Çünki Konstitusiyaya görə bunlar ancaq Azərbaycan Respublikası prezidentinin səlahiyyətlərinə daxildir və bu səlahiyyətləri alıb digər qurumun rəhbərliyinə vermək olmaz.

Sonuncu olaraq isə mən Şahin Əliyevin çıxışı ilə əlaqədar bir söz demək istəyirəm. Həmin dövrdə Prezident Aparatında işləyən mütəxəssis kimi Şahin bəyin yadında olmalıdır ki, o dövrdə 112 - ci maddə ilə əlaqədar bütün məsələlərə baxılarkən hansı hadisələr baş veribdir. Həm də yadıma salmaq istəyirəm ki, nə qədər keçmiş olsa da, yaxın keçmişdir. Yaxın keçmişin bütün fəaliyyətini tənqid etməyə

qalsa, bir az ədalətli olmaq lazımdır. Siz burada qeyd elədiniz ki, hətta 1990-cı il Respublikanın Konstitusiyasında «SSRI» sözləri var idi. Hüquqşünas kimi siz bilməlisiniz ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 1991-ci il 18 oktyabr tarixli Konstitusiya aktından sonra qüvvədən düşmüşdü.

Dekabrın 30 - da referendumla təsdiq olunan həmin Konstitusiya aktı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını əvəz edir. Ona görə də keçmiş Konstitusiyaya istinad etməyə elə bir ehtiyac yoxdur. Siz bununla keçmiş Milli Məclis üzvlərini bir az təhqir etmiş olursunuz. Düzdür, mən o dövrdə də müxalifətdə idim, ancaq həmin çoxluğun hüquqlarının qorunması ilə də məşğul ola bilərəm. Onları da təhqir etmək olmaz, hər şeyə ədalətli yanaşmaq lazımdır.

Çox sağ olun.

Tariximizin qanlı və şanlı səhifəsi.

(E. Məmmədovun mısahibəsi)

Jurnalist-Xalq Hərəkatının bir çox nümayəndələri, o cümlədən siz Milli Müdafiə Şurası yaratdınız. Hadisələr baş verənə qədər o şura bir iş görə bildimi? Ya hadisələrin qarşısını almaq, ya da müdafiənin təşkili üçün nə isə bir iş görmək baxımından.

E.Məmmədov :Bir həftə yaşayan qurumun işi haqqında hesabat vermək olmaz. Ancaq onu deyə bilərəm ki, həmin qurumun yaradıldığı elan ediləndən bir saat sonra Azərbaycanın paytaxtı Bakıda qırğınların qarşısını almaq mümkün olub. Miting getdiyi dövrdə məlumat gəlmişdi ki, şəhərin bir neçə yerində qətlər baş verib, evləri dağıtmağa başlayıblar. Biz bunun qarşısını almaqla məşğul olmağa başladıq və mən təəccüblə bir şeyi də müşahidə elədim ki, şəhərdə bir dənə də milis postu yox idi. Hava qaralandan sonra mən şəhəri gəzməyə başladım ki, görüm Daxili İşlər

Nazirliyi tərəfindən nəzarət eyləyən varmı. Heç bir şey yox idi, həmin gün patrul maşınlarının hamısı yığışdırılmışdı. Ayın 14 - ündə yığışdırılmışdı. Daxili İşlər Naziri Aydın Məmmədovla bu barədə danışdım. Bildirdim ki, Xalq Cəbhəsinin qüvvələri hər hansı fitnəkarlığın qarşısını almaq üçün milislə bərabər şəhərə nəzarətdə iştirak etməyə hazırdır. Hətta dedim ki, istəyirlərsə, SSRI daxili qoşunlarını da birgə patrula cəlb edə bilərlər ki, artıq söz-söhbət yaranmasın. Bizə bildirdilər ki, kifayət qədər qüvvələri var, özləri nəzarət edirlər. Amma mənim gördüyüm o oldu ki, hər bir şey yığışdırılmışdı. Milis şöbələri ilə əlaqə saxlayanda onlar da deyirdilər ki, bizi tərksilah ediblər və ümumiyyətlə heç bir yerə çıxmağa tapşırıblar.

Həmin dövrdə iki gün ərzində məhz Xalq Cəbhəsinin və Milli Müdafiə Şurasının söyləri nəticəsində Bakıda qırğın dayandırılı bildi və erməni əhalisinin böyük bir hissəsinin köçürülməsi təmin edildi ki, qırğın kütləvi xarakter almasın. Açıq - aşkar aydın idi ki, bu hadisə məhz sovet Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin işçiləri, agentləri, o cümlədən bizim DTK-nın müəyyən işçiləri tərəfindən hazırlanmış fitnəkarlıq idi. Əgər bunun qarşısı alınmasaydı, qırğının miqyası daha da böyük ola bilərdi. Qırğın törətməkdə də əsas məqsəd ondan ibarət idi ki, bildirsinlər ki, Bakı idarə olunmur. «Vəziyyət nəzarətdən çıxıb, buna görə də ordunu yeritməyə əsas var». Həmin hadisələrdən bir il keçəndən sonra aldığım məlumata görə, ilkin variantda Bakını yanvarın 15-16-da işğal etmək nəzərdə tutulurdu. Ancaq həmin qırğının qarşısını aldıqdan sora bunu bir qədər təxirə salmağa məcbur oldular. Çünki bunu qırğınla izah etmək istəyirdilər. O, da dayandırılmış, ayın 15-dən sonra hər şeyin qarşısı alınmışdı. Bu da Xalq Cəbhəsinin, hərəkətdə iştirak edənlərin xidməti kimi qəbul olunmalıdır.

Jurnalist : Siz Milli Müdafiə Şurasının üzvləri o günlər, ayın 17-18-də tez-tez rəhbərliklə görüşmüsünüz.

Onda Vəzirovla görüşə bilmisinizmi? Onun axırıncı iş günü nə vaxt olub, nə vaxt görmüsünüz? Ümumiyyətlə rəhbərlərlə nə vaxt söhbət eləmisiniz, onun bir faydası olubmu? Onlar sizə bir vəd verib əməl ediblər, ya yox?

Etibar Məmmədov: Həmin dövrdə gedən danışıqlara gəldikdə, o anda heç kəs başa düşə bilməzdi ki, bunların konkret məqsədi nədir, bir saatdan sonra, bir aydan, bir ildən sonra nə edə bilərlər. Hadisələrdən uzun müddət keçəndən sonra, hər şeyi müqayisə edəndə, tutuşduranda görürsən ki, hansı hadisənin dalınca hansı məntiqi nəticə gəlir. Ancaq o vaxt vəziyyət dəqiqəbədəqiqə, saatbasaat dəyişirdi. Ona görə həmin anda qiymət vermək çətin idi.

Ancaq ayın 14 - ündən sonra Moskvadan böyük nümayəndə heyətinin, yəni Girenkonun, Mixaylovun... digərlərinin Bakıya gəlməsi göstərdi ki, məsələ olduqca ciddidir. Onlar bizimlə görüşdülər. Həmin görüşdə aydın oldu ki, vəd versələr də məqsədləri tamam başqadır. Çünki o vaxt, yanvarın 15-də fəvqəladə vəziyyət haqqında qərar verilmişdi. Bakıda və Gəncədə fəvqəladə vəziyyət elan olunması nəzərdə tutulmuşdu. Onlara izah ediləndə ki, artıq Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan olunması üçün heç bir səbəb yoxdur, şəhərdə hər şey nəzarət altındadır və bu nəzarəti biz birgə həyata keçirə bilərik, danışıqlardan görünürdü ki, üzdə desələr də ki, fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməyəcək, digər səbəblər axtarib bəhanə kimi ortaya atmağa çalışırdılar. Lakin ilkin dövrdə son günədək bildirdilər ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməyəcək, şəhərə ordu hissələri yeridilməyəcək. Ancaq həmin gün onlarla görüşəndə hələ məlum deyildi ki, Bakıya daxil qoşunlardan əlavə, ordu hissələri yeridilməyə başlanıbdır. Bu ayın 16-dan məlum olmağa başladı. Bütün rəhbərliyi Moskvadan gələnələr edirdilər, vəziyyətə faktiki nəzarət onların əlində idi. Konkret rəhbərliyi isə Polyaniçko edirdi.

Jurnalist : Televiziyada blokun partladılması Etibar Məmmədovun saat 8-də televiziya ilə xalqa edəcəyi müraciətdən xoflanmaqla bağlı idi. Yəni siz elan etmişdiniz ki, gəlib saat 8 - də xalqa müraciət edəcəksiniz. Buna görə də saat 19.26-da enerji blokunu partlatdılar. Mən səbəb kimi hələlik bunu görürəm. Daha bir səbəb nə ola bilərdi? Sizin çıxışınızda hansı notlar var idi ki, hakim dairələr bunun qarşısını almaq istəyirdi?

Etibar Məmmədov: Həmin gün günorta Elşad Qurbanov mənə zəng elədi, daha doğrusu, televiziya verilişlərinin dayandırılması haqqında mənə məlumat verdilər. Elşad Quliyevlə əlaqə saxlayanda məlum oldu ki, televiziya verilişləri dayandırılıb, işçiləri də buraxılıb. Ondan soruşanda səbəbi nədir, dedi Xalq Cəbhəsinin nümayəndələri gəlib tələb ediblər ki, verilişlər dayandırılınsın. Ona görə də işçiləri buraxılıb. Bildirdim ki, elə bir göstəriş ola bilməz, veriliş bərpa olunmalıdır və axşam saat 8-də mənim gəlib çıxış etmək fikrim var, verilişləri bərpa eləsinlər. Ondan sonra mən Mərkəzi Komitəyə getməli oldum. Orada, işçilərdən demək olar ki, heç kim yox idi. İçəridə ancaq əsgərlər, matroslar var idi, tam silahlı vəziyyətdə idilər. Kabinetlərin də hərəsində bir nəfər əsgər oturmuşdu. Polyaniçkodan başqa demək olar ki, heç kəs yox idi. Onunla görüşə bildim, çox qısa və gərgin söhbət oldu. Bu barədə çox danışmışam. Bildirdi ki, hər şey demək olar, həll edilib, vaxtınız az qalıb, iki saat vaxtınız qalır. Ondan dəfələrlə soruşuldu ki, bu iki saat nə deməkdir, bu iki saatdan sonra nə ola bilər?

Jurnalist: Onda saat neçə idi?

Etibar Məmmədov: Mən onunla təxminən saat altıdan sonra görüşmüşdüm. Saat 6-7 arasında onunla belə ciddi söhbət olubdur. Bildirdi ki, 2 saat vaxtınız qalıb. Dəfələrlə soruşulanda ki, bu iki saat nə deməkdir, bu suala cavab vermədi. Daha başqa sözlər dedi ki, siz silahlı çevriliş

hazırlayırsınız, xalq silahlanır, Mərkəzi Komitənin binasına hücum hazırlanıb, hücum olsa atəş açılacaqdır. Onda bildirildi ki, heç bir hücum yoxdur, xalqın etirazıdır. Birinci növbədə şəhərə qoşun yeridilməsinə etiraz edirlər, ən əsası isə Vəzirovun istefasını tələb edirlər. O zaman əsas tələblərdən biri istefa tələbi idi. Vəzirovun istefası elan olunarsa, onda xalqı da sakitləşdirmək, digər məsələləri həll etmək olar. O isə bildirirdi ki, Vəzirov yoxdur onun məsələsi artıq həll edilibdir. Dedim, əgər həll olunubsa bunu xalqa elan etmək lazımdır ki, həll olunub.

Jurnalist: İkilikdə söhbət edirdiniz?

E.Məmmədov: İkimiz idik, dedi plenum çağırılmalı, qərar verilməlidir, plenum çağıra bilmərik. Nə isə, bu cür bəhanələr. Bundan sonra həmin iki saat məsələsinin üstündə çox mübahisə oldu ki, bu iki saat nə deməkdir, bu iki saatdan sonra nə etmək fikrindəsiniz? Konkret cavab verilmədi.

Mən oradan çıxanda Daşdəmirovu gördüm, yanında başqa bir adam da var idi, onu tanımadım. O da bildirdi ki, vəziyyət belədir. Dedim əgər Vəzirov yoxdursa, ərizə yazıbsa, qaçıbsa, tez bunu elan etmək lazımdır. Əgər bunun üçün plenum çağırılmalıdırsa, bizim köməyimiz lazımdırsa, gedək hamısını evlərindən gətirək. Dedi ki, burada heç kim yoxdur. Dedim ki, plenum yoxdursa, yığılın Büronun qərarını verin. Bildirdi ki, heç kəs yoxdur. Mən ona dedim ki, axı xalqın taleyi sizdən, verəcəyiniz qərardan asılıdır. Dedi ki, biz heç bir qərar verə bilmərik. Çünki heç bir rəsmi səlahiyyətimiz yoxdur. Nə isə bundan da imtina elədilər. Həmin vaxt indiki kimi yadımdadır, təxminən saat səkkizin yarısı olardı, qəbul otağında söhbət edəndə gördük ki, televiziya Həmid Əliyev beynəlxalq icmalda çıxış edir. Birdən televiziya nə isə işıltı, partlayışa oxşayan bir şey oldu. Mən aşağı düşəndə bildirdilər ki, televiziya partladılıb. Enerji blokudur, nədir, mən bilmədim, dedilər ki, partladılıb.

Mən çıxış edib Mərkəzi Komitənin qarşısında olan camaata bildirdim ki, Polyaniçko bu cür söz deyib. 2 saat vaxt verilməsi haqqında. Nə olacaq, nə olmayacaq bilinmir. Ən əsas məsələ isə səbəb verməməkdən ibarətdir. Sonra dəqiqləşdirəndə məlum oldu ki, doğrudan da televiziya studiyasının enerji bloku partladılıb. Bununla da hər hansı bir müraciətin əvvəldən qarşısı alınıb. Yəni hər hansı bir müraciət, xalqa xəbərdarlıq oluna bilərdi. Bunun qarşısını almaq üçün enerji bloku partladılıb və tamamilən sıradan çıxarılıb.

Jurnalist: Bilirsiniz, bu sualı niyə belə ətraflı soruşdum? Çünki keçmiş MK-nın katibi Telman Orucov deyir ki, «E.Məmmədov saat 4-də bildirdi ki, hücum olacaq. Bunu Polyaniçkodan öyrənmişdi. Amma mən büro üzvü idim, bunu bilmirdim». Yəni E.Məmmədovun xalqa xəbərdar etmək imkanı var idi.

E.Məmmədov: Telman Orucov və digər büro üzvləri bu gün riyakarlıq edib nə isə deyə bilərlər ki, E.Məmmədovun və yaxud başqasının nədənsə xəbəri var idi, xəbər verməyibdir. Ancaq onlar bilməmiş deyildilər ki, həmin hadisələrdən bir neçə gün əvvəl Bakıya nə qədər qoşun yeridilmişdi. Onlar bilirdilər ki, həmin qoşunları saxlamağa nə qədər vəsait, ərzaq ayrılmışdı. Onlar bilməmiş deyildilər ki, bəzi milis şöbələri tərkisilah olunmuşdu, hadisələrdən bir gün əvvəl bütün xəstəxanalar boşaldılıb, yüngül xəstələrin hamısı evlərinə buraxılıb ki, ancaq ağır xəstələr qalsın. Onlar büro üzvü kimi bilməmiş deyildilər ki, bütün rayon partiya komitələrinə göstəriş verilib ki, hər kəs hazır olsun, çağırılan kimi gəlsin. Onlar bilməmiş deyildilər ki, Bakıda bütün binalar komendantlıqlar üçün ayrılmışdı və bilirdilər ki hansı komendantlığa kimlər gələcək. Onlar bunun hamısını bilirdilər. İndi də hadisələrin üstündən vaxt keçdikcə özlərinə bəraət qazandırmaq üçün digərlərinin, xüsusən də

Xalq Hərəkətində iştirak edənləri ittiham etməyə çalışırlar ki, məsuliyyətdən qaçsınlar.

Təəssüflə qeyd etmək istəyirəm ki, o zamankı rəhbərliyə daxil olan insanlardan, o vaxtkı Kommunist Partiyası Bürosunun üzvlərindən, rəyasət heyətinin üzvlərindən heç olmasa kimsə rəsmi olaraq etiraz eləməydi, bu, xalqa çox böyük təskinlik verərdi. Xalqın mənəvi cəhətdən ağır vəziyyətə düşməsinin ən böyük səbəbi bundan ibarət idi ki, Respublikaya rəhbərlik edən şəxslərdən biri də səsini qaldırmadı, etirazını bildirmədi və xalq özünü rəhbərsiz gördü. Ona görə də bu, o boyda hadisələrdən sonra xalqa qarşı ağır zərbə idi.

Jurnalist: Dəqiq faktdır ki, faciəli hadisənin başımıza gəlməsində Polyaniçkonun «tarixi xidmətləri» olubdur. Əfqanıstanda bu sahədə xüsusilə peşəkarlıq göstərən Polyaniçko sonrakı hikkəsini Azərbaycan xalqının başına gətirilən bu müsibətlə çıxdı. Yəni Azərbaycan xalqının başına gətirilən bu müsibətlərdə Polyaniçkonun doğrudan da «tarixi xidmətləri» olmuşdur.

Amma mətbuatda verdiyiniz müsahibələrdən də oxumuşam ki Polyaniçko ilə Sizin çox yaxşı münasibətləriniz olubdur. Bu dostluğun tarixi haradandır?

E. Məmmədov: Birincisi, kimsə buna dostluq adı verirsə mən onlara cavab verə bilərəm ki, Polyaniçko düşmən idi. Bunu hamı bilirdi. Polyaniçko vəzifəsini yerinə yetirirdi. O, bizim xalqımıza düşmən ola bilərdi. Polyaniçko öz xalqına, dövlətinə xidmət etmək üçün vəzifəsini yerinə yetirməli idi. Ona görə də heç kim Polyaniçkoya dost kimi baxa bilməz.

Azərbaycan xalqının taleyi kimdən asılı idisə, biz məcbur olub onlarla danışmaq aparmalı idik və həmin danışqların nəticəsində hansısa nəticəyə gəlməli idik. Əgər kimsə deyir ki, bizim xüsusi münasibətlərimiz olubdur, bu, sadəcə olaraq qeyri - məntiqi fikirdir və gülüncdür. Kimin

konkret ittihamı varsa, mən istənilən vaxt ona cavab verməyə hazıram. Ancaq mən Polyaniçko kimi adamları ittiham edə bilmərəm ki, onlar niyə bizim xalqımıza qarşı bu cür işlər görürdülər. Yenə deyirəm, bu onun vəzifəsi idi. O öz dövlətinə xidmət edib, bizim xalqımıza qarşı hər hansı bir hərəkət edə bilərdi.

Biz elə adamları ittiham etməliyik ki, onlar xalqımızı qorumalı idilər. Bu, onların vəzifəsi, borcu idi ki, xalqın hüquqların qorusunlar, onun təhlükəsizliyini təmin etsinlər. Biz, bax, bu adamları ittiham eləməliyik.

İmperianın nümayəndələrindən buraya kimlərin gəldiyi aydındır. Girenkonun, Mixaylovun vəzifəsi bundan ibarət idi. Onların günahını sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Əsas məsələ odur ki, xalqı qorumağa borclu olan rəsmi şəxslərin günahlarını müəyyən etmək lazımdır ki, bu cür adamlar gələcəkdə öz üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyəndə məsuliyyətdən qaça bilməsinlər. Əgər bu məsuliyyətdən dünən yaxa qurtarılıbsa, demək bu gün də, sabah da yaxa qurtaracaqlar. Məsuliyyətdən bu cür qaçmaq isə hər dəfə faciəli hadisələrlə nəticələnəcəkdir.

«Azərbaycan» qəz.,

25 yanvar 1998 - ci il.

Müxtəlif dövrlərdə dərc olunmuş müsahibələrdə E. Məmmədovun fikirləri.

« Tələbələrin kiminsə, antidemokratik bir əmrinə əməl edəcəklərinə inanmıram. Çünki tələbələr cəmiyyətdə fəal siyasi qüvvədir və siyasi şüurca başqa təbəqələrdən çox üstündür. »

« Din dövlətdən ayrı olmalıdır. Bu dinə mənfi münasibət deyil. AMİP - in Məramnaməsində də deyildiyi kimi, biz türkçülük şüuru və islam imanı ətrafında birləşməliyik. Bizim fikrimizcə dövlət dinin təbliği və inkişafı üçün şərait

yaratmağa borcludur. Lakin din xadimləri siyasətə qarışmamalıdır.»

«Millət» qəz.,

4 aprel 1992 - ci il

« Burjuaziyaya gəldikdə isə, deməliyəm ki, bolşevizmdən, sinfi ayrı – seçkilikdən uzaqlaşmalıyıq. Burjuaziya olmayan dövlətlərdə inkişaf da olmur. Əks təqdirdə burjuaziya gizli surətdə təşəkkül tapır və nəticədə xəlvəti yaranır. Əgər dövlət qapalı dövlətdirsə, yığılmış gizli kapital müxtəlif kanallarla xaricə axıdılır ki, bu da dövləti daxildən sarsıdır. Məhz tam müstəqillik, həm də iqtisadi münasibətlərə sərbəstlik vermək deməkdir və bu zaman əldə edilən kapital qanuni yolla həmin dövlətin inkişafına təkan verir. Əgər milli burjuaziyaya mənfi baxsaq, onun parlaq nümunəsi olan, millət atası dediyimiz H.Z.Tağıyevə qarşı da yanlış mövqe tutarıq. Tağıyevin xalqımıza qarşı xidmətləri hamımıza məlumdur.

O dövlətlər inkişaf etmiş hesab olunur ki, orada ən varlı və ən kasıb təbəqənin sayı az olur, orta təbəqə isə əhalinin böyük əksəriyyətini təşkil edir. Bizdə isə əksinədir. Varlı və orta təbəqə azsaylıdır, əhalinin 70 % isə kasıb təbəqədir. Məqsədimiz varlılara qarşı yox, yoxsulluğa qarşı mübarizə aparıb, həmin zümrəni minimum həddə çatdırmaqdır. Yəni inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi normal yaşayışa malik orta təbəqə əhalinin böyük əksəriyyətini təşkil etməlidir. »

«

Millət»

qəz., 15

aprel

1992 - ci

il

Səttarxan adına maşınqayırma zavodunda görüşdə deyilmiş fikirlər.

« Bizim partiyanın proqramında sinfi ayrışeçkilik qətiyyən qəbul edilmir. Bizim üçün millət var və millətin hər bir nümayəndəsi bizə çox əzizdir. Millətin yaxşısı da pisi də bizimdir. Biz çalışmalıyıq ki, millətin pisləri az, yaxşıları daha çox olsun »

« Martın 6 - da fəvqaladə sessiyada AXC - nin nümayəndələri sonra fikirlərini dəyişməyədilər, biz həmin sessiyada hakimiyyət məsələsini həll edib tam qələbə qazana bilərdik. Ancaq onlar Mütəllibovun istefası ilə işlərini başa çatmış hesab etdilər və bir həftə, on gün vaxt verməklə, nomenklaturaya özünə gəlib qüvvəni toplaya bilmək fürsəti verdilər. Sonrası da məlumdur. Seçkilərin əleyhinə olan AXC - nin özünü seçkilərdə iştirak etmək faktı qarşısında qoydular.»

«Millət» qəz. 22 aprel 1992-ci il

« Mən qanunun diktaturasını yaratmalıyam. Və həmin qanun qarşısında hamı bərabər olmalıdır. Qanunun diktaturası, aliliyi olmalıdır. Qanunda heç bir istisna olmamalıdır. Prezident seçilsəm ilk növbədə siyasi təşkilatları tərkisilah edəcəyəm. Azərbaycanda heç bir siyasi təşkilatın silahlı dəstəsi olmamalıdır. Azərbaycanda vahid silahlı təşkilat olmalıdır. O da Azərbaycanın milli ordusudur. Milli ordu heç bir siyasi təşkilata yox, yalnız millətə və milli dövlətə qulluq etməlidir. »

« Cinayətkarlar vaxtında cəzalandırılmalıdır. Ayaz Mütəllibovdan başlamış adi vətəndaşa qədər hamı anlayır ki, indiki zamanda cinayət etsə cəzasız qalacaq. Ayaz Mütəllibova 10.000 manat maaş təyin etdilər, üstəlik on nəfər mühafizəçi, maşın, bağ evi verdilər ki, get istirahət elə. Ondan sonra gələn prezident kim olursa - olsun tam arxayın olacaq ki, həmin cinayətləri təkrar etsə cəzasız qalacaq.

Prezidentdən tutmuş adi vətəndaşadək hamı qanun qarşısında məsuliyyət daşmalıdır. Prezident 3 aylığa deyil, xalq əgər bu adama etimad göstərib seçirsə, heç olmasa o proqramın əsasında gözləməlidir ki, bir ilə, yaxud il yarımına sabitlik yaransın. Əgər seçkidən 20 gün sonra gəlib piket quracaqdısa, bu heç vaxt qəbul oluna bilməz. Əgər prezidenti xalq seçirsə o piket quran hər hansı bir kiçik qrupun tələblərinə heç vaxt tabe olmamalıdır. Prezident kiçik bir qrupun tələbinə tabe olub geri çəkilsə, deməli o xalqın etimadını doğrultmur. Həmin vəzifəyə layiq adam deyil. Hər bir qarşıdurma cəhdlərinə qarşı dövlət səviyyəsində, prezident səviyyəsində qəti tədbirlər görülməli, özbaşınalığa yol verilməyəcək.»

« Bu millət bir adamı qaldırır dağın başına, sonra hövsələsizlikdən adamı yıxır dağın başından. Sonra başlayır ki, bu niyə getdi.»

«Əgər mənim ətrafımdan kimsə artıq - əskik hərəkət edirsə, öz hərəkətləri ilə məni zərbə altına qoyursa, özü üçün başqa işlərlə məşğul olarsa çox sakitcə həssas - küysüz onları kənar etmək iradəsinə malikəm.»

« Ali təhsil sistemi dəyişməlidir. Ali təhsilin bu kökə düşməsinin əsas səbəblərindən biri odur ki, bu cəmiyyətdə insanları iş qabiliyyətinə görə yox, hər hansı bir partiyaya mənsub olmağına görə, hər hansı bir sənədinin olmasına görə qiymətləndirirlər. Həmin sənədlərdən biri də diplomdur. O vaxt insanın iş qabiliyyətinə baxmırdılar. Ancaq baxırdılar ki, bu adamın diplomu var, yoxsa yox. Ona görə də bütün əhali çalışırdı ki, həmin diplomlardan alsın.

İlkin qəbul imtahanının inzibati qaydada aparılması, onların tam gizli olması və s. Belə olarsa rüşvətxorluğun qarşısı alınar. Ancaq bu müvəqqəti tədbir kimi olacaq.

Sonradan isə bu elə bir şəkilə gəlib çıxmalıdır ki, oxumaq istəyənlərin yəni, təhsilini artırmaq istəyənlərin sayı azala bilsin. İnsan bilsin ki, onun diploma o qədər də ehtiyacı yoxdur. Çünki bu cəmiyyətdə onun yerini diplom müəyyənləşdirməyəcək. Gələcəyimizin potensialı da çox böyükdür. Yeni dövrdə, yeni düşüncə tərzinə malik olan gənc ziyalılarımız çoxdur. Ancaq keçmiş sistem onların irəli getməsinə, öz potensial imkanlarını açmağa imkan vermir.»

«**Millət**»

qəz. 6 may 1992-ci il

Azərbaycan Elmlər Akademiyasında prezidentliyə namizəd Etibar Səlidar oğlu Məmmədovun seçicilərlə görüşdə dediyi fikirlər (7 may 1992 – ci il)

« Biz 14 istiqamətdə təcili tədbirlər toplusu hazırlamış və seçkidən sonra ilk 20 gün ərzində yeni katibliyin formalaşdırılmasını nəzərdə tuturuq.

Siyasi səhnədə planımız belədir ki, keçmiş rejim yenisi ilə əvəz ediləcəkdir. Bundan sonra keçid dövrü elan olunacaq və ilk 6 ay ərzində Konsititusiyanın hazırlanması başa çatacaq və bu xalqın müzakirəsinə veriləcək. Burada məqsəd Azərbaycanın hansı dövlət quruluşuna malik olduğunu müəyyən etməkdir. Yəni parlament respublikası, yoxsa prezidentlik üsul idarəsi.

Proqram il yarım üçün nəzərdə tutulub. Bu müddət başa çatdıqdan sonra əvvəlcə parlament seçkisinin, sonra isə ümumxalq referendumun keçirilməsi nəzərdə tutulur. Referendum vasitəsi ilə xalq deməlidir ki, Azərbaycana prezident üsul -idarəsi lazımdır yoxsa yox. »

« AXC - ni mən partiya kimi deyil hərəkət kimi qəbul edirəm. AXC tərkibində çox ciddi bir neçə cərəyan var və bunları birləşdirmək mümkün deyil. Partiya o deməkdir ki, əgər mən öz hökumətimi yaratsam, bu, eyni cür

düşünən, eyni proqramı qəbul edən adamların hökuməti olacaq. »

« Azərbaycan kimin rəhbərlik etməsini ancaq Azərbaycan xalqı özü müəyyən etməlidir. Heç bir dövlətin daxili işlərimizə qarışmağa ixtiyarı yoxdur. Azərbaycan heç vaxt Türkiyənin oyuncağına çevrilməyəcək, buna imkan verməyəcəyik. Bu Türkiyəyə qarşı mənfi münasibət kimi qəbul olunmamalıdır. Başa düşməliyik ki, cəmiyyətdə müxtəlif düşüncəli, müxtəlif əqidəli siyasi istiqamətlər olacaqdır. Buna görə də siyasi proqramların yaranması labüddür. Buna parçalanma adı vermək heç də düzgün deyil. »

« Mühəribənin siyasi həlli yolundan dəm vurula bilməz. Cəbhədə qələbə qazanmaq, müəyyən üstünlüyə malik olmaq lazımdır ki, danışıq stolu arxasına keçə və şərtlərini qəbul etdirə biləsən. »

« Biz türk və türkçülüyümüzlə fəxr edirik. Başqa millətlərin fəxr etdikləri kimi. Öz adımız özümüzə qaytarılmalıdır və qaytarılacaq.»

« Özəlləşdirmə proqramımız var və bu bir neçə mərhələdə aparılacaq. Xalqın çox hissəsi bunda iştirak edə biləcək. Bu proqramın həyata keçməsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatında çox böyük canlanma gözlənilir.»

« Hələlik Azərbaycanda dövlət siyasəti yoxdur. Bu siyasəti formalaşdırmaq lazımdır. Onun da əsasını milli mənafe əks etdirməlidir. Bizim milli mənafeyimiz hansı dövlətə əlaqə saxlamağa uyğun olarsa, münasibətləri də bu cür qurmaq olar.

« Mən yerliçiliyin ən qəddar düşməniyəm, və belə hesab edirəm ki, millətçiliyin əsas nəticələrindən bir yerlibazlıq aradan qaldırması olacaqdır. Yerlibazlığa ancaq millətçilik ideologiyası qalib gələ bilər. İqtisadi sahədə bəzi islahatların keçirilməsinə, hakimiyyətin

kiməsə hər hansı bir imtiyaz verməməsinə nail olsaq, biz bu məsələni həll edə biləcəyik.»

« Məqsədımız Azərbaycanda inkişaf etmiş dövlət yaratmaqdır. Ölkəmizdə dünyəvi quruluş olacaq, lakin bütün dini cərəyanların qanunlar həddində fəaliyyətinə yol açılacaq. Bununla yanaşı Respublikanın iqtisadi, mədəni və s. əlaqələrində islam dünyasına məlum üstünlüklər veriləcək »

« Mənə deyirlər ki, cavansan 5 - 6 il gözlə. Doğrudan da məqsədim prezidentlik olsaydı, gözləyərdim 5 - 6 il ki, ara sakitləşsin, vəziyyət sabitləşsin mən də gəlib arxayınca prezidentlik edim».

« Rüşvətxorluq cəmiyyətin ən ağır xəstəliklərindəndir. Onunla mübarizənin müvəffəqiyyəti səbəblərin aradan qaldırılmasından asılıdır. Millətçilik xalqın bu ağır vaxtında tarixi ehtiyac duyduğu milli birliyə nail olmaq üçün başlıca şərt, milli dövlət qurmaq üçün mühüm amildir. Lakin bu prinsip heç bir vəchlə digər millətlərin nümayəndələrinə qarşı çevrilə bilməz. Biz qanunçuluğun hökm sürdüyü cəmiyyət qurmaq istəyirik. Milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ölkənin bütün vətəndaşları bu qanunlar qarşısında bərabərdirlər. »

«**Millət**» qəzeti 9 may

1992-ci il

Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının Bəyanatı

1992 - ci il mayın 14 - də vaxtı ilə saxtakarlıq yolu ilə seçilmiş Azərbaycan Ali Soveti dünya ölkələrinin təcrübəsində görünməmiş bir qərar qəbul etmişdir. Ali Sovet Ayaz Mütəllibovun istefası haqda öz qərarını ləğv etmiş və

parlament ətrafında toplanmış silahlıların təzyiqi altında onu yenidən prezidentliyə qaytarmışdır. Ali Sovetin bu qərarı milli mənafeyimizə xəyanət olmaqla bərabər həm də qeyri-qanunidir. Rusiya tərəfindən yardım alan erməni qiyamçı və qəsbkarları ilə apardığımız ədalətli müharibədə bütün Azərbaycan xalqına, onun azadlıq və müstəqilliyinə arxadan xəincəsinə zərbə endirilmişdir. Vətənimiz yalnız 1920-ci il istilasından müqayisə edilə biləcək dəhşətli bir təhlükə qarşısındadır. Belə bir vəziyyətdə Milli İstiqlal Partiyası milləti siyasi müxalifət ətrafında birləşərək, qeyri-qanuni yolla hakimiyyətə gəlmiş irtica qüvvələrinə qarşı mübarizəyə çağırır və bu mübarizədə vətəndaş itaətsizliyinin bütün formalarından istifadə olunacağını rəsmən bəyan edir.

Mayın 14 - də Türkiyə televiziyaşının RTR-1 kanalının «Xəbərlər» proqramında Etibar Məmmədov Ali Sovetin Müttəlibovu hakimiyyətə qaytarması haqqında sessiyanın qərarına siyasi qiymət vermişdi. Bir gün sonra Ankarada mətbuat konfransı keçirmişdi.

**Türkiyə televiziyaşının RTR-1 kanalının «Xəbərlər» proqramına Etibar Məmmədov müsahibəsindən
(14 may 1992)**

« Azərbaycanca indi Türkiyənin yardımı lazımdır. Çünki o təcavüzə məruz qalıb. Ermənistan dövləti təcavüz edib, onu isə Rusiya müdafiə edir. Belə bir zamanda Türkiyə seyrçi qala bilməz. Təcili olaraq Türkiyə öz mövqeyini bildirməli və Azərbaycanın bu sıxıntıdan çıxarılması üçün öz yardımını göstərməlidir. Erməni təcavüzünün dəstəyinin, vəziyyəti gərginləşdirməyin məqsədi odur ki, Azərbaycan MDB - yə məcburən daxil edilsin. Çünki mayın 15-də Daşkənddə müqavilə imzalanmalıdır. Mənim fikrim budur ki, əgər Türkiyə işə qarışmasa Azərbaycanda ya vətəndaş müharibəsi

başlanacaq, ya da Azərbaycan öz müstəqilliyini itirib Rusiyanın nüfuz dairəsinə düşəcək. »
«Millət» qəz., 20 may 1992.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetin binası qarşısındakı mitinqdə E. Məmmədovun çıxışının bir hissəsi (16 may 1992)

« Bu cinayətin , çevrilişin təşkilatçıları ilk növbədə məsuliyyətə cəlb olunmalıdırlar. Belə cəzasızlıq ona gətirib çıxara bilər ki, bu hakimiyyət boşluğundan, yəni cəza verən orqanların olmamasından istifadə edərək həmin adamlar öz ağalarının, bu hadisələri kənardan idarə edənlərin arzularını yerinə yetirməkdən ötrü yeni cəhdlər köstərərlər.

İndiki vəziyyəti nəzərə alaraq mən prezidentlik uğrunda başladığım kompaniyanı dayandırmağı qərara almışam. Qərar onunla əlaqədardır ki, belə vəziyyətdə müvəqqəti də olsa hakimiyyət orqanımız olmalıdır. Biz bu gündən, bu saatdan vəziyyəti bilavasitə nəzarət altına almalıyıq.»

«Millət» qəz., 20 may 1992-ci il

Azərbaycan Milli istiqlal Partiyasının Bəyanatı

Mayın 14 - də Respublika Ali Sovetinin fəvqaladə sessiyasında bolşevik çevrilişi baş verdi. Martın 6 - da xalqın tələbi ilə mövcud Konstitusiyaya uyğun olaraq istefa vermiş keçmiş prezident A. Mütəllibovu partnomenklatura yenidən hakimiyyətə gətirməklə kommunist diktaturasının dirçəlməsi üçün son addım atdı. Mayın 14 - də AMIP Təşkilat Komitəsi özünün təcili iclasında Ali Sovetin sessiyasında baş vermiş hadisəni birmənalı şəkildə dövlət çevrilişi kimi qeyd etmiş və bütün müxalifəti vahid qüvvə kimi üçüncü dəfə saxtakarlıq yolu ilə hakimiyyətə gəlmiş prezidentin diktaturasına qarşı

çıxmağa səslemişdi. Təşkilat komitəsinin iclasında AMIP - in bəyanatı və onun siyasi müxalifətə müraciəti qəbul edilmişdi. Azərbaycan Konsititusiyasının bərpası uğrunda mübarizədə AMIP üzvləri AXC və digər siyasi müxalifət qüvvələri ilə bir sırada fəal iştirak etmişdilər. Bu gün Respublikanı mövcud böhrandan heç bir siyasi təşkilatın təkbaşına çıxara bilməməsi danılmaz həqiqətdir. Ona görə AMIP Təşkilat Komitəsi Respublikada yaranmış böhran vəziyyətini nəzərə alaraq, bundan sonra da AXC ilə konstruktiv əməkdaşlığa hazır olduğunu bildirmişdi.

Lakin AXC güclü siyasi müxalifət qüvvəsi olan AMIP ilə yox, köhnə parnomenklatura ilə əməkdaşlığa üstünlük verdi. Hakimiyyəti qazanmaq asan, onu əldə saxlamaq və xalqın xeyrinə yönəltmək isə çox çətinidir. AMIP bunu bütün məsuliyyəti ilə dərk edir və yaranmış hakimiyyət böhranının, lüzumsuz gözləmə mövqeyinin, məsuliyyəti başqasının üzərinə qoymaq siyasətinin xalqı fəlakətə sürükləyəcəyini qabaqcadan görür. Ona görə də AMIP Təşkilat Komitəsi AXC rəhbərliyinin indiki mövqeyi ilə razılaşmayaraq AXC - AKP koalisiyasına qarşı konstruktiv müxalifətdə qaldığını, öz Nizamnamə və Məramnaməsində elan etdiyi prinsip və qayələri dönmədən həyata keçirəcəyini bəyan edir.

Etibar Məmmədovun Respublika və xarici jurnalistlərlə mətbuat konfransında söylədiyi fikirlər (20 may 1992)

«Azərbaycanın hazırkı durumda bir dövlət kimi səhnədən çıxmaq təhlükəsi mövcuddur və bu baxımdan da tam qətiyyətlə, məsuliyyətlə bildirirəm: əgər hadisələr bu cür davam edərsə, mən özüm Azərbaycanın istiqlal mübarizəsinə başlayacağam. Yəni söhbət artıq silahlı mübarizədən gedir. Mən Azərbaycanın bir dövlət kimi siyasi bütövlüyünü qoruyacaq, onun parçalanmasına imkan verməyəcəyəm.

Bakıda həmin hadisələrin (15 may) olacağını bilirdik. Bu barədə AXC rəhbərinə də məlumat verilmişdi. H.Əliyevlə Naxçıvanda görüşümüz olub. H. Əliyev bildirdi ki, Azərbaycanın milli dövlət mənafeyi naminə hər hansı bir tədbirdə iştirak etməyə, öz siyasi təcrübəsini bu yolda sərf etməyə hazırdır. Ancaq onu da qeyd etdi ki, A.Mütəllibov qurumuyla, keçmiş partnomenklatura ilə, yəni çevriliş edənlərlə heç bir iş birliyindən söhbət gedə bilməz.

Mən belə bir prinsipi qəbul edə bilmərəm ki, milli mənafehlər əleyhinə çevriliş etmiş sabiq partnomenklatura ilə yenidən sazişə girəsən. Əgər biz onları dövlət çevrilişində günahlandırırıqsa, onda niyə indiyədək çevriliş iştirakçılarından bircə nəfəri də təcrid olunmayıb və həbs edilməyib. Çevriliş edənlərlə onun qarşısını alanlar birləşirsə, onda belə bir şübhə yaranar ki, onlar əvvəldən nəyi isə razılaşdırıblar. Məqsəd də bu ssenarinin kedişində kimisə qurban vermək və əks mənafehləri birləşdirməklə hakimiyyəti ələ almaq olub.

AXC - nin Ali Sovet sədrliyinə tək AXC namizədinin səsə qoyulmasını israrla tələb etməsi Azərbaycanda yeni böhranın əsasını qoydu.

«Millət »

qəz., 23 may 1992 - ci il

Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının lideri E. Məmmədovun

Latviyanın « Diyena» qəzetinin müxbiri Aris Krupinişə verdiyi müsahibədən.

« Kommunist rejiminin öz hakimiyyətini möhkəmləndirmək niyyəti ilə həyata keçirdiyi dövlət çevrilişindən qəzəblənən xalqın ayağa qalxdığı bir şəraitdə AXC bu güclü ümumxalq siyasi dalğası üzərində hakimiyyətə gəlib. Lakin Xalq Cəbhəsi yekcins deyil,

müxtəlif siyasi baxışları olan adamları özündə birləşdirir. Hərəkatın məqsədi, Azərbaycanın istiqlaliyyəti əldə edildiyinə görə yaxın vaxtlarda qüvvələrin öz mövqeyini müəyyənləşdirəcəyi gözlənilir. Hazırda yeni hakimiyyət müxalifətə qarşı kəskin hücumdadır. Televiziya partiyamızın bəyanatının da mətnini qabaqcadan tələb edirlər. Yəni, senzorlar yaqın özlərini müstəqil partiyanın bəyanatlarında dəyişiklik etməyə səlahiyyətli sayırlar. Mənə baş nazir vəzifəsini də özləri təklif etdilər. Lakin söhbət hökuməti təşkil etməkdən getmirdi, sadəcə onların hakimiyyəti ilə işləmək tapşırıldı.

Müxalifətə təzyiq göstərilməsi, demokratiyanın boğulması ilə barışmayacağam. Prezident seçkilərində kobud pozuntulara yol verilib. Bir seçici bir neçə nəfərin əvəzinə səs verib. Məntəqələrdə silahlı adamlar olub, komissiyanın işində kənar şəxslər iştirak edib. İyunun 7-də Azərbaycan radiosu və televiziyası bütün gün ərzində AXC sədrinin xeyrinə təbliğat aparıb. Qarabağ probleminin hərbi-siyasi həlli var. İlk şərt güclü ordu yaradıb, torpaqlarımızı azad etməkdir.»

E. Məmmədov ABŞ - ın « Los Anceles tayms » qəzetinə müsahibəsindən

(6 iyul 1992)

« Seçkilərin demokratik, ədalətli, keçirilməsinə inanmıram. Seçkiqabağı kompaniyada AXC keçmiş partokratiya kimi hərəkət etmişdir. Cəbhə keçmiş AKP ilə həmçinin hakimiyyət koalisiyası da yaradıb. İnsan hüquqları Respublikada hər addımbaşı pozulur.

Bir zamanlar özünü demokratiya carçısı kimi elan etmiş və Azərbaycanın istiqlaliyyətinə nail olmağı məqsəd kimi qarşıya qoyan AXC indi öz fəaliyyətini ictimai hərəkət kimi deyil, siyasi partiya kimi davam etdirir. Təəssüf doğuran odur ki, AXC kommunist partiyasının xəttini rəhbər tutur, demokratiyanı boğur. Prezident seçkilərində Türkiyənin bir

sıra xadimlərinin timsalında onun uğurlu himayədarları olmuşdur. Mən elə yardımı heç vaxt qəbul etmərəm. Azərbaycanda keçid dövrü elan edilməli və koalisiya hökuməti yaradılmalıdır. »

E. Məmmədov « Moskovskie novosti » qəzetinə müsahibədə demişdir: « Ölkəni bacarıqla idarə etməyə qadir olmayan AXC - ni yaxın vaxtlarda ya süqut, ya da bolşevizm ruhunda diktatura gözləyir»

**«Millət»
qəz., 10
iyun
1992 - ci
il**

« Biz dövlətə yox, indiki hökumətə qarşı müxalifətdəyik. Dövlətə qarşı müxalifətdə olmaq dövlətə düşmən olmaq deməkdir. Ona görə də biz Azərbaycan dövlətinin quruluşunda tam fəal iştirak edəcəyik. Bu bizim milli vətəndaşlıq borcumuzdur. Prezidentin demokratik yolla seçilməsi hələ Azərbaycanda demokratiyanın qurulması demək deyil. Demokratiyanın qurulması üçün parlament seçkiləri keçirilməlidir. Qanunvericilik, məhkəmə sistemləri qurulmalıdır. Demokratiyanın əsasını həmişə qanunlar təşkil etmişdir. »

«Millət» qəz., 26 yanvar 1993 - cü il

AMIP Mərkəzi Şurasının yanvarın 24- də keçirilən iclasında cəbhədə yaralanan əsgərlər üçün qan vermək təşəbbüsü qaldırıldı. Fevralın 9-da Milli İstiqlal Partiyasının qərargahına həkimlər briqadası dəvət edilmiş, E.Məmmədov başda olmaqla AMIP Siyasi Şurasının üzvləri birinci qan vermişdilər.

«Millət» qəz., 11 fevral 1993 - cü il

Fevralın 13 - də AMIP Sədri, millət vəkili E.Məmmədov AMIP Sumqayıt şəhər təşkilatının qərargahının açılışında iştirak etmək üçün Sumqayıta gəlmişdi.

E.Məmmədov: « Bəzən bizi dövlətə qarşı müxalifətdə olmaqda günahlandırırlar. Dövlət daimidir, hökumətlər isə müvəqqəti olur. Bu gün iqtidarda və müxalifətdə olan qüvvələr sabah yerlərini dəyişə bilərlər»

Etibar bəy AXC - nin son mitinqlərində qəbul edilmiş qətnamənin 4 - cü maddəsi haqqında öz mənfi münasibətini bildirmişdi. Həmin maddə ilə AXC batalyonları yaradılması nəzərdə tutulur.

«Millət» qəz., 16 fevral 1993 - cü il

Mən üçüncü dəfədir ki, gəlirəm.Bu yaxınlarda Amerika konqresinin üzvü Qreq Laorlin və onu müşayət edən nümayəndə heyəti respublikada oldu. Onlar hələ gələndən iki həftə əvvəl müxalifətin nümayəndələri ilə görüşməyi planlaşdırır. Əgər müxalifət liderləri ilə görüşməsələr, belə hesab edəcəklər ki, Azərbaycanda müxalifət yoxdur. Müxalifətin olması da Azərbaycanı Amerikada demokratik bir ölkə kimi tanıdır.

Mən bir çox xarici ölkələrdə olmuşam. Onu deyim ki, bizim tələbələrin də müəllimlərin də, ziyalıların da səviyyəsi bir çox ölkələrin tələbələrinin də, ziyalılarının da səviyyəsindən yüksəkdir. Bizim çatışmayan bir cəhətimiz var, bizdə sadəcə olaraq sistem yoxdur. İndi bunun haqqında fikirləşməliyik və bu sistemi yaratmalıyıq.

Tibb sahəsinə gəldikdə onu deməliyəm ki, bizim həkimlərin səviyyəsindən aşağı deyildi. Sadəcə olaraq bizdə səhiyyə lazımi səviyyədə təchiz olunmur, yüksək tibbi texnologiyaya ehtiyac böyükdür.

İndi Ermənistanda Azərbaycana qarşı ərazi iddiasının səmərəsizliyini və bunun istənilən nəticə verməyəcəyini elan edən müxalifət qüvvələri yaranmağa başlayır. Rəsmi dövlət nümayəndələri Qarabağ problemini həll etmək iqtidarında olmadıqları üçün bu qüvvələr «Yeni yol» partiyasının təmsalında Azərbaycanı konstruktiv müxalifətlə, ilk növbədə Milli İstiqlal Partiyası ilə əlaqə yaradırlar.

Azərbaycanın daxilində və sərhədlərimizdə hazırkı ağır vəziyyətin aradan qaldırılmasının günün əsas vəzifəsi olduğunu nəzərə alan Milli İstiqlal Partiyası Ermənistanda müxalifətdə olan «Yeni yol» partiyası ilə qeyri-rəsmi danışıqlara başlamağa razılıq vermişdir. Danışıqların təşkilini Kürəistan Milli İstiqlal Partiyası öz üzərinə götürdü. Görüş bu gün fevralın 25-də Tbilisdə keçiriləcək. AMIP sədrinin müavini Nazim İmanov rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti yola düşüb.

«Millət»

qəz., 25 fevral 1993-cü il

E.Məmmədov: « AMIP müxalifət partiyası olmasına baxmayara, Respublikada sabitliyin pozulmasına tərəfdar deyil. Lakin Azərbaycandan kənarda, o cümlədən ABŞ - da sabitliyin pozulmasına gətirib çıxara biləcək siyasi addımlar atılır »

«Millət»

qəz., 27 fevral 1993-cü il

AMIP Mərkəzi Şurası mövcud ictimai - siyasi vəziyyətlə bağlı Bəyanatı

AMIP Mərkəzi Şurası bildirir ki, yaxın vaxtlarda ölkədəki vəziyyəti dəyişdirilməsi və cəmiyyəti bürümüş böhranın qarşısının alınması istiqamətində ciddi addımlar atılmasa, partiya ən radikal və təsirli kütləvi tədbirlərə əl atmaq məcburiyyətində qalacaqdır.

ABŞ Konqresinin nümayəndələr
palatasına

Hörmətli cənablar!

1992-ci il fevralın 17 - də konqresin nümayəndələr palatasının xarici əlaqələr komitəsinə Dağlıq Qarabağdakı vəziyyət barədə qətnamə daxil olmuşdur. Biz belə hesab edirik ki, bu qətnamənin qəbul olunması regionumuzda böhranın aradan qaldırılması, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin dinc yolla həll edilməsinin yollarının axtarılmasını çətinləşdirən birtərəfli və tələsik addım olardı. Elə buna görə də öz mövqeyimizi hörmətli konqresmenlərin nəzərinə çatdırmaq istəyirik.

Əvvəla qətnamənin müəllifləri iki düzgün olmayan mənbəyə əsaslanırlar:

1. Onlar ancaq erməni tərəfinin problemini qeyd edir, demokratik cəmiyyət quruculuğunda ilk addımlar atan gənc Azərbaycan dövlətində yaranmış son dərəcə ağır vəziyyətə biganə qalırlar.
2. Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsinin səbəbi deyil, nəticəsi olan «blokadanı» pisləyən konqresmenlər ərazi bütövlüyünün pozulması, təcavüz və qonşu dövlətin ərazisinin bir hissəsinin işğalı və s. bu kimi Beynəlxalq hüquq normalarının kobud şəkildə tapdalanmasını nəzərə almırlar.

Qətnamənin ayrı-ayrı müddəaları haqqında aşağıdakıları qeyd etmək istərdim. Azərbaycan bu münaqişə yaranan vaxtdan onun dinc vasitələrlə həll olunmasının tərəfdarı kimi çıxış etmişdir, indi də bu mövqeyində durur. Çünki Azərbaycan öz mövqeyində dövrünün ərazi bütövlüyünə, milli azlıqlarının hüquqlarına hörmət edilməsini və onların toxunulmazlığını tələb edən beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanır. Regionda gedən hərbi əməliyyatlar isə Azərbaycan dövlətinin parçalanmasını qarşısına məqsəd qoyan separatçıların, Azərbaycan ərazisinə soxulmuş Ermənistan ekspedisiya korpusunun hərbi fəaliyyətinin nəticəsidir. Hal - hazırda Azərbaycan ərazisinin 13 faizi həmin qüvvələr tərəfindən işğal olunmuşdur. Biz eyni zamanda, hörmətli konqresmenlərə

xatırlatmaq istərdik ki, Azərbaycan Ermənistanda yaşayan 200 mindən artıq azərbaycanlıya qarşı törədilmiş zorakılıq və onların tam deportasiyasına cavab olaraq heç bir qüvvə tətbiq etməmişdir. Azərbaycan beynəlxalq birliyin, digər vasitəçilərin dövlətimizin ərazi bütövlüyünün bərpasını, erməni azlığının inkişafı üçün lazimi şərait yaradılmasını və hüquqlarının müdafiə edilməsini qarşısına məqsəd qoyan bütün təşəbbüslərində fəal iştirak edir. Ermənistanın özündə bəzi sülh istəyən qüvvələr bizim mövqeyimizə tərəfdardırlar. Bu gün də Tbilisidə Ermənistanın «Yeni yol» partiyası ilə apardığımız danışıqlar, fevralın əvvəlində Qafqaz müsəlmanlarının başçısı, Şeyxülislam Allahşükür Paşazadənin bütün ermənilərin katalikosu 1-ci Vazgenlə İsveçrədə keçirilmiş görüşündə imzalanmış Kommunique və bir sıra digər sənədlər buna sübutdur. Lakin indiyə qədər münaqişənin dinc yolla həll edilməsi üçün müxtəlif səviyyədə əldə olunmuş razılaşmalar Qarabağın Ermənistana hərbi yolla birləşdirilməsini qarşısına məqsəd qoyan Ermənistandakı radikal qüvvələr tərəfindən kobud şəkildə pozulmuşdu. Bu hərəkətlər nəticəsində həm Azərbaycan, həm də Ermənistan dərin iqtisadi böhrana düşmüşdülər. BMT komissiyasının məlumatına görə hal-hazırda Azərbaycanda Ermənistan, Dağlıq Qarabağ və işğal olunmuş sərhədboyu ərazilərdən qovulmuş 500 mindən artıq qaçqın var. Naxçıvan MR dörd ildir ki, mühasirə məngənəsindədir. Fevralın ortasında Ermənistan silahlı qüvvələrinin növbəti genişmiqyaslı hücumu nəticəsində Tərtər - Kəlbəcər yolu ələ keçirilmişdi. Nəticədə Azərbaycanın bütün Kəlbəcər bölgəsi blokadaya alınmışdır. Belə bir şəraitdə Ermənistan və Azərbaycan arasında bütün ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin dayandırılması, döyüş bölgəsində kommunikasiya sisteminin dağıdılması təbiidir. Təəccüblü budur ki, qətnamə müəllifləri bunu birtərəfli blokada kimi qiymətləndirirlər. Azərbaycan xalqı bütün yuxarıda sadalananlardan erməni xalqından az əziyyət çəkmir və biz ümid edirik ki, Romada ATƏM çərçivəsində aparılan danışıqlar regionun iqtisadiyyatının bərpası yolundakı bütün hərbi və siyasi maneələri aradan qaldıracaqdır.

Amerika dövlətinin dünyadakı rolunu nəzərə alaraq, təklif olunmuş qətnaməyə qərəzsiz və obyektiv münasibət bəsləyəcəyinizə, həmçinin etiqadından və milliliyindən asılı olmayaraq regionun bütün əhalisinin hüquqlarının beynəlxalq birlik tərəfindən müdafiə olunacağına ümid edirik.

Etibar Məmmədov

Milli İstiqlal Partiyasının sədri, Milli Məclisin üzvü.

«Millət»

qəz., 2 mart 1993 - cü il

E.Məmmədovun «Bakikondinsoner» İstehsalat birliyinin əməkdaşları ilə görüşü

(25 mart 1993)

E.Məmmədov parlament səkiləri ilə bağlı suallara cavab verərək qeyd etdi ki, onun gecikməməsində Moskvanın əli var. Çünki istənilən vaxt Moskvanın əli ilə sabiq prezident Ayaz Mütəllibov köhnə Ali Sovet tərəfindən təkrarən hakimiyyətə qaytarıla bilər. Seçkilərin vaxtı uzadıldıqca, əksinə köhnə fikirli deputatlardan ibarət olan bu parlament də qanuniləşir. Bu təhlükənin qarşısını almaq üçün yeganə yol seçkilərin tezləşdirilməsidir.

Surət Hüseynovla bağlı suallara cavab: «Ağdərə cəbhəsindən canlı qüvvənin və döyüş texnikasının çıxarılmasına AXC icraiyyə komitəsi on gündən sonra bəyanat verdi. Və bu hadisədən prezident də elə o zaman xəbər tutdu. Cəbhədəki bütün hadisələrə bilavasitə cavabdeh olan prezidentin Ali Baş Komandan kimi üzərinə böyük məsuliyyət düşür.»

«Millət»

qəz., 27 mart 1993-cü il

E.Məmmədov: Parlament seçkilərinin keçirilməsi bu gün bizim əsas məqsədimizdir. Lakin biz seçkilərdən başqa indiki ağır şəraitdə çıxış yolu da təklif etmişik. Bu, aparıcı siyasi qüvvələrin daxil olduğu xalq etimad hökumətinin yaradılmasıdır. Həmin

hökumət müvəqqəti olmalı və ancaq seçkilərdə fəaliyyət göstərməlidir. Seçkilərdən sonra isə normal qanuni hökumət yaradılmalıdır. Son vaxtlar prezidentin bu məsələyə marağı artıb. Yəqin ki bu, keçmiş kommunistlərin fəallığının artması ilə əlaqədardır. Onlar keçən ilin mayında öz fəaliyyətini dayandırmış Ali Sovetin çağırılmasını tələb edirlər. Bu məsələdə mən bitərəf mövqe tuturam, mən həmişə qanunların yerinə yetirilməsinin tərəfdarı olmuşam. Qanun isə bu sessiyanın çağırılmasına imkan verir. Mən Ali Sovetin sessiyasının çağırılmasında partokratlar üçün elə bir təhlükə görmürəm. Lakin indiki hökumət üçün təhlükə çox realdır. Qoy onlar da narahat olsunlar. Biz özümüzə kifayət qədər arxayınq və seçkilərdə təkbəşinə iştirak etməyə hazırıq. Lakin partiyanın Nizamnaməsinə zidd olmayan hansısa blokların yaradılmasını da istisna etmirik.

Qarabağ problemi ancaq hərbi-siyasi yolla həll oluna bilər. Ayrı-ayrılıqda görülmüş nə hərbi, nə də siyasi tədbirlər problemi həll etmir. Rusiya, Türkiyə, ABŞ-nın münaqişəni həll etmək üçün sonuncu birgə təşəbbüsü ilə əlaqədar qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan rəhbərliyinin iştirakı olmadan digər dövlətlər bu məsələni həll edə bilməzlər. Azərbaycan Respublikasının bütün problemləri Bakıda həll olunmalıdır. Mən hamını dinləmək, bütün təklifləri nəzərdən keçirmək, lakin təkliddə qərar çıxarmağın tərəfdarıyam.

Respublikamızın müstəqillik haqqında Konstitusiya aktında aydın şəkildə deyilir ki, Azərbaycan unitar dövlətdir. Bu sənədə əsasən Azərbaycanın daxilində hər hansı bir dövlət qurumları yaradılması mümkün deyil.

«Millət»

qəz ., 10 iyun 1993 - cü il

Azərbaycanda prezidentlərin bir-birinin ardınca istefa verməsi xoşagəlməz bir haldır və dövlətimiz üçün çox böyük təhlükə yaradır. Ancaq fakt odur ki, istefa təhlükəsi var və bu təhlükəni prezident və onun bir il ərzində qura bilmədiyi hökumət yaradıb. Dəfələrlə Əbülfəz bəy parlament seçkilərinin keçirilməsi, yeni Konstitusiyanın

qəbul olunması haqda tələbimizə biganəlik göstərib. Prezident əgər istefa verərsə, Azərbaycanda təcili parlament seçkiləri keçirilməli və ölkənin yeni Konstitusiyası qəbul olunmalıdır. Seçkilərə qədər isə Azərbaycanda müvəqqəti hökumət fəaliyyət göstərməlidir. Ə.Elçibəy tərəfindən mənə Baş Nazir vəzifəsi təklif edilib. Mən isə bildirmişəm ki, heç kimdən vəzifə almayacağam. Bu və ya digər vəzifəni xalqın mənə verəcəyi etimadı nəticəsində parlament seçkilərindən sonra tuta bilərəm. Ancaq keçid dövründə müvəqqəti hökumətdə hər hansı bir məsuliyyəti ümumi razılıq əsasında, Milli Məclisin qərarı ilə öz üzərimə götürməyə hazıram. Lakin bu hökumətin müvəqqəti olması elan edilməli və əvvəl parlament seçkilərinin keçirilməsi vaxtı müəyyənləşdirilməlidir.

«Millət» qəz ., 22 iyun 1993 - cü il

E.Məmmədov: « İyulun 8 - də Respublikada baş verən hadisələrə dair H.Əliyevlə aparılmış danışıqlarda tutduğum mövqe, 12 dəqiqəlik müsahibə bu günə qədər xalqa göstərilməyib.»

«Millət» qəz ., 15 iyul 1993 - cü il

İyulun 18 - də E. Məmmədov Türkiyədən qısamüddətli səfərdən qayıdıb. Səfərin məqsədi «Lefertovo» zindanının indi özünü onun səhhətində göstərməyə başlayan dəyişiklikləri müalicə etdirmək olub. İyulun 18-də Xarici İşlər Naziri Hikmət Çətinin təkidi ilə Ankarada onunla görüşüb. Bildirib ki, AMIP-in və şəxsən özünün dəyişilməz mövqeyi Azərbaycanın müstəqilliyi və neytrallığıdır. Demokratiya üçün ciddi təhlükə görmür. Demokratiyanın qorunması və inkişafı üçün əlindən gələni bundan sonra da edəcəkdir.

«Millət» qəz ., 22 iyul 1993 - cü il

AMIP Sədri E.Məmmədovun Azərbaycan xalqına, dövlət rəhbərlərinə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə, bütün siyasi partiya və təşkilatlara müraciəti.

Müqəddəs vətənimiz Azərbaycan təhlükə altındadır. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın xeyli hissəsi ələ keçirilmiş, Füzuli, Cəbrayıl, Ağcəbədi, Zəngilan, Qubadlı rayonları işğal təhlükəsi altına qoyulmuşdur. Bir sıra Beynəlxalq təşkilatların o cümlədən BMT və ATƏM qərarlarını, əksər dünya dövlətlərinin rəyini, beynəlxalq hüquq normalarını saya salmayan Ermənistan, Azərbaycana və bütün azərbaycanlılara qarşı soyqırım müharibəsi aparır... Azərbaycanın bölünməsi, parçalanması indiyə kimi belə real olmamışdır. Biz bu şərəfsizliyi boynumuza götürə bilmərik. Yaranmış vəziyyət qətiyyətli addımlar atılmasını tələb edir. Cəmiyyətdə siyasi sabitliyə nail olmaq və bütün xalqı qələbəyə səfərbər etmək üçün təklif edirəm:

Milli Məclis təcili surətdə fəvqaləddə iclasa toplanmalı, bütün qanunverici və icra hakimiyyəti müəyyən müddətə (1994 - cü il yanvarın birinə kimi) Azərbaycanın bütün real və nüfuzlu siyasi qüvvələrinin təmsil olunduğu Dövlət Şurasına verilməsi haqda qərar qəbul etməlidir.

Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası Azərbaycanın bütün vətəndaşlarını vətənin və Dövlətin xilasını naminə birləşməyə və səfərbər olmağa çağırır.

«Millət» qəz.,

29 iyul 1993 - cü il

E.Məmmədov: « Mənim fikrimcə Azərbaycanda kadr siyasətində, xüsusən də yerli idarəçilikdə kadr seçilməsində ayrı-ayrı regionların xüsusiyyətləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu regionların içərisində Bakı, xüsusən də Bakı kəndləri xüsusi yer tutur.

Öz sıralarında on minlərlə istiqlalçıyı birləşdirən, müəyyən intellektual potensiala malik olan AMIP xalq arasında özünəməxsus

yer tutur. Və kifayət qədər nüfuza malikdir. O, bu nüfuzu heç bir konyuktur təklif və mənfəətlərə uymadan, ölkəmizdə demokratik dəyişikliklər uğrunda mübarizəsi ilə qazanmışdır. Bu həmin partiyadır ki, həmişə qorxmadan insan hüquqlarının pozulmasına, mətbuatda senzuraya qarşı çıxış etmişdir. Bu həmin partiyadır ki, keçmiş iqtidarın bütün səhvlərinə və hətta cinayətlərinə çoxlarının, xüsusən də Milli Məclis üzvlərinin göz yumduğu şəraitdə öz sözünü qorxmadan və birinci demişdir.

Bu həmin partiyadır ki, qərargahına hərbi hissələr göndərilmiş, onu havadan bombardıman etməklə hədələmişlər. Bu həmin partiyadır ki, bu gün qanunverici orqanların iclaslarının siyasi proseslərə çevrilməsinə, hər növ qisasçılığa öz etirazını bildirir. Çünki AMIP cəmiyyəti dostlara və düşmənlərə ayırmır və hər bir vətəndaşı dövlətin ali dəyəri hesab edir. Heç kəs AMIP-i Qarabağ probleminin həllindən kənarda qalmaqda qınaya bilməz. Bizim partiyanın yüzlərlə təəssübkeşi bu müharibədə şəhid olub.

E.Məmmədov: Şəxsən mənim, ordumuzun təşkilində iştirakım çoxlarına məlumdur. H.Əliyevə yaxşı məlumdur ki, 1991-ci ilin əvvəlində Azərbaycanda avtomatların sayı barmaqla hesablandığı bir vaxtda gətirdiyim 5 min avtomatdan mini Naxçıvanın ağır vəziyyətində həmin regiona göndərilmişdi.

Respublikada real siyasi qüvvəyə malik olan bizim partiya barmaqarası baxmaq olmaz. İstər Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gələndə, istərsə də bu gün iqtidarla əməkdaşlığa hazır olan AMIP yalnız milli mənafe baxımından danılmaz bir həqiqəti əsas tutmuşdur ki, Respublikanı bu ağır vəziyyətdən heç bir partiya, heç bir şəxs təkbaşına çıxara bilməz. Azərbaycanda qanuni hökumət, qanuni parlament formalaşana qədər bu böhran davam edəcək və heç bir siyasi xadim təkbaşına ölkəni bu böhrandan çıxarmaq iqtidarında deyil. Sadəcə olaraq bu qüvvələrin birliyi xüsusilə qeyd edirəm ki, «şəxsi sədaqət», qohumluq, partiya prinsipləri ilə yox, bütün real siyasi qüvvələrin marağını əks etdirən mexanizm əsasında birləşməsi yeganə çıxış yoludur.

«Millət» qəz., 12

avqust 1993 - cü il

« Yerlərdə insan hüquqlarının pozulmasına qarşı biz öz münasibətimizi bildirmişdik. İndi bu gün xəbər gəlib ki, cəbhədən olan deputatlar həbs olunub. Mən şəxsən onları müdafiə edəcəyəm. Necə ki, cəbhənin vaxtında keçmiş kommunist deputatları tutanda onların azadlığına mən nail olurdum, mən müdafiə edirdim. Çünki bizim üçün fərqi olmamalıdır, bu komandır cəbhəçidir və ya müsavətçidir. Daxili siyasətdə həmin repressiyalara qarşı çıxmalıyıq. Repressiyalara, hər hansı insan hüquqlarının pozulmasına biz qəti surətdə və dərhal öz münasibətimizi bildirməliyik. Hər hansı insan hansısa vəzifədə olmasına görə, keçmişdə hansısa təşkilatın üzvü olmasına görə təqib olunursa, biz də etiraz səsimizi ucatmalıyıq. Bununla da biz əhali arasında göstərməliyik ki, biz siyasi mənsubiyyətinə görə insanlara ayrı-seçkilik qoymuruq.

Milli İstiqlal Partiyası ayrı - ayrı adamlara yox, Azərbaycana lazımdır.»

«Millət» qəz., 11

sentyabr 1993

E.Məmmədov: « Milli İstiqlal Partiyası fikir cərəyanı kimi « müstəqil insan, müstəqil partiya, müstəqil dövlət» ali prinsiplərinə uyğun olaraq Azərbaycanın reallığında, klassik, yaradıcı partiya çevrilməklə əminlik ki, vətənimizin dünyanın ən öncül ölkələrindən birinə çevrilməsində öz sözünü deyəcək, « İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal» amalına şərəflə əməl edəcəkdir »

«Millət» qəz.,

16 oktyabr 1993 - cü il

E.Məmmədov: « Biz dəfələrlə qeyd etmişik ki, keçmiş sistem dağılıb, yenisi isə qurulmur, yenisini qurmaqla məşğul olan yoxdur. Bu işlə heç kimin məşğul olmadığı bir dövrdə kimin əlinə nə keçdi mənimsəyir, talan edir, bir sözlə soyğunçuluqla məşğul olur. Dövlət haqqında, ümumi mənafe haqqında düşünən yoxdur. Ümumi nəticədə isə bundan uduzan ancaq və ancaq dövlət, xalq olur.

Hakimiyyət dəyişikliyi deyəndə son 4 ildə bir adam nəzərdə tutulur, yəni dövlətin başçısı. Seçkilər keçirilmədiyi, hökumət normal şəkildə qurulmadığı bir şəraitdə hakimiyyət bir adama məxsus olur. Bir adamın da dəyişdirilməsi praktiki cəhətdən həmişə mümkün olmur. Hər dəfə bir adamın dövlət başçılığı, zorakı qeyri-qanunu yolla dəyişilməsi və yenilərinin qeyri-qanuni yolla hakimiyyətə gəlməsi dövlətə ancaq ziyan vurur. Bu zaman içərisində də bizim şahidi olduğumuz odur ki, yalnız bir təbəqəyə – bürokrat təbəqəsinə heç bir ziyan dəymir. Onlar yerlərində nə cür var, eləcə də oturublar. Hakimiyyətə gələnləri gətirənlər də, sonra onların hakimiyyətini laxladanlar da həmin o bürokratik təbəqə olmuşdur. İslahatların keçirilməməsinin əsas səbəbkarı da həmin təbəqədir. Çünki Azərbaycanda bu islahatlar keçirilərsə, onlar rüşvətdən, qanunsuz gəlirlərdən mərhum ola bilərlər. Ona görə də bürokratik təbəqə islahatlara mane olmaqdadır. Xalqa arxalanmayan hər hansı dövlət başçısı isə həmişə onlardan asılı vəziyyətdə olur. Rüşvətxorluq isə heç bir tədbir görülmədiyi üçün çox kütləvi xarakter almış, cəmiyyətin bütün təbəqələrini bürümüşdür.

Bu gün ən böyük narahatlıq doğuran problemlərdən biri də yerliçiliklə bağlıdır. Yerliçiliyin rüşvətxorluqla, onun geniş miqyas alması ilə bilavasitə əlaqəsi var. Çünki hakimiyyətdə olan adamlar rüşvəti yalnız öz qohumları, yaxınları vasitəsilə almağa çalışırlar. Ən qorxulusu odur ki, əvvəlcə yerliçilik ancaq vəzifələrə aid idisə, Azərbaycanda son dövrdə siyasi təşkilatlar da yerliçilik əsasında formalaşmağa başlayıb.

Biz Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq sübut etməliyik ki, qanuni yolla, seçki yolu ilə hakimiyyətə gəlmək olar. Biz təmsilçilik

əhvalı-ruhiyyəindən nəinki partiya üzvlərini, bütün xalqı xilas etməliyik. İqtidar əvvəlki işini təşkil edə bilməyəcək, çünki onun özündə birlik yoxdur. O özü bir neçə qrupa bölünüb və onlar öz aralarında mübarizə aparırlar. Mübarizə də əsasən Azərbaycanın maddi nemətlərini bölüşdürmək, həmin maddi nemətləri satmaq hüququna malik olmaq uğrunda gedir. Son dövrdəki tarixi hadisələr gözüümüzün qarşısındadır. Xalqın böyük bir qisminin dəstəklədiyi siyasi təşkilat nə cür acınacaqlı bir vəziyyətə düşdü. Biz o siyasi təşkilatın gününə düşməməliyik. Həm də həmin siyasi təşkilatların o günə düşməsinə heç bir vaxt sevinməməliyik. Çünki bu Azərbaycanın adı ilə bağlıdır. O cümlədən 20 illik dövlət rəhbərliyi təcrübəsinə malik olan bir adamın, təkbəşinə ətrafının nalayiq hərəkətləri qarşısında aciz qalmasını da görmüşük. Bir siyasi təşkilatın iflası Azərbaycan tarixinə nə cür bir ləkədirsə, bir siyasi xadimin də iflası Azərbaycan üçün yaxşı hal deyildir. Azərbaycanda belə nümunələr olmamalıdır.

İqtidardakı bəzi qüvvələrin öz hakim mövqelərini möhkəmləndirmək üçün seçkilərdən sui -istifadə etməsi yolverilməzdir və AMIP buna heç vaxt razı ola bilməz.

«Millət» qəz., 10 dekabr

1994 - cü il

AMIP yalnız parlament seçkiləri vasitəsilə hakimiyyətə gələ bilər. Azərbaycanın gənc demokratiyasının-Amerika demokratiyasının yardımına ehtiyacı var. Demokratik qüvvələrin hakimiyyətə gəlməsi imperiypərəst meyllərin qarşısını almağın əsas şərtidir. Ermənistan - Azərbaycan müharibəsinin davam etməsi regiondakı ölkələrin müstəqilliyinə təhlükə yaradır. Bu müharibə demokratiya yolunda səddə çevrilərək, islahatların aparılmasına maneçilik törədir. Elçibəy hakimiyyətinin süqutu səbəblərindən Azərbaycanda parlament seçkilərinin keçirilməməsi, siyasi və iqtisadi islahatların aparılması, SSRİ - dən miras qalmış rejimin « demokratiya » pərdəsi altında davam etdirməsi və s. göstərmək olar.

Ə. Elçibəy xalqın rəyinə arxalanan parlament seçkiləri keçirsəydi aqibəti belə olmazdı. Hazırkı hakimiyyət də o səhvlərini təkrar edir. Ən böyük auditoriyaya malik televiziya müxalifətin üzünə bağlıdır. Qəzetlər üzərində siyasi sezura fəaliyyət göstərir. Milli birlik deyəndə, rəhbərlikdə olanlar öz mövqeyi ətrafında birləşməyi nəzərdə tuturlar. Fikrimizcə birləşmək üçün yeganə prinsip varsa, o da Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanmasıdır. Qanunların olmadığı bir ölkədə istənilən vaxt istənilən qrup çevriliş edə bilər. Xalqın da hökumətdən narazı olduğu bir ölkədə 50 - 60 adamın hökumət binasını tutmasına çox zaman xalq tərəfindən reaksiya verilmir. Necə ki, 1993 - cü ildə reaksiya verilmədi. Ona görə də çevrilişlərin və hər hansı hakimiyyət dəyişikliklərinin qarşısını almağın bir yolu var. O da həmin hökumətlərin xalqa xidmət etməsidir.

4 iyun hadisələrinə görə peşimançılıq çəkmirəm. Həmin hadisələr vaxtı düzgün mövqe tutmuşam. Bu mövqeni indi də düzgün hesab edirəm. Siz deyirsiniz ki, guya iqtidar qiyam nəticəsində hakimiyyətə gəlib. Mən belə fikirdə deyiləm. Həmin hadisələrdən sonra Elçibəy öz şəxsi təyyarəsini göndərərək H.Əliyevi Bakıya dəvət edib. Referendum keçirilib, referendumun nəticələrinə görə prezident seçkiləri olub və prezident seçilib. »

« 4 iyun Gəncə hadisələri öz başlanğıcında qiyam deyildi. O zaman iqtidar tərəfindən konkret qanunlar pozulmuşdu. AXC-nin hakimiyyəti dövründə qəbul edilmiş qanuna görə ordudan daxili məsləhətlərin həllində istifadə etmək üçün Ali Sovetin razılığı olmalı idi. Biz bunu qeyd etmişdik. Eyni zamanda millətin övladlarının bir-birinə silah qaldırmasının əleyhinə də çıxmışdıq. Gəncə hadisələri AXC iqtidarına qarşı ümumi narazılığın son damlası oldu. Bu hadisələr xalqın digər narazılığına təkan verdi. 4 iyun hadisələrindən bir qrup adamın öz məqsədləri üçün istifadə etməsindən sonra mən H.Əliyev iqtidarında iştirakdan, yəni mənə təklif olunan vəzifələrdən imtina etdim. Çünki hakimiyyətin bir qolu qiyamçılara təslim edildi. Mən bunun qəti əleyhinə idim. Qiyam hökumətinə qarşı ola bilər, dövlətçiliyə qarşı yox. »

« DQR-ə vilayət statusu verilməsinə münasibətim mənfidir. Dövlətin içərisində dövlət qurumu ola bilməz. Kimsə hakimiyyəti qoruyub saxlamaq üçün belə ciddi addımlar atacaqsa, onun heç bir nəticəsi olmayacaq. Belə addım atmış adamların aqibəti özlərindən əvvəlkilərin aqibəti kimi olacaq.»

« Rusiya qoşunlarının Azərbaycana gəlməsi üçün prezidentin və Ali Sovetin rəsmi razılığı olmalıdır. Bu razılığın olması isə xalqa xəyanətə bərabərdir. Rusiya qoşunları Azərbaycana ancaq zor gücünə, işğalçı kimi qayıda bilər. Bu qüvvələri Azərbaycana dəvət etməyə kimsə cəsarət etməz. Kim dəvət etsə xəyanətkar adlandırılacaq. Xəyanətin isə aqibəti məlumdur. Çalışmaq lazımdır ki, regiona beynəlxalq sülh məramlı qüvvələr gəlsin. Rusiyanın təkbəşinə münəqişəni həll etmək üçün vasitəçilik missiyasından imtina edilməlidir. Xalq hələ də ecəzkar bir qüvvənin olmasına inanmaq istəyir. Birdəfəlik başa düşməliyik ki, heç kəs bizim əvəzimizə müharibəni aparmayacaq »

«Millət» qəz., 18

mart 1994 - cü il

Partiyamızın maliyyə baxımından ən güclü mənbələrə malik olan siyasi təşkilat olmasını deyə bilmərəm. Ancaq bizim partiya maliyyəni düzgün olaraq xərcləməyi bacaran siyasi təşkilatdır və bununla da xalqa bir daha sübut edir ki, biz hökumətdə olsa q hökumət büdcəsini də bu qədər səmərəli istifadə edə bilirik və hamıya belə gələ bilər ki, Azərbaycan dünyada ən varlı bir dövlətdir. Siyasətdə strateji müttəfiq olmur. Siyasətdə mənafeyə uyğun müttəfiq olur. Baş Nazirliyə adicə bir vəzifə kimi baxsaydım, bu çoxdan baş tutardı. Ancaq biz dəfələrlə demişik ki, vəzifə bizim üçün məqsəd deyil. Vəzifə və hakimiyyət planlarımızı, məqsədimizi həyata keçirmək üçün bir vasitədir. Bizim üçün Azərbaycanın

maraqları hər şeydən, Amerikanın da, Rusiyanın da, İranın da, Türkiyənin də maraqlarından üstündür.

«Millət» qəz., 14 sentyabr 1996 - cı il

İstifadə olunmuş ədəbiyyat.

1. Məmmədov E. S. Lefertovo gündəliyi. Bakı 1991; Zülfüqarlı M. P. Azərbaycan ictimai - siyasi həyatında mühafizəkarlıq ideologiyası. Bakı, 1996; Zülfüqarlı M. P. Etibar Səlidar oğlu Məmmədov – 100 sual, 100 cavab. Bakı, 1998; Zülfüqarlı M. P. Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası-Qurultaydan- Qurultaya. Bakı, 1999; Zülfüqarlı M. P. 70 – ci illər tələbə hərəkatı. «Müxalifət» qəz., 15 avqust 1996; Zülfüqarlı M. P. İmperiyayı lərzəyə salan şəxsiyyətin həbsi. «Millət» qəz., 25 yanvar 1997-ci il; Zülfüqarlı M. P. Azərbaycanda müasir partiyaçılıq ənənələri yaradan partiya. « Millət» qəz., 7 iyul 1998; Zülfüqarlı M. P. Milli hərəkatın qoşa qanadı (AMİP-AXCP əməkdaşlığının tarixi kökləri). «Millət» qəz., 24 oktyabr 1998 - ci il; Telmanqızı N. E. Məmmədov və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı 1998; Nikbənd « Etibar» « Azərbaycan » qəz., 14 may 1990; Şükürov K. Azadlıq mücahidi Etibar. «Vətən səsi» qəz., 8 avqust 1990 - cı il; İsmailov E. Ego poziüiə: ne stroit illöziy: Predstavläem kandidatov v Prezidentı (o lidere PNNA E.Mamedove). «Bakinskiy raboçiy» qaz., 5 may 1992; Muxtarqızı O. « lider» « Kim – kimdir» qəz., noyabr 1992; Qarayev M. « Etibar bəy» « Cümə » qəz., xüsusi buraxılışı № 9; Əbülfətqızı M. « Tanımadığımız adamlar dəstə – dəstə evimizə gəlirdilər » «7 Gün » qəz., 19 dekabr 1992; Haxıyev Ə. Universitetdə 70 – ci illər tələbə hərəkatı haqqında. «Aydınlıq» qəz., 19, 26 mart 1993; Türkel T. Tarixi tapşırıq və ya Azərbaycan dövlətinin tanınması prosesi necə başlayıb. «Millət» 14, 16 sentyabr 1995-ci il; Hüseynbala A. « Hamı « ağ atlı oğlanı» gözləyir. « Şans» qəz., 9 – 10 dekabr 1999; « «Siyasətdə Etibar Məmmədov faktorı»

- «P.S.» qəz., 29 mart 2000; Mirqədirov R. Siyasətdə kişilik kodeksi. «Bu gün» qəz., 5 aprel 2000 və.s.
- 2.Balayev A. Narodniy Front Azerbaydjana (Istoriçeskiy xronika: 1998 -1992).Baku,1992; Azerbaydjanskoe naüionalnoe dvijenie: ot «Musavat» do Narodnoqo Fronta. Baku 1992. Balayev A., Mirzə R. 20 yanvar hadisələri Sənədlər, mövqelər, şərtlər. (1990-200). Bakı, 2000; Sultanov O. 80 - ci illərin sonu, 90 - cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi mübarizə. Bakı,1995; Tahirzadə Ə. Meydan 4 il 4 ay. Bakı, 1997. 1 - 2 cildlər; Zülfüqarlı M. P. Azərbaycan tarixi. İkinci Respublika dövrünün tarixşünaslığı. Bakı, 2001; Zülfüqarlı M. P. 70 – ci illər «Haray» qəz., 3 - 16 iyun 1992; Sadıxbeyli R. Periodiçeskaə peçat Azerbaydjana kak istoçnik izuçeniə voprosa stanovleniə demokratiçeskoqo dvijeniə v Azerbaydjane 1989 - 1990 q.(po qazetam materialam) BDU-nun gənc tarixçi tədqiqatçılarının elmti konfranslarının materialları. Bakı 1991-ci il, s 235; Cavanşir Gözəlbəyim «Tanırı təzədən pay verə» Bakı.1996, s.7 – 8, Todua Z. Azerbaydjanskiy paşğəns. M.1999 və s.
- 3.AMIP- in cari arxivi.
4. «Aydınlıq » qəz., 7 dekabr 1990
5. «Millət» qəz., 12 dekabr 1992
- 6.Pişəvəri M.C Seçilmiş əsərləri Bakı 1984. s.416
- 7.Qocatürk.U.Atatürk B.1991s.154
- 8.AMIP Foto-Vidio labaratoriyasının cari arxivi
9. «Millət» qəz., 14 Noyabr 1992
- 10.Elçibəy Ə. Deyirdim ki, bu quruluş dağılacaq Bakı, Gənclik,1992 s.9
- 11.«Aydınlıq» qəz., 7 dekabr 1990
- 12.«Millət » qəz., 21 aprel 1998
13. «Aydınlıq» qəz.,4-8 fevral 1991
14. «Aydınlıq» qəz.,19-26 mart 1993
- 15.«Aydınlıq » qəz., 1-8 mart 1991
16. «Millət» qəz.,9 may 1992
17. «Millət» qəz.,25 Aprel 1992
18. «Millət» qəz., 21 aprel 1998

19. «Millət» qəz., 4 aprel 1992
20. «Millət» qəz., 12 sentyabr 1992
21. «Azadlıq» qəz. 24 anvar 1991
22. «Millət» qəz., 14 noyabr 1992
23. «Millət» qəz., 21 noyabr 1993
24. «Aydınlıq» qəz., 7 dekabr 1990
25. Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin bülleteni 1989 №2 s 1.
26. «Aydınlıq» qəz., 7 dekabr 1990
27. «Azadlıq» qəz., 24 dekabr 1989
28. Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin bülleteni 1989 №3, s 1
29. «Azadlıq» qəz., 2 avqust 1991
30. «Aydınlıq» 1- 8 mart 1991
31. Tahirzadə Ə. Meydan 4 iyul 4 ay. Bakı 1997, 1ci c., s.278
32. Azərbaycan Xalq Cəbhəsi bülleteni 1989 №3 s.2
33. Tahirzadə Ə. Meydan 4 il 4 ay 1997 1-ci cild 288-290
34. «Meydan» AXC- nin qəzeti, sentyabr 1989
35. «Odlar yurdu» qəz., sentyabr 1989
36. «Millət» qəz., 5 iyul 1997
37. Zülfüqarlı M. P. « Postkommunist ölkələrə nümunə: Polşanın seçki təcrübəsi » « Millət» qəz., 22 aprel 2000.
38. AMIP Foto-vidio laboratoriyasının cari arxivi
39. «Millət» qəz., 16 yanvar 1997
40. Elçibəy Ə. Deyirdim ki, bu quruluş dağılacaq. Bakı, Gənclik, 1992, s.5
41. «Azadlıq» qəz., 19 iyul 1991
42. «Azadlıq» qəz., 7 iyun 1991
43. Məmmədov E. «Lefertovo gündəliyi» Bakı 1992, s.7
44. «Aydınlıq» qəz., 18 avqust 1990
45. «Millət» qəz., 25 yanvar 1997
46. «Aydınlıq» qəz., 8 fevral 1991
47. AMIP cari arxivi
48. «Millət» qəz., 4 noyabr 1992
49. «Millət» qəz., 21 noyabr 1992
50. «Aydınlıq» qəz., 24 sentyabr 1991

51. Zülfüqarlı M. P. « Müstəqillik Aktının kölgədə qalan müəllifləri » « Azadlıq », qəz., 16 oktyabr 2001.
52. «Hürriyyət» qəz., Türkiyə Cümhuriyyəti, 6 noyabr 1991
53. «Ortadoğu» qəz., Türkiyə Cümhuriyyəti, 3 noyabr 1991, «Milliyyət» qəz., Türkiyə Cümhuriyyəti, 9 noyabr 1991, « Millət» qəz., 16 sentyabr 1995
54. AMIP Foto-vidio laboratoriyasının cari arxivi
55. «Aydınlıq» qəz., 13 dekabr 1991
56. « Müslüm » qəz., Pakistan, 8 dekabr 1991
57. « Neyşl » qəz., Pakistan, 8 dekabr 1991
58. « Pakistan tyms» qəz., 8 dekabr 1991
59. « Pakistan tyms» qəz., 7 dekabr 1991
60. « Pakistan tyms» qəz., 8 dekabr 1991
61. Zülfüqarlı M. P. Xocalı – əsrin qan yaddaşı. « Millət » qəz., 25 fevral 1997.
62. Zülfüqarlı M. P. Xalqa arxalanmayan hakimiyyətin iflası. « Millət » qəz., 6 mart 1997.
63. « Millət » qəz., 6 may 1992
64. « Millət » qəz., 23 may 1992
65. Zülfüqarlı M. P. Hakimiyyətə zorakılıqla gələnlərin faciəsi. «Millət » qəz., 15 may 1997.

REZÖME

Nastoaşee kniqa posveşena politiçeskoy deatelnosti lidera naüionalğno-osvabaditelğnoqo dvijenia azerbaydjana 1988-1991 qodov i Partiyi Naüionalnoy Nezovizimosti Azerbaydjana Gtibaru Salidar oqlı Mamedovu naçinaə s 1972-qo qoda do 3-4 iölə 1992-qo qoda. Kniqa sostait iz vvedenie i çetirex qlav. V vvedenie avtor podçerkivaet çto, v nıneşnem vremeni so storonı vlastey istoria umışlenno falüifüüruetsə, izdaetsə mnojestvo kniq neotrajaöşee istinnost. Imenno iz za gtoqo obektivnoe issledovanie perioda 1988-1991 qodov v tom çisle deatelnosti liçnestey

rukovadişım naüionalğno osvabaditelnimğ dvijeniem azerbaydjana i imeöşim bolğşoe vlienie sredi naroda, v tom çisle G.Mamedova imeet bolğşoe znaçenie.

Pervæ çastğ (qlava) kniqi nazıvaetsæ «Studençeskoe dvijenie v Azerbaydjane v 70-x qodax xx veka.» V gtoy çasti qovoritsæ o deätelğnosti taynoy orqanizaüii sozdannoy v universitete pod rukavodstvom G.Mamedova, o vipuske stenqazeti pod nazvaniem «Odlar Ördü», razoblaçaöhey imperskuö politiku SSSR, o repressivnix deystviæx protiv çlenov taynoy orqanizaüii so storonı rukovodstvo universiteta i KQB.

Vtoraæ çast kniqi nazıvaetsæ «Period nezovisimosti naüionalğno-osvoboditelğnoqo dvijenie sovremennoqo Azerbaydjana» (fevralğ 1988-18 oktæbrğ 1991 q.q)

V gtoy çasti qovoritsæ o podklöçenii G.Mamedova kak prepodavatelğ universiteta i uçenoqo-istorika v rædı naüionalğno-osvoboditelğnoqo dvijenıæ. Krome gtoqo qovoritsæ takje o sozdanii 16 iölæ 1989-qo qoda pod rukovodstvom G.Mamedova i druqix liderov NFA, orqanizaüii rukovodaöhey naüionalğno-osvoboditelğnim dvijeniem.

V gtoy qlave takje podrobno qovoritsæ o po gtapnom priblijenii naüionalğno-osvoboditelğnoqo dvijenie k pobeде mirnim putem viborov, naçinaæ s avqusta 1988-qo qoda, o faktax planirovanie Moskvoy traqedii v Azerbaydjane, s üelğö ne dopuhenıæ pobeđı naüionalğno-osvoboditelğnoqo dvijenıæ v Azerbaydjane i vo vsex respublikax SSSR. Rasskazıvaet takje o deätelğnosti G.Mamedova v predğverii i posle traqedii 20-qo ænvaræ, o poezdke v Moskvu dlæ obcektivnoqo osvedomlenıæ mirovoy obhestvennosti o sobitiæx proişşedşix srazu je posle traqedii, o provedenii im press-konferenüii v zdanii pos.predstvo Azerbaydjana v Moskve, o pervonaçalnom jelanii rukovodstvo SSSR provesti pereqovori s G.Mamedovım i poslanii s gtoy üelğö k nemu

svoeqo predstavitelə, a takje raskrivaetsə fakt aresta G.Mamedova i eqo devətimesəçnoqo zaklōçeniə v Lefortovskoy tōrgme v rezulgtate predatelgtva nekotorig liū.Krome gtoqo qovoritsə o provedenii v respublike v 1990-m qodu oprosa sredi naseleniə i o priznanii narodom G.Mamedova kak samoy silgnoy liçnosti, a takje o sbore bolee çem 1,5 mln. Podpisey trebuōhix osvobojdieniə iz zaklōçeniə G.Mamedova.

Dalee qovoritsə o formirovanii vnutri NFA dvux teçeniy, o spoçenii vokruq G.Mamedova priverjenüev idey «ot nezovisimosti k svobode» i o sozdanii imi partii naüionalgnoy nezovisimosti, položivsey naçalo tradiüii mnoqopartiynosti v Azerbaydjane i stavsey pervoy ofüiialgno proşedsey s registraüiō.

3-ə çastğ kniqi nazıvaetsə «Diplomatiçeskaə deätelgnoştğ napravlennaə na priznanie mejdunarodnim soobhestvom qosudarstvennoy nezovisimosti Azerbaydjanskoy Respubliki»(noəbrğ-dekabrg 1991 q). V Gtoy çasti qovoritsə o diplomotiçeskoy deätelgnosti G.Mamedova napravlennoy na priznanie mejdunarodnim soobhestvom qosudarstvennoy nezovisimosti Azerbaydjana. Zdesğ povestvuetsə o eqo poezdkax v Tureükuō Respubltku i Pakistan, o eqo prinüipialgnoy poziüii sposobstvuəhey nesmotrə na vse prepətsvie priznaniō Turüiey i nemnoqo pozdnee Pakistanom qosudarstvennoy nezovisimosti Azerbaydjana.

4-ə çastğ kniqi nazıvaetsə «Borğba za ukreplenie qosudarstvennoy nezovisimosti i sozdanie demokratiçeskoqo obhestva v Azerbaydjane. Uçrejdenie Partii Naüionalgnoy Nezovisimosti. V gtoy çasti otrajaetsə borba G.Mamedova posle obreteniə qosudarstvennoy nezovisimosti za ukreplenie svobodı i nezovisimosti i proüess sozdanie Partii Naüionalgnoy Nezovisimosti Azerbaydjan

